

auro

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ (SELAV)

invento

març 2021

número 01

ESTVDIS

LA VISITA PASTORAL COM A EINA DE CONEIXEMENT HISTÒRIC -5-

Joan Gispert i Ricardo

LA VERNEDA-SANT MARTÍ: UNA ESCOLA QUE S'ATREVEIX A SOMIAR -13-

Montse Sánchez Aroca

OCELLS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ -24-

Oscar Bargalló

EL CONTEXT DE L'ACCIÓ CULTURAL (i 2) -29-

Eduard Miralles i Ventimilla

EL POLÍGONO DE SAN MARTÍN -39-

Lluís Cantallops

TALLER D'HISTÒRIA

PRÀCTIQUES DE PALEOGRAFIA I DIPLOMÀTICA -47-

EL RETAULE DE SANT MARTÍ -50-

PUBLICACIONS

AUTORS I AUTORES, VERNEDENCs I VERNEDENQUES (1) -51-

DOCUMENTS

LA DONACIÓ MARTORI -53-

ROMANÇO DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -54-

Jaume Arnella

PATRIMONI

INTERVENCIÓ A LA VIL·LA ROMANA DEL PONT DEL TREBALL -57-

D. Alcubierre, E. Hinojo, A Rigo

EL MUSEU DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS -69-

EXPOSICIONS

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ A VOL D'OCELL -71-

LA CIUTAT INFORMAL. BARRAQUES A BARCELONA -73-

BARCELONA FLASHBACK: KIT D'HISTÒRIA EN 100 OBJECTES -77-

EN LÍNIA

EL-REC-COMTAL.BLOGSPOT.COM -79-

Enric H. March

ANTIC MUNICIPI

NOTES DE TOPONÍMIA DEL PLA DE BARCELONA -80-

Josep Moran i Ocerinjauregui

EL SEGELL DE SANT MARTÍ -87-

Josep Freixa

TEXTS BÀSICS

ORÍGENES DEL PUEBLO DE SAN MARTÍN DE PROVENÇALS -88-

Francisco de Bofarull y Sans

LA VERNEDA DESAPAREGUDA

publicacions setau

DESEMBRE 1980

Sobre de Documentació 1.

Fotocòpies de: "Orígenes del pueblo de San Martín de Provensals" (1889); "Sant Martí: Mil anys d'història" (1980); Goigs en Llahor dels Gloriós Sant Martí (1902); fotografia

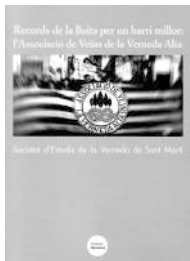

de la portalada de l'església vella de Sant Martí de Provençals (1914) i mapa de Barcelona al segle XI (1910).

NOVEMBRE 1981

Sobre de Documentació 2.

"Tots els barris de Barcelona" (1977); "La formació professional en Barcelona" (1980); mapa de Sant Martí de Provençals (1887) i "Resum històric de la Verneda de Besòs" (1951).

DESEMBRE 1981

Resum històric de La Verneda de Sant Martí.

Fulletó de vuit pàgines amb les dades bàsiques sobre la història del barri.

DESEMBRE 1981

Itinerari. La Verneda de Sant Martí. I. Nucli antic.

Un recorregut pels indrets més importants del nucli antic del barri.

FEBRER 2005

Records de la lluita per un barri millor: l'associació de veïns de La Verneda Alta.

Llibre col·lectiu d'antics membres de l'associació de veïns de La Verneda Alta on relaten el procés de consecució de moltes de les reivindicacions contingudes en el Pla Popular de La Verneda Alta del 1978. Imprescindible per conèixer l'origen del barri actual.

GENER 2015

Materials d'estudi del Taller d'Història del Barri.

Conjunt de materials i exercicis per conèixer el barri a través de les sessions del Taller d'Història del Barri que se celebra des del 2015. Es treballa des de l'òptica de les diferents disciplines de les Ciències Socials.

ABRIL 2015

Pàgina web "altzadiako.wordpress.com"

Contenidor de les diverses propostes per conèixer La Verneda de Sant Martí i les activitats i propostes de la Societat d'Estudis.

NOVEMBRE 2019

Exposicions virtuals "Grans fotògrafs a La Verneda de Sant Martí", "La Verneda de Sant Martí a vol d'ocell" i "Masies i fàbriques a La Verneda de Sant Martí".

Espai dins la pàgina web dedicat a exposicions fotogràfiques. La primera difon les fotografies que han anat fent al llarg del temps grans fotògrafs catalans al territori. La segona i la tercera estan basades en el fons fotogràfic de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

GENER 2020

Àlbum de cromos PETITA HISTÒRIA DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ.

Dirigit a l'alumnat d'Educació Primària de les escoles del barri. Finançat pel Pla de Barris de La Verneda i La Pau. En col·laboració amb els centres educatius, l'associació de comerciants, entitats i ninotaires del barri.

SETEMBRE 2020

INDRETS. Racons per visitar a La Verneda de Sant Martí. I. Patrimoni arquitectònic històric-artístic.

Breu descripció dels indrets del barri que són Bens d'Interès Cultural Local i apareixen al Catàleg del Patrimoni de l'Ajuntament de Barcelona. Surt periòdicament com a encartament a la revista "EL REBROT".

DESEMBRE 2020

Butlletí auro invento.

Revista que arreplega estudis originals sobre la història i la societat de La Verneda de Sant Martí amb textos fonamentals per conèixer la història del barri, del districte de Sant Martí i de l'antic municipi de Sant Martí de Provençals.

SOCIETAT d'estudis

ETAT
VDIS
RNEDA
MARTÍ

DE JORNADES, CONGRESSOS I CONSELLS

L'aparició del butlletí de la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNE-DA DE SANT MARTÍ (SELAV) **auro invento** ha suscitat nombroses reaccions de felicitació —que agraïm— i consultes sobre alguns aspectes de la publicació.

Sobre la periodicitat. La idea és que sigui quadrimestral. Tres números anuals: primavera (març), estiu (maig-juny) i tardor-hivern (novembre).

Sobre la llengua dels articles. El català dels continguts és el de l'època del document o de la cita. Els que poden semblar errors ortogràfics solen indicar que és català prefabrià.

Sobre els autors i autores. A més dels membres de la SELAV que publiquen les seves investigacions originals i dels textos per divulgar la història i la societat del barri, del districte o de l'antic municipi de Sant Martí de Provençals, qualsevol qui vulgui publicar alguna investigació històrica o sociològica la pot fer arribar a l'adreça electrònica del butlletí. També demanar la publicació d'algun treball que sigui d'interès i que no es trobi fàcilment a les biblioteques i arxius de la ciutat.

Sobre el nom **auro invento**. És una expressió llatina que significa "trobada d'or". Correspon a un topònim medieval del nostre territori (veure mapa "El Pla de Barcelona a l'Edat Mitjana", de Josep Moran i Ocerinjauregui). Apareix en un document de l'any 961, molt abans de la primera aparició del terme "Provençals" (989). Es pot situar, aproximadament, a la cruïlla dels carrers Guipúscoa i Agricultura.

JORNADES D'HISTÒRIA DEL BARRI

Enguany es compleixen quaranta anys de la celebració de les primeres "Jornades d'Història de La Verneda de Sant Martí", organitzades per la SELAV. Van ser en el marc de la

Les Jornades van coincidir amb les primeres passes de la reivindicació per conservar la masia Ca l'Arnó. La SELAV va participar activament en la lluita pel salvament del patrimoni arquitectònic del barri. També ho va fer en les primeres reunions informatives dels anys noranta sobre el Pla Sant Andreu-la Sagrera (la nova estació ferroviària intermodal), reivindicant la permanència de les masies Can Riera i Can Sabadell

Enquesta fotogràfica dins les "I Jornades d'Història de La Verneda de Sant Martí" (1981), organitzades per la SELAV

Festa Major i van consistir en dues exposicions ("Coneixes el teu barri?" i "Cent anys de premsa a Sant Martí de Provençals"), la projecció de la pel·lícula sobre la història del barri "Aproximació a La Verneda de Sant Martí", itineraris pel nucli antic i la publicació del *Resum Històric de La Verneda de Sant Martí* i d'*Itinerari. La Verneda de Sant Martí. I. Nucli antic*.

Les Jornades van coincidir amb les primeres passes de la reivindicació per conservar la masia Ca l'Arnó. La SELAV va participar activament en la lluita pel salvament del patrimoni arquitectònic del barri. També ho va fer en les primeres reunions informatives dels anys noranta sobre el Pla Sant Andreu-la Sagrera (la nova estació ferroviària intermodal), reivindicant la permanència de les masies Can Riera i Can Sabadell.

El 1988 es van celebrar les Jornades d'Urbanisme del Districte de Sant Martí de Provençals que van servir perquè l'Ajuntament presentés tots els projectes de transformació que portarien les obres de preparació de la ciutat per als Jocs Olímpics de 1992. L'any següent —1989— van tenir lloc a l'Institut Besòs les jornades "El futur de les perifèries urbanes". Organitzades pel propi alumnat i sota la coordinació del pro-

fessor Joan Roca i Albert (actual director del Museu d'Història de Barcelona), van ser un exemple de bona organització i d'anàlisi acurada per part de dotzenes de professors, intel·lectuals, activistes veïnals i estudiosos de la història local.

En aquestes jornades va sorgir la idea de realitzar un Congrés de Sant Martí de Provençals, a l'estil de Congrés de Cultura Catalana (1975-1977), dividit en sis àmbits: Història, Territori, Economia, Qualitat de Vida, Cultura i Institucional. La proposta, presentada per la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ, no va reeixir per la manca de suport de les institucions.

Donada la creixent activitat i interrelació dels grups que estudien la història i la societat dels seus barris i de

Consultat l'Ajuntament sobre l'absència d'un llibre de la col·lecció "Carnet de Voyage" amb dibuixos de La Verneda de Sant Martí —El Besòs i el Maresme, El Clot-El Camp de l'Arpa, tenen un i El Poblenou, dos— se'ns va comunicar que no hi havia intenció de publicar cap llibre amb aquesta temàtica

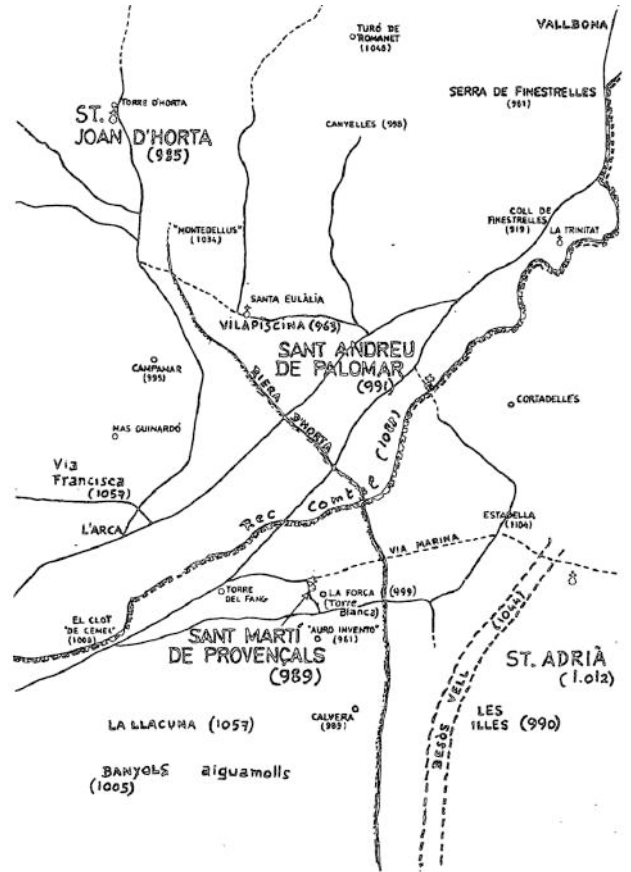
l'interès de les administracions per la "recuperació de la memòria històrica", potser seria el moment de recuperar també la idea de fer un "Congrés d'Història de Sant Martí de Provençals" en el què s'impliquessin tots els barris de l'antic municipi i els corresponents Consells de Districte actuals (Sant Martí, Eixample, Gràcia, Horta-Guinardó i Sant Andreu).

MANCA DE PUBLICACIONS

En el Consell de Memòria Democràtica i Patrimoni del Districte de Sant Martí celebrat el proppassat 25 de febrer, la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ va plantejar la qüestió de la política de l'Ajuntament sobre les publicacions amb continguts relacionats amb la història dels barris del districte. En aquests moments són escasses i no segueixen un criteri de territorialitat.

Sense anar més lluny, consultat l'Ajuntament el mes de novembre sobre l'absència d'un llibre de la col·lecció "Carnet de Voyage" amb dibuixos de La Verneda de Sant Martí —El Besòs i el Maresme, El Clot-El Camp de l'Arpa, tenen un i El Poblenou, dos— se'ns va comunicar que no hi havia intenció de publicar cap llibre amb aquesta temàtica.

Mapa "El Pla de Barcelona a l'Edat Mitjana", de Josep Moran i Ocerinjauregui, amb indicació dels topònims medievals (1982)

Les entitats del nostre barri van complir aniversaris i no hi ha cap publicació que reflecteixi la seva història. Un cas desafortunat és el del Club Esportiu Júpiter: amb 112 anys al dar-rere i sense cap llibre d'homenatge.

SELAV AL DIA

El dia al dia de la SELAV se centra en les sessions de l'actual edició del Taller d'Història del Barri i en la reimpressió de l'àlbum de cromos "PETITA HISTÒRIA DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ" (s'està tornant a repartir per les escoles del barri).

Col·laborem en l'organització dels actes paral·lels a l'exposició que s'exhibirà al Centre Cívic Sant Martí sobre "La vil·la romana de La Sagrera" a partir del mes d'abril, tot commemorant el desè aniversari de la seva descoberta a la vora del Pont del Treball Digne.

Continuen els treballs d'investigació dels membres del Taller d'Història del Barri, especialment el referit a una proposta de renovació dels noms dels carrers, places i jardins del nostre territori. L'estudi reclama, en primer lloc, l'atenció especial als noms que són propis de La Verneda de Sant Martí, com ara els de les masies i fàbriques que van donar identitat al barri. ❖❖❖

estudis

Joan Gispert i Ricardo

LA VISITA PASTORAL COM A EINA DE CONEIXEMENT HISTÒRIC

LES VISITES PASTORALS A SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

auro invento vol donar a conèixer de primera mà les obres cabdals sobre la història de La Verneda de Sant Martí. I també les fonts per a l'estudi històric i, en especial, de les més desconegudes de les èpoques antiga, medieval i moderna

És en aquest sentit que avui presentem les visites pastorals, els registres de les quals es troben a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. És una font molt interessant per conèixer l'estat material i espiritual de la parròquia, així com aspectes de la història social del Sant Martí dels segles XIV al XIX.

La visita pastoral és la visita que el bisbe ha de fer, periòdicament, a la seva diòcesi, en la que s'inspecciona l'estat material i espiritual del clergat, de la població, dels llocs de culte i el material corresponent a la litúrgia.

És una eina de control del bisbat sobre les esglésies del seu territori, i es va començar a portar-ne un registre a principis del segle XIV, al menys a la diòcesi de Barcelona. El seu ús, intermitent, va ser reforçat al segle XV amb la reforma provocada pel cisma d'occident de darreries de segle XIV i començaments del segle XV, prenent encara més força amb la culminació del procés reformista que suposà el Concili de Trento, ja al segle XVI.

La governabilitat de la diòcesi es basava en el control de la religiositat en el seu territori, i això es portava a la pràctica de dues maneres. En els sínodes anuals es marcaven quines eren les normes que s'havien de seguir, punt d'inici; i en les visites pastorals s'inspeccionava com es portaven a la pràctica aquestes normes en les parròquies que conformen la diòcesi, veritables unitats d'acció de control de la població, punt final del procés. Si alguna cosa no funcionava bé, tant

a nivell espiritual com a nivell material, es donava un temps per refer-ho i s'imposava, a vegades, una pena pel possible incompliment. També, les visites suposaven un ingrés per a la diòcesi ja que les parròquies havien de fer front a les càrregues corresponents a la dècima, el sínode i la visita pastoral.

La visita pastoral és una eina de control del bisbat sobre les esglésies del seu territori, i es va començar a portar-ne un registre a principis del segle XIV, al menys a la diòcesi de Barcelona

La historiografia catalana va començar a utilitzar plenament aquesta font a finals del segle passat, a les acaballes de la dècada dels vuitanta, quan ja era força utilitzada a d'altres zones d'Europa. Per no ser massa exhaustius en aquest punt i omplir de dades innecessàries aquesta petita síntesi, us recomanem fer una ullada a l'obra que va publicar la Biblioteca d'Història Rural l'any 2003, l'origen de la qual van ser unes jornades d'estudi dedicades a les visites pastorals, celebrades el 2002 a la Universitat de Girona. En aquesta obra, els seus autors fan un repàs dels usos historiogràfics d'aquesta font i quina és la seva evolució en els diferents períodes històrics (1). Però parlem d'una posada en comú de l'estat de la qüestió del tema que ens ocupa de fa ja gairebé vint anys. En aquests darrers, han aparegut noves aportacions a nivell acadèmic i el seu ús en la anomenada història local és fonamental. No podem deixar de banda, tampoc, l'ús de les noves tecnologies, en els darrers anys, posades al servei de les diferents tècniques historiogràfiques, especialment la paleografia, ciència auxiliar de la història

Joan Gispert, vernedenc, llicenciat en Història, especialitat en història medieval. Ha centrat les seves recerques en el segle XI, concretament en el procés de feudalització de la societat catalana. Actualment, prepara una novel·la ambientada al Poblenou i La Verneda de Sant Martí, sobre els fets d'octubre del 34 i el referèndum de l'1 d'octubre de 2017

que es dedica a l'estudi de l'escriptura i textos antics. Potser falta, encara, un ús sistemàtic igualitari de la font, per passar de la microhistòria a un coneixement global de l'estructura de govern de l'Església catalana al llarg del temps. Sabem que hi ha camins endegats en aquest sentit.

A Catalunya disposem d'unes sèries documentals impressionants. Atenent les seves peculiaritats com a font, el seu ús per part de la historiografia ha anat des de l'estudi de la pròpia Església i la seva administració, a l'estudi de les mentalitats, per destacar-ne els exemples més clars. Es pot estudiar com una sèrie en el temps, diverses visites, o estudiar-ne una en concret, que ens pot semblar rellevant en aquell territori i moment. Es poden estudiar les visites

A Catalunya disposem d'unes sèries documentals impressionants.

Atenent les seves peculiaritats com a font, el seu ús per part de la historiografia ha anat des de l'estudi de la pròpia Església i la seva administració, a l'estudi de les mentalitats

pastorals d'una església per conèixer la seva evolució, però també es poden estudiar les diferents visites pastorals d'una diòcesi en un període concret. Podem analitzar l'administració de l'Església com a estructura, però també l'art i l'evolució arquitectònica i artística d'una església o diòcesi. Són molts els punts de vista des dels quals poder examinar i analitzar les visites pastorals.

Ha estat sempre una font ben vista pels historiadors, car es veu com una font fidedigna i clara. Però s'ha d'anar en compte que és una font, en certa manera, negativa, és a dir, que, com es tracta d'una inspecció que fa el bisbe o qui aquest encarregui, és normal que trobem en el document les coses que no estan bé en l'església visitada, i que s'han de restaurar o reformar. Això no vol dir que es facin malament les coses, simplement que hi ha alguna cosa que s'ha d'arreglar i ja està. No ens hem pas d'obsessionar per les dades i la seva veracitat. Sempre hem de contextualitzar la informació que trobem i analitzem.

Les visites pastorals de l'església de Sant Martí de Provençals es troben registrades, ja ho hem dit, a l'Arxiu Diocesà de Barcelona (2). La sèrie temporal de visites pastorals registrades referents a Sant Martí de Provençals és: 1342, 1366, 1382, 1414, 1421, 1425, 1435, 1438, 1446,

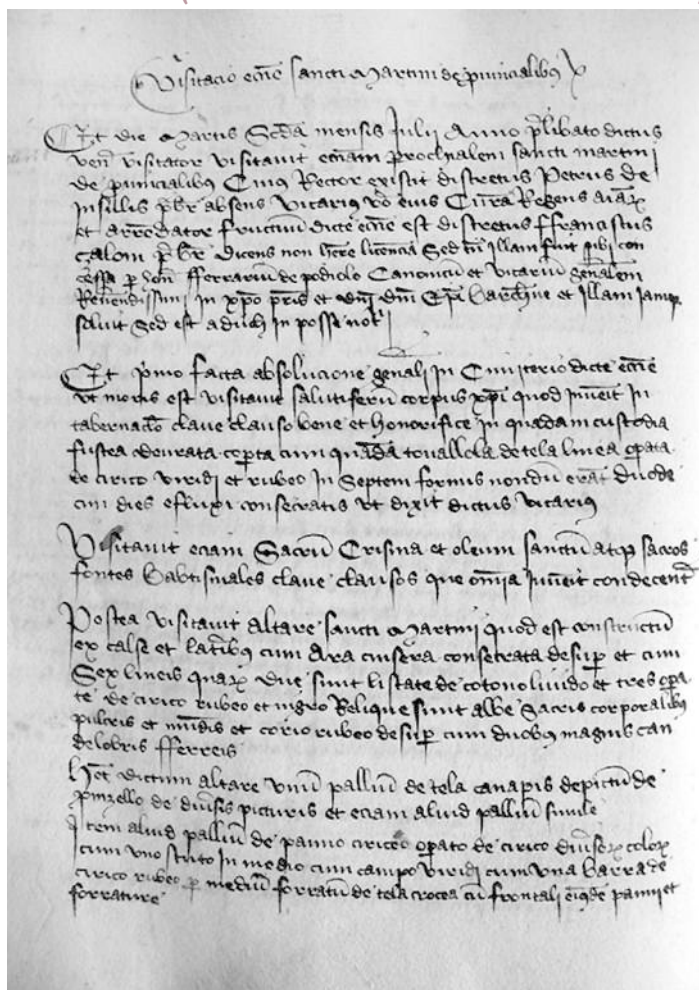
1492, 1508, 1511, 1513, 1554, 1562, 1568(2), 1574, 1581, 1584, 1586, 1588(2), 1591, 1592, 1593, 1594, 1596, 1597, 1600, 1601, 1602, 1605, 1606, 1607, 1611, 1612, 1615, 1623, 1627, 1628, 1635, 1662, 1677, 1683, 1726, 1735, 1739, 1743, 1757, 1778, 1815, 1816(2), 1884, i 1894. (3) Només amb aquesta relació de dates ja podríem començar a fer-nos algunes preguntes. Per exemple, perquè en un període determinat hi ha registrades visites anualment per, de sobte, trobar un període de vint o trenta anys en el que no consta cap registre de visita. Hem de valorar, però i a la vegada, la possible pèrdua d'alguns dels registres efectuats.

Amb la finalitat que pugueu veure quin és el potencial d'aquest tipus de font, hem seleccionat una de les primeres visites pastorals que es conserven de l'església de Sant Martí, concretament la corresponent a l'any 1421, i en presentem la transcripció i una petita anàlisi del seu contingut. (4) No és una casualitat que sigui el registre d'aquesta visita el que presentem i analitzem, ja que és, amb tota probabilitat, un dels registres més minuciosos i fiables que podem trobar en les sèries documentals de registres de visites pastorals. Si teniu possibilitat de poder consultar d'altres registres, veureu que, en molts casos, són bastant pobres, minsos en dades i sembla més aviat que el que es tractava era d'acomplir amb l'expedient. Potser era un problema de l'escrivà, no ho sabem. Segurament, però, la major o menor riquesa o exhaustivitat d'un registre es deu a la pròpia política evangèlica o pastoral del bisbe visitador. La visita pastoral de 1421 a la diòcesi de Barcelona, de la que ara ens proposem de llegir la que es va fer a Sant Martí, és molt rica i això es deu, segurament, a la necessitat reformista dels nous bisbes dintre de l'estructura global de l'Església d'Occident. Potser, només la visita de 1446 està a l'alçada en quant a contingut del registre. Ara ho precisarem millor.

Aquesta visita pastoral de primer quart de segle XV és molt interessant perquè va estar promoguda pel, feia poc, nomenat nou bisbe de Barcelona Francesc Climent, anomenat Saperà. Aquest, juntament amb el bisbe de Girona, Andreu Bertran, que ho havia estat de Barcelona amb anterioritat a Saperà, representen l'esperit de reforma de l'església en aquells moments. I això es nota en l'estructura que segueix la visita pastoral. La veritat és que seria interessant poder analitzar la visita pastoral de tota la diòcesi efectuada en aquell any 1421 per tal de tenir una visió de conjunt de tot el territori barcelonès sota l'administració de la diòcesi barcelonina, tal com ha fet Imma Puig per a la diòcesi de Girona. (5)

La visita segueix el formulari o qüestionari de Jaume Marquilles, dels anys 1413-1414, que ha analitzat molt encertadament en Lluís Monjas (6), i que està en els registres de la diòcesi de Barcelona d'aquells anys. És a través

Visita pastoral a Sant Martí de Provençals. 1421.
(Arxiu Diocesà de Barcelona. Foli 136v)

d'aquests tipus de qüestionaris que podem analitzar quina és la política pastoral dels bisbes, les normes que s'han de seguir sobre la idoneïtat del clergat, i sobre la religiositat i bons costums de la població laica.

Anem per feina, ara toca llegir el text escollit. Presentem el document per, seguidament, anar comentant i transcrivint alhora. Creiem que això us pot resultar més entenedor que presentar la transcripció tota seguida, a la vegada que comentem l'estructura i el cerimonial que segueix la pròpia visita pastoral. Finalitzarem, a manera de conclusió, amb una petita valoració de les dades que ens aporta el text i les seves possibilitats d'anàlisi.

Comencem ja amb el funcionament i litúrgia de la visita pastoral i la transcripció del registre.

En primer lloc, a l'encapçalament, es presenta la paròquia que es visita, i en el nostre text és al començament del primer foli, el 136v, i diu:

Visitatio ecclesie Sancti Martini de Provincialibus

Comença el registre com a tal, amb la data i, novament, mencionant l'església visitada:

Et die martis secunda mensis iulii anno prelibato, dictus / venerabilis visitatore visitavit ecclesiam parrochiam Sancti Martini / de Provincialibus

Continua en el mateix foli, indicant, en el primer paràgraf, qui és el rector i el vicari de la paròquia:

cuius rector existit discretus Petrus de / Insulis, presbiter, absens, vicarius vero eius curam regens animarum / et arrendator fructuum dicte ecclesie est discretus Franciscus / Çalom, presbiter, dicens non habere litentiam sed cum illam fuit sibi concessa per honorabili Ferrarium de Podiolo, canonicum et vicarium generalem / reverendissimi in Christo Patris et Domini Dominum episcopi Barchinone, et illam iamque / solvit sed est adhuc in posse notum

En el següent paràgraf, a l'inici, es fa l'absolució general, en el nostre cas en el cementiri de l'església. En alguns casos es fa una missa solemne, però no es registra en aquesta visita:

Et primo, facta absolucionem generali in cimiterio dicte ecclesie / ut moris est

per després passar a inspeccionar el tabernacle on es custodia el Cos de Crist. Es fa una explicació detallada de com és i es comenta que està ben custodiat, sota clau:

Visitavit salutiferum Corpus Christi quod invenit in / tabernaculo clave clauso bene et honorifice in quadam custodia / fustea deurata coperta cum quadam tovallola de tela linea operata / de cirico viridi et rubeo in septem formis non dum erat duodecim dies efluxi consecratis, ut dixit dictus vicarius

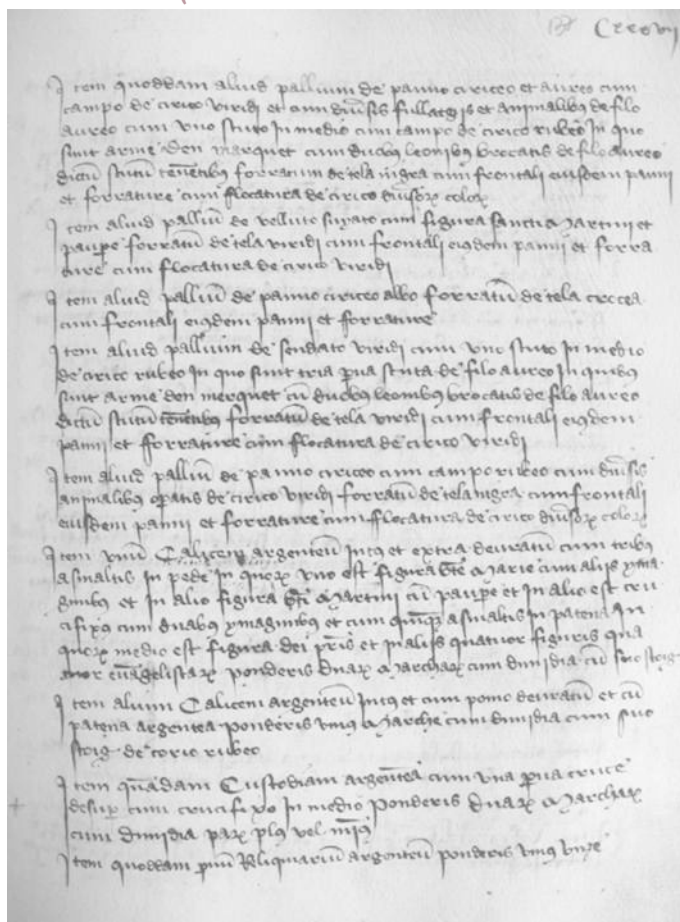
En el següent paràgraf, de només dues línies, inspecciona el crisma sagrat, els sants olis, i les fonts i aigües baptismals, indicant que tot està correcte:

Visitavit etiam sacrum crisma et oleum sanctum atque sacros / fontes babtismales clave clausos que omnia invenit condecetur

Segueix amb la visita a l'altar major, ens explica com està construït i què l'adorna. El detall de la descripció de les robes és minuciós:

Postea visitavit altare Sancti Martini quod est constructum / ex calse et lateribus cum ara cinsera consecrata de super et cum / sex lineis quarum

Visita pastoral a Sant Martí de Provençals. 1421.
(Arxiu Diocesà de Barcelona. Foli 137)

**dues sunt listate de cotono livido et tres opera-
te de cirico rubeo et nigro, relique sunt albe sacrís
corporalibus / pulcris et mundis et corio rubeo de
super cum duobus magnis can-/delobris ferreis**

En el darrer paràgraf d'aquest foli 136v es comença a detallar els objectes i vestits de caire litúrgic. En primer lloc els pal·lis, explicació que s'estén fins al cinquè paràgraf del foli 137 (per tant, i en total, sis pal·lis):

**Habet dictum altare unum pallium de tela canapis
depictum de / pinzello de diversis picturis et etiam
aliud pallium simile. / Item aliud pallium de panno
ciriceo operato de cirico diversorum colorum / cum
uno scuto in medio cum campo viridi cum una barra
de / cirico rubeo per medium forratum de tela
crocea cum frontali eiusdem panni et / forrature.//
(137) Item quoddam aliud pallium de panno ciriceo
et aureo cum / campo de cirico viridi et cum diversis
fullatgiis et animalibus de filo / aureo cum uno
scuto in medio cum campo de cirico rubeo in quo
/ sunt arme den merquet cum duobus leonibus
brocatis de filo aureo / dictum scutum tenentibus
forratum de tela nigra cum frontali eiusdem panni
/ et forrature cum floccatura de cirico diversorum
colorum. /
Item aliud pallium de velluto suyato cum figura
Sancti Martini et / paupere forratum de tela viridi
cum frontali eiusdem panni et forra-/ture cum
floccatura de cirico viridi./
Item aliud pallium de panno ciriceo albo forratum
de tela crocea / cum frontali eiusdem panni et
forrature./
Item aliud pallium de sendato viridi cum uno scuto
in medio / de cirico rubeo in quo sunt tria perna
scuta de filo aureo in quibus / sunt arme den
merquet cum duobus leonibus brocatis de filo aureo
/ dictum scutum tenentibus forratum de tela viridi
cum frontali eiusdem / panni et forrature cum
floccatura de cirico viridi./
Item aliud pallium de panno ciriceo cum campo
rubeo cum diversis / animalibus operatis de cirico
viridi forratum de tela nigra cum frontali / eiusdem
panni et forrature cum floccatura de cirico
diversorum colorum.**

En el sisè i setè paràgraf d'aquest foli 137 es passa a detallar els calzes de que disposa l'església, amb una descripció dels ornaments, com estan fets, i els estoigs on es guarden:

**Item unum calicem argenteum intus et extra
deuratam cum tribus / asmaltis in pede in quorum
uno est figura Beate Marie cum aliis yma-/ginibus
et in alio figura Beati Martini cum paupere et in
alio est cru-/cifixus cum duabus ymaginibus et cum
quimque asmaltis in patena in / quorum medio est
figura Dei Patris et in aliis quatuor figuris qua-
tuor evangelistarum ponderis duarum marcharum
cum dimidia cum suo stoig./
Item alium calicem argenteum intus et cum pomo
deuratam et cum / patena argentea ponderis unius
marche cum dimidia cum suo / stoig de corio rubeo**

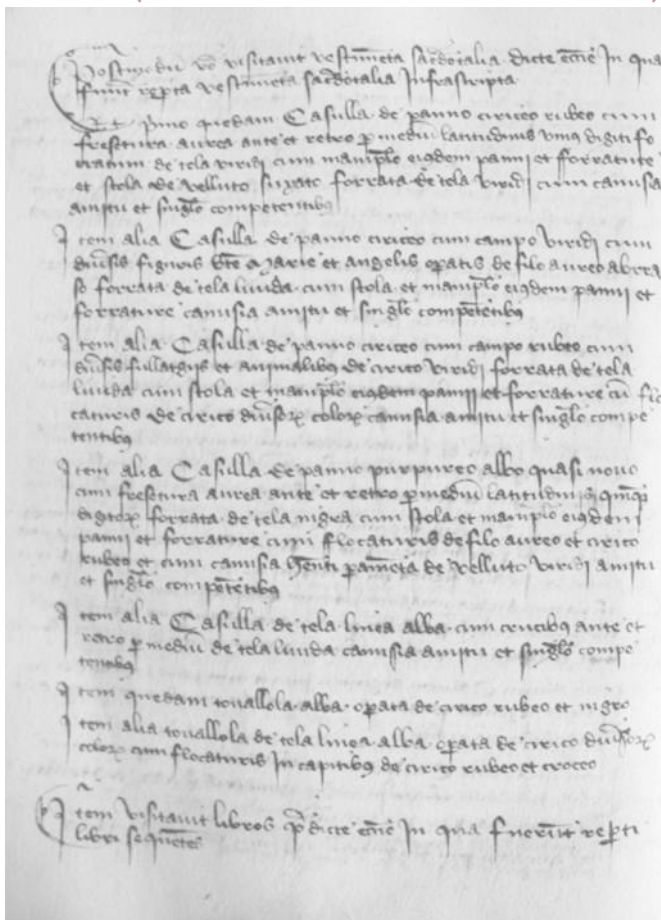
En els dos darrers paràgrafs del foli 137 es descriu una custòdia de plata i un peu, també de plata:

**Item quandam Custodiam argenteam cum una perna
cruce / de super cum crucifixo in medio ponderis
duarum marcharum / cum dimidia parum plus vel minus./
Item quoddam pernum reliquarium argenteum
ponderis unius unze.//**

El foli 137v comença amb el repàs dels vestits litúrgics, cinc casulles i dues tovalloles:

**(137v) Postmodum vero visitavit vestimenta
sacerdotalia dicte ecclesie in qua / sunt reperta
vestimenta sacerdotalia infrascripta./**

Visita pastoral a Sant Martí de Provençals. 1421.
(Arxiu Diocesà de Barcelona. Foli 137v)

Et primo quedam casulla de panno ciriceo rubeo cum / fresetura aurea ante et retro per medium latitudinis unius digiti forraturum de tela viridi cum manipulo eiusdem panni et forrature / et stola de velluto suyato forrata de tela viridi cum camisia / amitu et singulo competentibus./
Item alia casulla de panno ciriceo cum campo viridi cum diversis figuris Beate Marie et angelis operatis de filo aureo abrra-/so forrata de tela livida cum stola et manipulo eiusdem panni et / forrature camisia amitu et singulo competentibus./
Item alia casulla de panno ciriceo cum campo rubeo cum diversis fullatgiis et animalibus de cirico viridi forrata de tela / livida cum stola et manipulo eiusdem panni et forrature cum flo-/caturis de cirico diversorum colorum camisia amitu et singulo compe-/tentibus./
Item alia casulla de panno purpureo albo quasi novo / cum fresetura aurea ante et retro per medium latitudinis quamque / digitorum forrata de tela nigra cum stola et manipulo eiusdem panni et forrature cum floccaturis de filo aureo et cirico / rubeo et cum camisia habenti paramenta de velluto viridi amitu / et singulo competentibus./
Item alia casulla de tela linea alba cum crucibus ante et / retro per medium de tela livida camisia amitu et singulo compe-/tentibus./
Item quedam tovallola alba operata de cirico rubeo et nigro
Item alia tovallola de tela linea alba operata de cirico rubeo et nigro am floccaturis in capibus de cirico rubeo et croceo

et nigro./
Item alia tovallola de tela linea alba operata de cirico diversorum / colorum cum floccaturis in capitibus de cirico rubeo et croceo./

I segueix amb els llibres litúrgics, des de final de foli 137v i els primers quatre paràgrafs del foli 138:

Item visitavit libros predictae ecclesie in qua fuerunt reperti / libri sequentes.// (138) Et primo quoddam missale collectarium pergameneum copertum / de postibus et pelle viridi quod incipit in secundo folio no et sine scriperitu./ Et in penúltima et presta ut ors tui/
Item quoddam aliud missale papireum scriptum de litera tirata cum / kalendario in principio quod incipit in secunda cartula post kalendarium / lehrusalem surge. Et in penúltima noverunt nomen tuum./
Item quoddam breviarium pergameneum copertum de postibus et pelle / pilosa cum kalendario in principio quod incipit in quarta cartula / post kalendarium in nota milem salvasti a morte. Et in ultima / non est meus sed eius./
Item quoddam officiarium bonum de magna forma storalem et domini-/cale pergameneum copertum de postibus quod incipit in tercia cartula / gis Israel intende. Et in antepenúltima latus perforatur./

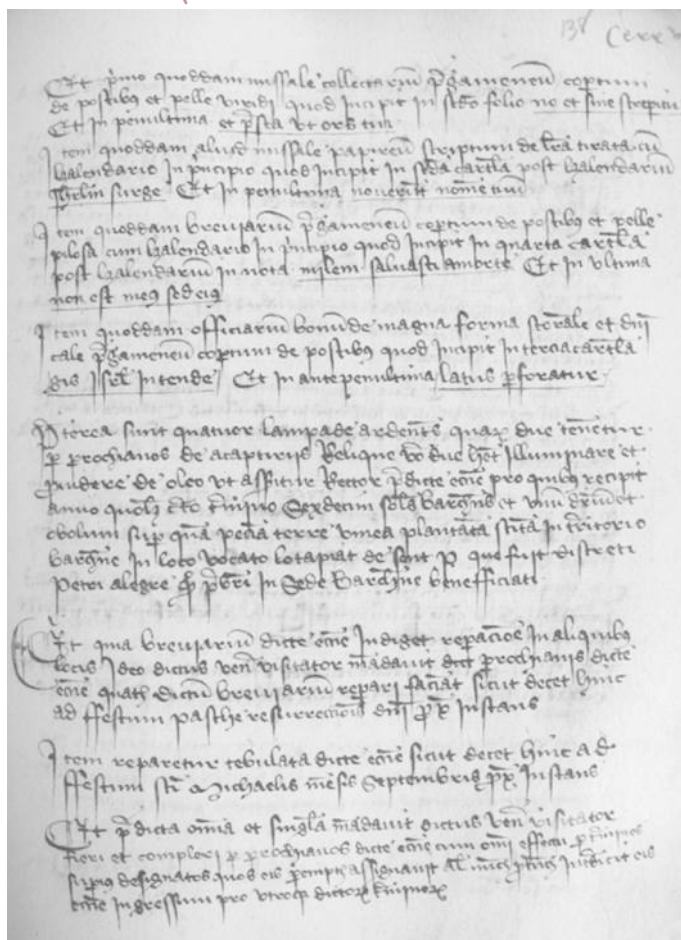
A continuació, relaciona els llums de que disposa l'església i el que rep el rector pel seu manteniment:

Propterea sunt quatuor lampade ardentes quarum due tenentur / per parochianos de acaptiriis relique vero due habet illuminare et / providere de oleo ut asseritur rector predictae ecclesie pro quibus recipit / anno quolibet certo termino sexdecim solidos barchinonensis et unum denarium et / obolum super quam peciam terre vinea plantatam scitam in territorio / Barchinone, in loco vocato Lo Tapiat de Sent P., que fuit discreti / Petri Alegre, quondam, presbiteri in Sede Barchinone beneficiati./

Els darrers paràgraf d'aquest foli 138 són el manament de reparacions que han de fer els parroquians d'aquests darrers articles i el termini que tenen per portar-ho a terme:

Et quia breviarium dicte ecclesie indiget reparacione in aliquibus / locis. Ideo dictus venerabilis visitator mandavit parochianis dicte /

Visita pastoral a Sant Martí de Provençals. 1421.
(Arxiu Diocesà de Barcelona. Foli 138)

ecclesie quatuor dictum breviarium reparari faciant sicut decet hinc / ad festum pasche resurrectionis Domini proxime instans./
Item reparatur tebulata dicte ecclesie sicut decet lime hinc ad /festum Sancti Michaelis mensis septembris proxime instans./
Et predicta omnia et singula mandavit dictus venerabili visitator / fieri et compleri per parochianos dicte ecclesie cum omni effectu per terminos / superius designatos quo deis peremptorum assignavit alio nunch pronunch interdicit eis / ecclesie ingressum pro utroque dictorum terminorum.//

El foli 138v comença amb la visita de l'altar dedicat a Santa Maria. Ens diu de què està fet l'altar, com és, i detalla també que hi ha un calze, un missal i els vestits sacerdotals:

(138v) Visitatio altaris Beate Marie./Postea visitavit altare Beate Marie dicte ecclesie in quo est quedam / capellania instituta quam pronunch obtinet discretus Raphael Verdague-/rii, presbiter, absents, nullum pro eo in dicto altari deserviens et est valoris / ut asseritur octuaginta solidorum Barchinone vel circa./
Altare vero Beate Marie est lapideum cum ara cinsera et integra conse-/crata de super super quo sunt quimque linee quarum duesunt listate de / cotono livido et una operata de cirico rubeo relique sunt albe sacris / corporalibus pulcris et mundis et corio rubeo de super cum una cortina / de tela nigra cum virga et amilis ferreis et cum uno pallio ante / de tela canapis parvi valoris./
Dictum altare caret calice argenteo missali votivo et vestimento / sacerdotali, sed habet usum et imprivium in vestimentis calicibus et missa-/libus dicte ecclesie ideo attentis quod dictis et atenta tenuitatis fructuum non cura-/vit providere./

Seguidament, s'interroga al vicari, que diu que l'església compta amb quaranta parroquians, del seu valor, i s'informa de les provisions que ha de fer l'església:

Postea dictus venerabili visitator interrogando didistit de dicto Vicario / quod ecclesia predicta habet quadraginta parochianos vel circa est, valoris / viginti librorum Barchinone parum plus vel minus. Sunt tamen omnia viginti octo / solidorum et sex denariorum inter decimam visitacionem et sinodum./

S'interroga al vicari, també, sobre el fet que tots els parroquians han estat o no confessats en els darrers quaranta dies:

Etiam interrogando didistit a dicto Vicario quod ipse ignorat si omnes / parochiani dicte ecclesie fuerunt confessi in quadregesima proxima preterita / quam ipse aduch non regebat dictam curam./

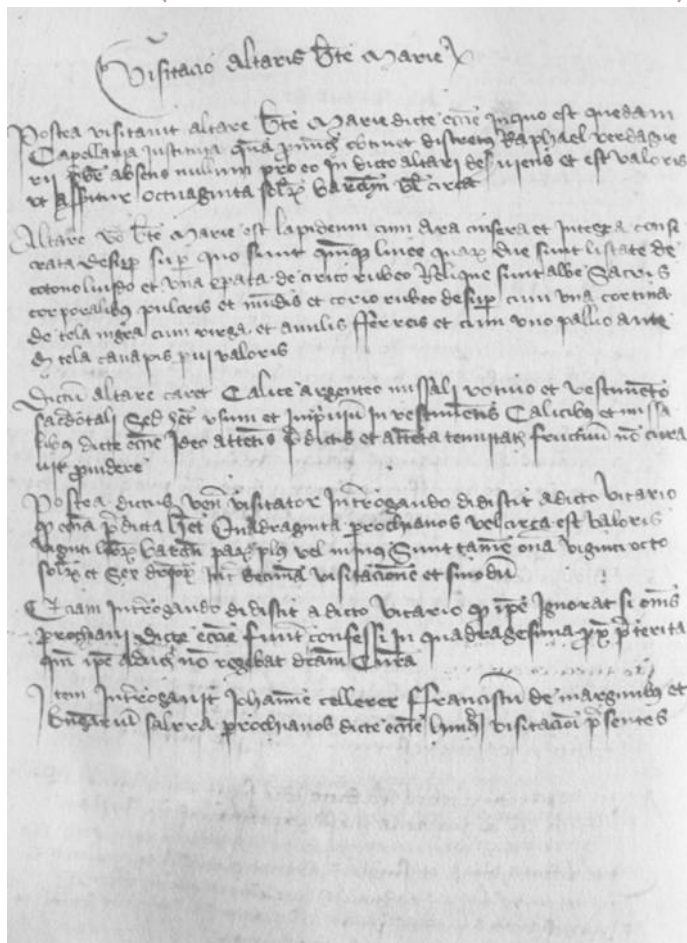
El darrer paràgraf del text és l'interrogatori a tres feligresos que han assistit a la visita pastoral. Malauradament, no es veu en què consisteix l'interrogatori ja que s'acaba aquí el document, encara que els acostumaven a preguntar sobre els costums del rector, possibles desviacions conductuals d'altres feligresos, etc. El següent foli del registre, el 139, comença amb la visita a la parròquia de Sant Adrià.

És en aquest moment, també, quan s'acostumava a visitar la rectoria i es determinava si necessitava d'algun arranjament, però en el registre de Sant Martí, com dèiem, no ens consta:

Item interrogavit Iohannem Cellerer, Franciscum de Marginibus et / Berengarium Salra, parochianos dicte ecclesie, huiusmodi visitacioni presentes.

Per ensenyar-vos com podien haver estat aquests paràgrafs que, creiem, falten, ens acostem al registre de la visita pastoral de 1446, molt similar en quant a la seva estructura a aquest de 1421 (7).

Visita pastoral a Sant Martí de Provençals. 1421.
(Arxiu Diocesà de Barcelona. Foli 138v)

Els parroquians són preguntats sobre els costums del vicari i si fa bé la se feina litúrgica:

Interrogavit parrochianos de vita conversacione dicti vicarii et de / diligentia circa administracionem sacramentorum et celebracionem / diversorum officiarum, et respondit bene per omnia./

Per finalitzar, passen a visitar l'hospici de la rectoria, i es determina que la cuina necessita ésser reparada. Es diu el termini que tenen per a fer-ho i la pena si no s'acompleixen els terminis:

Postremo, visitavit hospicium dicte rectorie quod indiget reparacione / in coquina, quam mandavit reparari hinc ad festum pasce resurreccionis./ Et in eius firmo quem mandavit cohereri vel et alio ut decet adaptati / hinc ad festum omnium sanctorum sub penna centum solidorum propter quod man-/ davit emparari omnes fructus rectorie

Què ens pot aportar tota aquesta informació? Poder saber quina és la situació de la parròquia en aquest moment concret, també del territori, tant a nivell material com a nivell espiritual. Recordem, ho hem dit al començament, que és una font negativa, és a dir, que com és una inspecció ens pot indicar coses que s'han d'arreglar o reparar i no ens

assenyala les que estan bé. Ens podem trobar que s'ha de reparar la font baptismal perquè no desaigna bé, o que alguns llibres estan malmesos i manen bescanviar-los per uns altres en bon estat, etc. Però no tot és material, perquè el bisbe visitant o l'agent que ell ha encomanat fer la visita, també ha d'investigar si la persona que té cura de les ànimes, el rector o el vicari, fa bé la seva funció, si sap dir missa, si és una persona com ha de ser pel seu càrrec, aquestes coses. I respecte a la població en general, a banda d'interessar-se per les desviacions morals i amonestar a qui no actua correctament, també els interroga per saber com és el rector, quina és la seva situació moral, etc.

Per tot això, podem concloure que és una font que ens

El bisbe visitant o l'agent que ell ha encomanat fer la visita, també ha d'investigar si la persona que té cura de les ànimes, el rector o el vicari, fa bé la seva funció, si sap dir missa, si és una persona com ha de ser pel seu càrrec

permet endinsar-nos en molts dels àmbits del coneixement històric, des de la pròpia història de l'Església i les seves institucions, l'evolució material d'una parròquia en concret, la història social i de les mentalitats, etc.

Espero que algú de vosaltres, dels qui llegiu aquesta petita síntesi, s'animi a endinsar-se en el fascinant món de les visites pastorals i analitzi algun aspecte de la història del nostre barri, La Verneda de Sant Martí, de com era molt abans que fos com ara el coneixem.

NOTES

(1) PUIGVERT, Joaquim M. (ed.); MONJAS, Lluís; SOLÀ, Xavier i PEREA, Eugeni. *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, 2003. Biblioteca d'Història Rural, Col·lecció Fonts núm. 3

(2) Una relació de les visites pastorals que es van fer a l'església de Sant Martí i la seva notació arxivística la trobem a MARTÍ i BONET, J.M. *Visites Pastorals. Arxiu Diocesà de Barcelona (1303-1939). Context i índex*. Arxiu Diocesà de Barcelona, 2015. Pàgs 6-7. Veure pàgina web de l'arxiu:

esglesia.barcelona/es/delegacions/arxiu-diocesa-de-barcelona/

L'Arxiu Diocesà ha creat una eina, compartida amb Google Drive, amb la què es pot accedir a diferents publicacions de l'arxiu, especialment índexs de les diferents sèries documentals.

(3) Entre parèntesis si en un any consta més d'un registre de visita pastoral.

(4) ADB, *Visites pastorals*, Vol. 14, fol. 136v-138v.

(5) PUIG i ALEU, Imma. *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*. Barcelona, Fundació Noguera, 2006. Col·lecció Estudis, 34.

(6) MONJAS MANSO, Lluís. "El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi". A *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17 (1998). Pàgs. 514-534.

(7) ADB, *Visites pastorals*, Vol. 19, fol. 6r-7v. ❖❖❖

BIBLIOGRAFIA

Creiem que pot ser d'utilitat presentar una petita bibliografia bàsica que, pensem, us pot interessar per a iniciar-vos en l'estudi de les visites pastorals. Ho fem des dels diferents vessants d'estudi de la font. Algunes de les obres es poden consultar a la xarxa i, per això, afegim l'enllaç corresponent.

1.- Estudis sobre la mateixa font i l'àmbit administratiu de l'església

BAUCELLS i REIG, J. M. *Vida y práctica religiosa en el obispado de Barcelona 1229-1344*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999. 5 vols.

CÁRCCEL ORTI, M.- *Las visitas pastorales en España (siglos XVI-XX). Propuesta de inventario y bibliografía*. Oviedo, Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, 2000.

MONJAS MANSO, Lluís. *La reforma eclesial i religiosa de les diòcesis de la Tarraconense al llarg de la Baixa Edat Mitjana a través dels qüestionaris de visita pastoral*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2004.

www.tesisenred.net/handle/10803/7464#page=4

MONJAS MANSO, Lluís. "El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi". A *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17 (1998). Pàgs. 514-534.

www.raco.cat/index.php/ArxiuTextos/article/view/5560

PUIGVERT, Joaquim M. (ed.); MONJAS, Lluís; SOLÀ, Xavier i PEREA, Eugeni. *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona, 2003. Biblioteca d'Història Rural, Col·lecció Fonts núm. 3

2.- Estudis locals que han fet servir les visites pastorals com a font principal d'anàlisi

BENITO i MONCLÚS, Pere. *Les parròquies del Maresme a la*

GLOSSARI

Ara

Pedra quadrada i plana que està col·locada damunt la taula de l'altar i que és consagrada, i sobre la qual el sacerdot posa el calze i l'hòstia en el sacrifici de la missa.

Breviari

Llibre que conté totes les oracions que es diuen en les hores canòniques.

Casulla

Peça de vestir oberta per tots dos costats, que cau per davant i darrere fins a mitja cama, utilitzada pel bisbe o el prevere sobre l'alba o altres ornaments. És del color litúrgic corresponent al temps o festa que se celebra.

Crisma sagrat

Oli barrejat amb bàlsam consagrat pel bisbe el Dijous Sant. Es fa servir en alguns sacraments i en les litúrgies de dedicació d'esglésies i altars.

Custòdia

Peça d'orfebreria on s'exposa l'hòstia consagrada a la veneració pública.

Pal·li

Vel o tapís que servia de frotnal d'altar.

Registre

Compilació manuscrita de documents originals o còpies en el moment de llur expedició.

Tabernacle

Sagrari. Petit moble, fet de manera artística i noble, on es guarden les hòsties consagrades.

Tovallola

Drap fi, llarguer, amb què es cobreix el faristol per cantar-hi l'epístola o l'evangeli.

Baixa Edat Mitjana. Una aproximació des de les visites pastorals (1305-1447). Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1992.

premiluro.cat/portfolio-item/47-les-parroquies-del-maresme-a-la-baixa-edat-mitjana-una-aproximacio-des-de-les-visites-pastorals-1305-1447-premi-iluro-1991/

MARTINEZ OLIVER, Bartomeu. *Art i Església a Mallorca a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique de Lara (1573-1604)*. Tesi doctoral. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015.

www.tesisenred.net/handle/10803/384533#page=1

PUIG i ALEU, Imma. *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*. Barcelona, Fundació Noguera, 2006. Col·lecció Estudis, 34.

www.fundacionoguera.com/es/publicacions.asp?idc=4

Montse Sánchez Aroca

LA VERNEDA-SANT MARTÍ: UNA ESCOLA ON LES PERSONES S'ATREVEIXEN A SOMNIAR ⁽¹⁾

La Verneda de Sant Martí té un gran motiu d'orgull: l'Escola de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí. Reconeguda arreu com una de les experiències pedagògiques de referència. Aquest article va ser publicat a la *Harvard Educational Review* el 1999. La major part de les fotografies són d'Ester Riera, antiga professora de l'Escola

Ara estic feliç, la gent m'ha recolzat molt, estic molt contenta. Abans no coneixia a ningú, ara la gent m'anima i penso que així podré arribar a la universitat. L'escola és com si fos de tothom, i cada persona és important.
Fàtima (2)

Ara fa deu anys que vaig entrar com a mestra a l'Escola d'Adults La Verneda-Sant Martí, i paraules com les de la Fàtima són l'eco d'aquelles que tants participants m'han transmès al llarg d'aquest temps. El nostre centre compta amb mil sis cents participants i uns cent mestres i col·laboradors voluntaris, que treballen junts per ampliar els seus coneixements, crear noves oportunitats d'aprenentatge, i millorar la seva escola i la seva comunitat, un barri de persones treballadores de Barcelona. El que em va sorprendre la primera vegada que vaig entrar a l'escola de La Verneda, i que continua sorprenent-me encara, és l'alt nivell d'implicació, així com el nombre d'activitats que s'hi generen. La Fàtima, per exemple, és membre d'una de les associacions de participants de l'escola i, tal com fan d'altres, ella sempre pren part en les reunions de coordinació i participa de manera activa en diverses comissions. Malgrat que la seva experiència d'aprenentatge és diferent de la dels mestres, en una escola que, tal com diu Fàtima, és un espai de tothom, qualsevol tipus d'aprenentatge es valora de forma igualitària.

L'impuls que em va empènyer a escriure les paraules de la Fàtima aquella nit és el mateix que m'empeny ara a

escriure aquest article. Crec que és important aportar un testimoni del que és l'escola per poder-lo compartir amb altres persones, visquin lluny o a prop. La Verneda és una escola en què les persones s'atreveixen a somniar perquè sabem que els somnis es poden fer realitat. Per exemple, el somni de la Fàtima és anar a la universitat. Altres persones han somniat poder aprendre a llegir i participar en diverses converses del seu món quotidià. Per a molta gent del barri, el somni és superar les dificultats a través de l'educació. Aquí, molta gent supera l'exclusió social que haurien patit en altres indrets. Sabem que el procés no és fàcil i que hem de treballar fort i lluitar per allò que necessitem i volem, però els mestres i participants de La Verneda sabem que tots junts podem transformar la nostra realitat. També sabem que el somni fa que aquesta lluita valgui la pena.

Aquest article descriu com l'escola de La Verneda va néixer i com funciona avui dia. Explica la participació de la comunitat a l'escola, la forma democràtica amb què es prenen les decisions, i com es generen les idees i es comparteixen les responsabilitats. Així doncs, a partir de diverses experiències i esdeveniments que he pogut presenciar, explico un projecte basat en l'aprenentatge dialògic i els resultats que se'n desprenen – tant la creixent participació i l'ampli ventall de possibilitats a dins de la pròpia escola com la generació de solidaritat més enllà del centre.

Ara començo a escriure, estic a una sala de l'escola de La Verneda, i miro al meu voltant i veig un munt de gent anant i venint, saludant-me, somrient. Són persones molt diferents: joves i grans, homes i dones, pares i mares, amb títol o sense, però totes elles dedicades a la millora de la seva comunitat. Tenen en comú la seva participació a l'escola, una escola que, gràcies al seu esforç, pot tenir moltes activitats. Cadascú està treballant en alguna cosa diferent: uns treballen en un projecte pilot sobre alfabetització i ocupació que es diu BASIC que compartim amb centres d'Holanda, Bèlgica i Alemanya; altres estan organitzant actes per a la Festa Major;

Montse Sánchez Aroca és vernedenca i va ser professora de l'Escola de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí. Actualment és sub-directora general de Lluita contra la Violència Masclista del Departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya

altres estan planificant un intercanvi amb una escola de Galdakano, un poble del País Basc, per ajudar-los a crear una associació de participants, i d'altres estan preparant-se per a la prova d'accés a la universitat. Encara d'altres estan preparant una tertúlia literària sobre Federico García Lorca.

Mentrestant, estic pensant com poder recollir sobre el paper la forma amb què s'ha anat creant aquest somni i què és el que aquesta escola em fa sentir.

CREANT UN SOMNI

Quan vaig arribar a l'escola de La Verneda el 1988 feia molt poc que s'havia celebrat el seu 10è aniversari amb una gran festa. Els anys 70 a Espanya van ser anys de grans debats, reivindicacions, canvis, i moltes esperances polítiques i socials. El nostre barri també va ser protagonista d'aquests canvis. Amb el final de la dictadura de Franco, les portes de la democràcia es van començar a obrir i la gent va sentir que podia contribuir a l'ideal de crear una societat millor a través de la participació cultural i cívica. Els veïns i veïnes de La Verneda-Sant Martí van començar a formar alguns grups i associacions locals per poder analitzar i debatre les seves

L'any 1978 un grup de persones va iniciar aquest somni anomenat Centre d'Educació de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí

necessitats i interessos per la millora del barri. Una de les necessitats que es va considerar fou promoure un projecte d'educació de persones adultes que proporcionaria un espai públic on les persones podrien compartir coneixements i aprenentatges, prenent així part activa del que en aquells moments era una transició incipient cap a la democràcia. De fet, es va veure necessari defensar la idea que l'educació ha de ser un bé públic a l'abast de tothom. Així l'any 1978 un grup de persones va iniciar aquest somni anomenat Centre d'Educació de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí.

Un grup de disset persones de l'associació de veïns i veïnes va començar a donar forma a aquest procés d'aprenentatge basat en les aportacions de la comunitat. Durant el primer any les persones implicades demostraven el seu interès i entusiasme reflectint-ho a tot arreu. Parlaven de l'escola al lloc de treball, quan anaven a la compra, als parcs públics amb la família. Com a resultat, la iniciativa ràpidament va despertar més interès i va créixer. L'any següent es respirava un clima de gran expectativa, i el nombre de persones participants es va incrementar considerablement, arribant a més de cent inscripcions. El boca a boca de les persones

participants amb el veïnat va fer que circulés molt fàcilment la informació, i les persones que explicaven la seva experiència eren la garantia de la iniciativa.

Fa uns anys, un grup de professors universitaris de l'àrea d'educació va venir a conèixer el centre, i la Carmen, una participant dels inicis, va ser qui els va explicar els començaments de l'escola. Mentre parlava, anava demostrant el seu entusiasme quan a cada paraula s'anava encenent la il·lusió a la seva cara:

L'edifici en el qual esteu ara és un Centre Cívic. Anteriorment va pertànyer al règim de Franco, per la qual cosa a finals dels anys 70, amb l'adveniment de la democràcia, va quedar buit i sense funció... L'any 1978, es va decidir ocupar l'edifici i crear un centre cultural amb aquells serveis que el barri reivindicava: llar d'infants, centre d'educació de persones adultes, grup de joves... Nosaltres, els veïns del barri, vam decidir com volíem que fos i què calia fer per aconseguir-ho. Després, una vegada ja teníem el centre, part de la nostra lluita es va enfocar a que les diferents administracions assumissin les seves responsabilitats i ens donessin recursos. De tot allò, el que continua passant és la forma en la qual es pren partit i es participa.. El que es va aconseguir va ser un projecte cultural molt ampli per al barri i que queda recollit en el nostre centre. Aquest centre aglutina gran part de la vida cultural i serveis del barri i és per això que aquí, en el cinquè pis del Centre, és on està situada l'Escola d'Adults de la Verneda-Sant Martí.

A final de la dècada dels 70, els canvis a La Verneda eren part de la transformació que s'estava duent a terme en l'educació de persones adultes en general a Espanya. Mentre es seguia el model d'educació compensatòria destinada a aquelles persones que no havien pogut assistir a l'escola en els primers anys de la seva vida, els participants de La Verneda desafiaven la falsa creença que la infància o l'adolescència eren els millors períodes de la vida per aprendre. Estudis realitzats per molts autors rellevants del món de la psicologia i la pedagogia van demostrar que tota persona pot aprendre,

sense condicionants d'edat, i argumentaren que l'educació és un dret bàsic al llarg de tota la vida (3).

CREANT OPORTUNITATS

Les portes de l'Escola s'obren a les 9 i es tanquen a les 22 hores, per tal de crear més oportunitats per a una participació més extensa del barri. L'escola ofereix un gran ventall d'activitats que corresponen als interessos d'aquells membres de la comunitat que hi estan implicats, i que tenen interessos, ocupacions i vivències culturals molt diferents. Els cursos i les activitats que estan a la disposició dels participants inclouen Alfabetització, Tertúlies Literàries, Informàtica, Pintura, Ceràmica, Salut, Sociologia, Psicologia, Castellà per estrangers, Anglès per Hostalera, etc.

També assisteixen a seminaris com per exemple, "Cap a on va la ciència?", "Art i societat", "El món de les plantes", "Ecologia", "l'Euro", o "Què passa al món?". La diversificació de possibilitats fa que cada persona pugui trobar o crear allò que necessita o que l'interessa. Les activitats que desperten més interès i la major participació a l'Escola tenen a veure amb la lectura. La literatura ha obert camps d'actuació ini-

Un grup de persones de la biblioteca, de l'escola, del Centre Cívic i altres persones del barri van crear un projecte que es deia *Vuit menys Set: Un Escriptor, Un Món*, amb l'objectiu de fomentar la lectura al barri

maginables abans i ha creat noves actituds i ha contribuït a que es comparteixin valors i sentiments. Per exemple, HEURA, l'associació de dones participants, cada any realitza un certamen literari entorn del tema de la dona durant el mes de març, cap al voltant del Dia Internacional de la Dona Treballadora. Aquest certamen acull els escrits sobre la dona de tota persona que vulgui presentar-se, tant en forma de narrativa com de poesia. Sempre hi ha una gran quantitat d'escrits i d'una sobtada qualitat, tant en estil com en contingut. Durant l'últim certamen hi havia un text que ressaltava la figura de la dona en tots els àmbits de la vida a través d'una vivència pròpia. El poema parlava sobre la seva vida com a dona, essent mare, esposa, i treballadora en condicions extremes. També es referia a aquelles altres dones que, després d'un llarg i dur camí, ara tenen el control de les seves vides. La autora expressa l'emoció que sent quan veu com les dones hem anat transformant espectacularment les nostres

expectatives en els darrers anys. El text anava signat per un nom i un epígraf que deia 86 anys i 200 dies. Amb la seva actuació estava superant també el concepte edista de la participació cultural. Ella també ha estat i és una dona transformadora (4).

Tota la comunitat educativa dóna molta importància als relats de vida, a la literatura i al diàleg. Ja fa una quantitat d'anys, un grup de persones de la biblioteca, de l'escola, del Centre Cívic i altres persones del barri van crear un projecte que es deia *Vuit menys Set: Un Escriptor, Un Món*, amb l'objectiu de fomentar la lectura al barri. Durant quatre anys es va convidar un escriptor o escriptora cada mes a venir al nostre centre, i entre dues-cents i quatre-cents persones omplien la sala de gom a gom per poder dialogar amb autors tan reconeguts com José Luis Aranguren, un dels filòsofs més importants d'Espanya d'aquest segle (5). En acabar l'acte, una de les vegades que ens va visitar, Aranguren ens va dir que hagués estat impossible fer una activitat com aquella en un altre lloc, on no es tingués en compte la participació i el suport de tothom. Ell ens deia que "venir al centre li donava més vida, perquè li parlàvem de vida li fèiem sentir vida i no teatre". En el *Vuit menys Set* no es parlava de literatura com ho fan algunes persones "expertes", sinó que cada persona explicava el que li havia semblat alguna lectura que havia fet, o alguna entrevista que havia vist de l'escriptor convidat a la televisió. Tothom preguntava allò que tenia ganes de saber, no allò que "queda bé" preguntar. Per exemple, preguntaven com influeix la lectura en les nostres vides quotidianes o fins a quin punt els escriptors tenen responsabilitat vers la societat.

D'alguna forma, el *Vuit menys Set* es transformava en un espai on l'educació i l'aprenentatge es duïen a terme de manera similar a com la gent de La Verneda es comunica al barri. Es va convertir, tal com diria Jürgen Habermas, en un espai on es troben el sistema i el món de la vida (6). Sempre ens han preguntat perquè en aquest acte s'omplia la sala, mentre que tertúlies similars a altres centres no donaven el mateix resultat. Nosaltres sabem que les persones de La

Verneda participaven des del principi en la creació dels actes. A més a més, cap persona de la sala havia fet un disseny del que passaria: era un acte de creació a on tothom podia expressar el seu saber de la forma més adient per a ella o ell.

DIÀLEG IGUALITARI

Quan considerem que l'aprenentatge és un procés al llarg de la vida, hem de valorar de forma igualitària diferents tipus de coneixements. El fet d'interactuar amb altres persones amb un fonament d'igualtat és una manera d'aprendre d'aquelles i aquells amb qui discutim i compartim els nostres dubtes i les nostres experiències. A la Verneda hem après que la clau per aprendre és el diàleg igualitari. El diàleg igualitari es pot dur a terme si els educadors i educadores no tenen estratègies preconcebudes que volen imposar a les persones participants, i si aquestes sempre saben què està passant a les aules, perquè les coses es fan d'una determinada manera, i quins objectius hi ha darrera de cada intervenció pedagògica. A més a més, les persones participants han de tenir l'opció de poder canviar, debatre o discutir tots el que passa a l'escola. Per una banda, es crea un entorn de col·laboració que fa que el coneixement es multipliqui perquè ajuntem el de totes i tots; per altra banda, aquest compartir fa que les persones juntes puguem cercar els millors arguments i solucions als problemes que hagin d'afrontar. Actualment, aquest diàleg és el que genera una atmosfera de familiaritat i pertinença a tota l'escola.

Les persones tenim les mateixes possibilitats quan disposem de les mateixes oportunitats. Quan les persones saben que les seves idees i opinions només es defensaran i criticaran a través d'argumentacions, i que totes les argumentacions s'escoltaran de forma igualitària, poden deixar volar la seva creativitat i no tenir por d'expressar els seus pensaments. Per exemple, a classe, les persones estudiants poden aportar lliurement idees i qüestionaments. Recordo un curs en el que la classe es va dividir en tres grups de quatre persones per a fer un treball d'investigació. En un dels grups hi havia Alonso, una persona paraplàgica, i per aquesta raó van decidir fer el treball sobre el sistema nerviós i ell presentar la part dedicada a la paraplegia. El dia de la presentació del treball a la resta del gran grup Alonso va presentar la seva part des de la seva experiència de vida, com a exemple del que s'estava parlant i la importància que tenia el tema. Al final de la presentació, la resta del grup va decidir que es proposés un mòdul específic sobre el cos humà per al semestre següent. Quan es dona importància als propis interessos dels participants, s'incrementen la motivació pels aprenentatges i els seus coneixements. A més a més, quan aquestes aportacions estan relacionades amb les pròpies experiències de vida, ens apropem més a comprendre la realitat de les

vides d'altres persones i a fugir dels nostres estereotips.

Un exemple que pot sintetitzar aquest diàleg i l'aprenentatge dialògic es la tertúlia literària, un grup que va ser creat fa divuit anys per persones de les classes d'alfabetització i neolectors per a llegir obres clàssiques d'autors com Federico García Lorca, Antonio Machado, James Joyce, Franz Kafka, i tants altres. Durant el 1998, els participants de la tertúlia literària van gaudir d'un nou treball: van trobar la forma de fusionar a dos dels autors que més coneixen i admiren — el poeta Federico García Lorca i l'educador Paulo Freire. Van decidir dedicar l'any al record d'aquests dos homes, lluitadors en favor de la igualtat (7). Mentre llegien l'obra d'aquests intel·lectuals, parlaven de literatura, de les seves vides, de la societat, i del "flamenco". Un dels participants de la tertúlia era un jove guitarrista gitano, i sovint, acompanyats per "l'embrijo" de la seva guitarra, han fet volar la

El diàleg igualitari es pot dur a terme si els educadors i educadores no tenen estratègies preconcebudes que volen imposar a les persones participants, i si aquestes sempre saben què està passant a les aules, perquè les coses es fan d'una determinada manera, i quins objectius hi ha darrera de cada intervenció pedagògica

seva creativitat. Els participants de la tertúlia van fer servir aquesta creativitat el dia que van presentar la seva experiència en un dels actes de l'Any Freire de la universitat. Aquestes persones, que no havien pogut llegir un llibre quan van arribar a l'escola però que tenien una vida tan plena de literatura, van emocionar una sala de cinc-cents persones durant la seva presentació. Estudiants, professors, representants de la universitat, companys i companyes de la Verneda, i altres persones que ens havíem trobat allà per recordar a Paulo Freire, vam esclatar d'emoció en cada vers de Lorca, en cada imatge de les vides d'aquelles persones, en les vivències pedagògiques que transmetien a través de les seves paraules. Algunes persones expliquen que va ser una espècie de catarsi; per a mi va ser una fusió perfecta entre allò que en diem somnis i el que diem realitat, entre la literatura i la vida,

enderrocant així el mur que hi ha entre les cultures acadèmica i popular.

A la tertúlia literària, el somni que tenen moltes persones de poder llegir literatura es fa realitat a través del diàleg igualitari. En aquestes tertúlies, les opinions es valoren sense estigmes, independentment de l'estatus o del bagatge educatiu que hom tingui, i tots els participants són lliures de parlar en la llengua que s'expressin millor. Tot el grup selecciona el llibre de literatura clàssica que es llegirà i, després de llegir-lo a casa, els i les participants es troben per discutir quines coses els ha impactat més. El projecte es basa en la solidaritat de grup: tots els membres han de poder compartir els seus sentiments i reaccions amb la resta. Quan totes les idees s'han expressat, els participants discuteixen i arriben a interpretacions col·lectives de la lectura, enlloc d'arribar a una interpretació "correcta" que explica el mestre. És d'aquesta manera que l'aprenentatge dialògic, el que sorgeix del diàleg igualitari, es fa possible.

PARTICIPACIÓ DEMOCRÀTICA

Les dinàmiques dialògiques generades a la classe i en tot tipus d'activitats estan representades en l'organització dialògica de l'escola. L'Escola de La Verneda està gestionada de forma conjunta entre persones participants i educadors que treballen junts a dins d'una estructura organitzativa que permet que cadascú expressi les seves necessitats, els seus interessos i les seves idees.

Per exemple, els participants a l'escola han organitzat dues associacions, ÀGORA i HEURA, per desenvolupar les seves iniciatives. ÀGORA representa als participants a dins del procés de presa de decisions a l'escola. Recentment, ÀGORA ha resultat de vital importància a l'hora de crear noves directrius per configurar un nou currículum d'educació de persones adultes que sigui més ampli i de més consens que el currículum a nivell estatal proposat pel govern central, el qual no va tenir les persones adultes en compte. Mitjançant ÀGORA els participants han estat capaços d'involucrar-se en el disseny de currículums específics per a l'educació secundària d'adults.

HEURA és una associació de dones participants que

lluiten per superar aquelles barreres que troben com a persones adultes i com a dones, donat que les dones s'enfronten a més barreres culturals que els homes. Aquesta associació intenta que es faci sentir la veu de les dones. Per exemple, HEURA va col·laborar a la Conferència de les Dones de 1999 que es va celebrar a Barcelona (8). Va confeccionar una

A la tertúlia literària, el somni que tenen moltes persones de poder llegir literatura es fa realitat a través del diàleg igualitari. En aquestes tertúlies, les opinions es valoren sense estigmes, independentment de l'estatus o del bagatge educatiu que hom tingui, i tots els participants són lliures de parlar en la llengua que s'expressin millor

comunicació sobre la participació social de les dones i va contribuir també al debat en parlar sobre la representació de les dones a l'esfera pública. HEURA va defensar que fins i tot en la situació actual, amb un increment substancial del nombre de dones representants a òrgans de decisió pública, resta encara molt per fer per aconseguir que la veu de totes les dones pugui ser escoltada. Va emfatitzar la necessitat de considerar la diferència d'estatus econòmic i cultural d'aquestes representants, que solen pertànyer a extractes socials de classe més alta que els de la població general. HEURA funciona mitjançant comitès i tots els participants aporten a l'associació les seves experiències personals. La presència d'HEURA ha ajudat a introduir temes relacionats amb el món de les dones a l'escola.

Un altre exemple de participació democràtica a La

Verneda es dona a la gestió. La gestió s'organitza en tres espais oberts de debat que funcionen com els òrgans de presa de decisions de l'escola: l'Assemblea, el Consell de Centre i la reunió de Coordinació Mensual. Tots tres estan formats per professors, voluntaris i participants.

L'Assemblea, que es reuneix un cop a l'any, està oberta a tots els professors, participants i voluntaris, així com als representants veïnals i del Centre Cívic. Pot ser convocada, si hi ha alguna qüestió que ho requereixi, al període entre reunions anuals. En aquestes assemblees es practica la democràcia directa. Aquest procés de presa de decisions, que també ha estat promogut a d'altres moviments comunitaris, permet que qualsevol pugui presentar problemes perquè siguin resolts en comú. El Consell de Centre es reuneix cada mes i mig i és

La gestió s'organitza en tres espais oberts de debat que funcionen com els òrgans de presa de decisions de l'escola: l'Assemblea, el Consell de Centre i la reunió de Coordinació Mensual. Tots tres estan formats per professors, voluntaris i participants

el fòrum on es debaten el funcionament i les directrius del centre. El Consell està format per una persona representant de cada grup, dels educadors i educadores, de les comissions de treball, de les dues associacions de participants i algun representant del Centre Cívic i de la Coordinadora d'Entitats de la Verneda VERN (9). Els participants poden formular tota mena de preguntes i temes d'interès, proposar i debatre noves activitats i crear comissions. A més, es posa a debat públic la gestió dels recursos (humans, materials o econòmics). Les decisions sobre l'ús dels recursos públics es prenen de maneres diferents, però sempre seguint els principis generals del centre. Quan s'observa alguna necessitat, es presenta a les reunions de Coordinació Mensual. Llavors, es constitueix una comissió, la qual treballa segons els prioritats i els criteris establerts al consell més ampli. La decisió final sempre li pertoca al Consell. Els recursos públics poden ser aportats per organismes administratius municipals, autonòmics, estatals o de la Unió Europea, o per alguna fundació.

Aquests recursos s'apliquen a accions específiques perquè donin resultats. D'aquesta manera, busquem consens a cada qüestió. De vegades, però, no és fàcil assolir aquest tipus d'acord: el debat addicional continua als diversos grups

per definir noves solucions. Per tant, assolim el consens mitjançant una dinàmica de diàleg i de cerca de comprensió mútua.

Un exemple d'aquest consens posat en pràctica té a veure amb un tema àmpliament debatut a Espanya als últims anys: la immigració. Aquest debat pren una significació especial aquí, perquè Espanya és un port d'entrada a Europa per a molts nord-africans, donat el procés actual de construcció d'una identitat col·lectiva europea. El tema de la immigració va afectar també el debat sobre les directrius del nostre centre, ja que la gent va prendre posicions diferenciades al respecte. Just al davant del centre, per exemple, hi ha una comissaria de la policia que s'encarrega del control de la immigració "il·legal" i els participants tenen opinions diferents sobre aquest control. Tanmateix, vam estar tots d'acord que, malgrat les nostres diferències d'opinió sobre la qüestió de la immigració i d'altres relacionades, el centre es comprometria a admetre tothom perquè l'educació no pot conèixer fronteres. Conseqüentment, no preguntem mai quin és l'estatus de residència (legal o no) de qualsevol candidat, i deixem així les portes de l'educació obertes a tothom.

Des d'aquest funcionament cal que totes les persones que col·laborem en el funcionament quotidià del centre assistim a la reunió de Coordinació Mensual (COME), a la qual els participants i els educadors coordinem les diferents activitats, anunciem notícies d'interès i reflectim sobre la nostra pràctica docent-d'aprenentatge i sobre innovacions educatives. Per a cada reunió de Coordinació Mensual es designa una comissió per preparar el COME següent.

Com a part de les seves funcions, aquesta comissió dissenya un ordre del dia per a la reunió, distribueix fulls informatius a les classes i prepara una activitat de debat. El debat se sol generar a través de diferents tècniques (un sketch, un text, una situació real de l'escola enregistrada en vídeo, etc.) i té lloc en grups reduïts. Al final de cada reunió, cada grup informa el plenari i formula conclusions, comentaris i recomanacions que ajudin a donar forma a la filosofia de l'escola, a les directrius i a les metodologies. El primer dimarts de cada mes, al voltant d'unes cent persones s'apleguen al COME, en un nivell de dedicació i de col·laboració que no he pogut observar a cap altra de les escoles i centres que he visitat.

Per exemple, al gener del 1999, quan una comissió de dones treballava a la seva intervenció al Congrés de les Dones, algunes van proposar que el COME del març es centrés a les dones. Al començament de la reunió, un membre de la comissió va exposar al públic la importància de l'educació de persones adultes per a les dones i tres formes diferents des de les quals podria ser aplicada (igualtat, diferència i igualtat de diferències). Es van donar exemples trets del propi centre. Llavors vam treballar en grups reduïts per buscar solucions

als problemes que s'hi havia presentat i cada grup va explicar el que hi havia debatut. Com a resultat dels nostres debats, vam arribar a l'acord que el centre seguiria la perspectiva de la igualtat de les diferències (10). Des d'aleshores, totes les nostres accions han estat guiades pels criteris desenvolupats en aquella reunió.

Al llarg de tot l'any, els participants i els educadors van prendre part també en activitats de desenvolupament professional, d'avaluació dels programes del centre i de generació de noves idees. S'entén que promoure el procés d'aprenentatge és responsabilitat tant dels participants com del personal docent. En estendre les oportunitats de desenvolupament professional a tots nosaltres, el centre posa l'èmfasi en el fet que tothom pot participar al procés de presa de decisions. Aquesta és la clau per tenir èxit com a escola i per atreure nous participants.

Les activitats de desenvolupament professional són tres jornades intensives dedicades a la reflexió i a l'aprenentatge:

— Les primeres, a principi de curs, que es dediquen sobretot al desenvolupament professional dels educadors, tant dels professors a temps complet com dels col·laboradors a temps parcial. Un dels objectius de les jornades és que puguem posar en comú la nostra experiència i els nostres coneixements actuals amb els nous voluntaris, a més de millorar nosaltres mateixos/es mitjançant la formació.

— Les segones, que tenen lloc als voltants del febrer, es dediquen al seguiment continu del projecte i a la generació de noves idees. Els educadors i els membres de les associacions de participants passen una setmana de treball a una casa fora del campus. Aquestes jornades inclouen exposicions, activitats de reflexió i debats dels diferents temes.

— Les últimes d'aquestes jornades, que es dediquen a l'avaluació de tot el curs, tenen lloc durant tres dies sencers al juliol. Mitjançant grups de treball reduïts, discutim com ha anat l'any escolar i fem un esbós de possibles directrius futures per a l'any següent mitjançant un procés de diàleg, assegurant-nos que les persones participants expressin les seves necessitats i facin propostes. Les jornades acaben amb un debat en plenari on els grups avaluen com el currículum

de l'escola s'ha ajustat als interessos dels participants al llarg del curs previ.

SUPERANT LES ESTRATÈGIES DE PODER

Al nostre centre, la solidaritat i la igualtat són més que mers conceptes: els posem en pràctica a través dels nostres procediments democràtics. Quan les pràctiques democràtiques s'incrementen, però, múltiples pressions i amenaces sorgeixen.

Ens hem enfrontat sovint a persones que volien imposar la seva forma de fer les coses. Els que utilitzen la pressió per portar a terme el que sovint és el seu pla d'acció ocult solen descriure tots els grups com a auto-interessats per poder després justificar els seus propis fins egocèntrics. Aquest enfocament origina confrontaments i no deixa cap porta oberta al diàleg, a la crítica mútua o a la deliberació sobre quines poden ser les millors opcions per al centre i per als seus participants. Els que utilitzen la pressió per assolir els seus objectius tracten sovint de posar-se per sobre dels altres mitjançant l'èmfasi de les diferències entre els participants i els professors, i de dominar i controlar tot segons els seus propis interessos.

Per posar un exemple, al setembre de 1994, just abans del començament del nou curs, un grup de mestres va començar a plantejar una "estratègia de canvi", centrant-se al tema de l'horari de classe. Els horaris havien estat sempre fets de manera col·lectiva i tenint en compte les diverses necessitats de les persones del barri. Durant les vacances d'estiu, aquests professors, que representaven la majoria del personal a temps complet, es van reunir per confeccionar un nou horari. No el van sotmetre a debat i el van intentar imposar a la resta del personal docent al començament del semestre de tardor. El nou horari ampliava les hores de classe per als nivells més elevats, la qual cosa no tenia en compte els horaris (quant a pares i mares i quant a treballadors/es) de la gent. Es van posar moltes classes a les nou del matí, una hora en què molts pares i mares porten els seus fills i filles a l'escola, o a les cinc de la tarda, quan els passen a recollir. El pla també reduïa el nombre de classes nocturnes. Dit d'una altra manera, l'horari no resultava gens útil per a aquells que havien de seguir les classes, sinó per aquells que les havien de donar. La idea de canvi d'aquests professors no va sorgir del procés de presa de decisions normal a l'escola, sinó del seu propi interès. Aviat, això va portar a una separació entre el lloc dels professors i el dels estudiants.

Aquesta perspectiva, però, no va poder canviar el nostre projecte. L'oposició va ser rotunda: moltes de les persones participants, la resta de professors i voluntaris, juntament amb el suport de les entitats socials del barri van lluitar contra aquest model de gestió d'uns quants.

Finalment, la Coordinadora d'Entitats del barri (VERN) va convocar un Consell de Centre extraordinari per parlar del tema i sentir a totes les persones implicades i les solucions que es podien aportar al conflicte dels horaris, i el que és més important, als espais de discussió i decisió. Com era d'esperar, aquell grup de professorat no va voler considerar solucions alternatives. En comptes d'això, van criticar el procés i van prendre la postura de no tenir en compte res del que el Consell decidís. La resta vam triar continuar sent fidels als nostres procediments democràtics. Aquells professors van ser traslladats a una altra escola on els seus interessos poguessin estar millor representats.

Encara recordo amb emoció continguda el primer COME després d'aquest conflicte. Una de les persones de més antiguitat al centre va explicar en el plenari la nova situació.

L'Escola d'Adults La Verneda-Sant Martí està integrada en un conjunt d'entitats locals, cadascuna amb papers socials diferents i complementaris, dedicades totes al desenvolupament comunitari. ÀGORA i HEURA, les dues associacions de participants de l'escola, juntament amb una trentena d'associacions, grups i col·lectius, formen part de la Coordinadora VERN

Ara teníem menys persones que treballessin a jornada completa al centre, però el que havíem d'aconseguir era cobrir tota la nostra oferta habitual. Després d'ella, cada persona assistent a la reunió (els altres professors i voluntaris, els participants d'aquell moment i els anteriors, els membres de les organitzacions locals i de les associacions de veïns) va anar exposant el que estava disposada a fer. El sentiment que presidia el moment era que aquest és un projecte de tots i ara hem de tirar endavant, el que faci falta! Va ser molt emocionant. Molts participants de l'Escola hem llegit o hem presenciat al teatre l'obra *Fuenteovejuna*.

En aquest clàssic del Segle d'Or espanyol, Lope de Vega presenta la lluita contra l'autoritarisme i la injustícia. Els habitants del poble lluiten contra un violador, un servidor del rei que s'aprofita del seu dret de pernada. En el desenllaç

de l'obra, tot un poble s'aixeca i lluita com si fos una sola veu sota el ja famós lema: *¡Fuenteovejuna, todos a una!* Aquest mateix sentiment va ser la clau d'aquella lluita a l'Escola: tothom va aixecar la seva veu per allò que era just. La gent del nostre barri sabia el que volia, sabia com lluitar per això i sabia que la seva força es basava en la solidaritat.

Ara som un centenar de persones que col·laborem en el centre: vuit són professors/es a temps complet (quatre que aporta el l'Administració pública i quatre contractats/des per les associacions ÀGORA i HEURA). La majoria dels voluntaris som antics participants i membres de la comunitat que vivim al barri. Alguns venen de l'entorn universitari i hi participen com a part d'experiències de camp. La pròpia naturalesa del projecte fa que la gent s'hi involucri. El caire de la participació no seria el mateix si el centre no hagués nascut dels debats populars i de les accions de les associacions veïnals i de la seva reivindicació de millores al barri. A partir d'un moviment de base com aquest i donat el continu sotmetiment del projecte als desigs de la comunitat, és difícil no mantenir aquesta línia participativa.

És per això que l'Escola d'Adults La Verneda-Sant Martí està integrada en un conjunt d'entitats locals, cadascuna amb papers socials diferents i complementaris, dedicades totes al desenvolupament comunitari. ÀGORA i HEURA, les dues associacions de participants de l'escola, juntament amb una trentena d'associacions, grups i col·lectius, formen part de la Coordinadora VERN. Aquesta entitat paraigua analitza i dona solucions a les necessitats socials del barri, ja sigui a nivell urbanístic, com sanitari, cultural, esportiu, o d'altres que afecten més a valors socials, com pot ser la lluita contra les actituds xenòfobes, i la lluita contra tot tipus de discriminació. Només mitjançant el diàleg és possible conèixer les capacitats, els interessos i les necessitats dels altres. Per tant, la millor manera de superar la discriminació és a través del diàleg intercultural. La feina a VERN està organitzada en comissions, que coordinen les demandes veïnals, les sessions informatives, els tallers, els seminaris i les celebracions locals. D'aquesta forma, podem assegurar que totes les entitats estan treballant per al desenvolupament comunitari. Entre els projectes que el barri de La Verneda-Sant Martí impulsa a través de VERN hi ha la conservació de la seu nucli antic (que, en principi, estava condemnat a l'enderroc per culpa dels plans de desenvolupament urbanístic), la construcció d'una nova línia de metro i la millora del transport públic al barri, un pla per eliminar barreres arquitectòniques al barri, i la creació d'una coordinadora de les entitats juvenils locals.

OBRINT PORTES

La organització democràtica i les oportunitats que La Verneda ofereix han obert la porta a molta gent. Al llarg dels

meus deu anys de participació a l'escola, he conegut moltes persones, però hi ha una que vull destacar. Va venir al Centre per poder treure el seu Graduat Escolar, perquè al col·legi, durant la seva adolescència, no va poder fer-ho. Era d'aquells nens que més tard incloem en el grup que anomenem "fracàs escolar", d'aquells que no esperem que continuïn amb els seus estudis. Quan jo el vaig conèixer, estava fent classes de Llengua Catalana a l'Escola d'Adults de la Verneda com a

Treballar des d'una perspectiva solidària també vol dir treballar des d'una perspectiva de solidaritat per promoure el diàleg i augmentar les oportunitats de les persones, tenint sempre en compte de manera especial a les persones que han trobat més obstacles al seu camí. Quan són percebudes com a participants, les persones no som consumidores culturals, sinó creadores

col·laborador voluntari. Havia obtingut ja el seu graduat escolar, havia aprovat l'examen d'accés a la Universitat i estudiava la carrera de Pedagogia. En el centre va trobar recolzament humà i material i un element que difícilment havia trobat abans en el món educatiu. Ara és professor universitari i aviat serà doctor. Continua col·laborant en

aquest centre ensenyant persones adultes com fa quinze anys. Va decidir que tenia molts recursos per ajudar d'altres que, com ell mateix, podrien tirar endavant sobre la base de les seves pròpies capacitats i arribar lluny. Quan ensenya a la universitat mai no parla als futurs pedagogs del fracàs de la gent, sinó de les capacitats inherents a tothom i de com la intel·ligència cultural obre noves perspectives a moltes formes d'aprenentatge. Sovint parlem d'ell com a un model a seguir, però ell diu que el seu no va ser un èxit individual, que ell no ho hagués aconseguit mai tot sol. Hi havia, segons diu ell, un projecte encara més gran que el recolzava, i aquest treball conjunt va fer més fàcil que les portes s'obriessin per a tothom.

Treballar des d'una perspectiva solidària també vol dir treballar des d'una perspectiva de solidaritat per promoure el diàleg i augmentar les oportunitats de les persones, tenint sempre en compte de manera especial a les persones que han trobat més obstacles al seu camí. Quan són percebudes com a participants, les persones no som consumidores culturals, sinó creadores. A l'Escola La Verneda-St. Martí lluitem per enderrocar barreres i promovem la participació a tots els nivells, des de les activitats per millorar la vida al barri fins a la participació en els debats intel·lectuals o polítics.

Vam poder veure clarament com els participants estan trencant barreres culturals en un esforç col·lectiu que va tenir lloc l'abril del 1997, quan Jürgen Habermas va venir a Barcelona a impartir la conferència El discurs intercultural sobre els drets humans. Asseguts a la sala, i entre un públic majoritàriament universitari, hi havia un grup de participants de l'escola. Quan Habermas va acabar la seva exposició, Mariana, una d'aquestes persones participants, es va atrevir a aixecar la mà i va fer una pregunta sobre els drets laborals de les dones (11). La seva forma d'expressar la pregunta denotava que no era habitual dels cercles acadèmics que es

reuneixen normalment a l'Aula Magna de la Universitat. Alguns professors universitaris van reaccionar incomodant-se i fins i tot rient. Jo em vaig indignar i em vaig posar molt nerviosa, però llavors Mariana va dir: jo no parlo com una intel·lectual, però sé el que em dic. Per respondre a la Mariana, Habermas, tal com argumenta en els seus llibres, va aplicar la seva proposta de diàleg universal: tothom té dret a plantejar els seus arguments amb el seu to i el seu llenguatge. A la seva resposta va començar dient: Aquesta és una pregunta brillant i crítica. Moltes persones van canviar d'expressió, el somriure se'ls va glaçar i un sentiment d'acceptació va començar a aparèixer a la sala.

El passat octubre del 1998 va ser l'Ulrich Beck qui va venir a la Universitat de Barcelona. Mariana i jo ens vam trobar a la sortida de la conferència. Ella em va dir que si Habermas no m'hagués tractat com ho va fer, jo avui no hauria vingut a sentir a Beck, encara que he llegit coses d'ell. Amb ella anaven dues participants més de l'Escola. Beck ho va saber aquella mateixa tarda.

Quan li ho vam explicar, la seva cara va mostrar la satisfacció i l'emoció que estava sentint i ens va dir: Jürgen ho ha de saber, li ho explicaré!

RIQUESA DE POSSIBILITATS

A la Verneda-Sant Martí és important que totes les persones implicades en el projecte puguin expressar el seu parer. També és important que l'Escola tingui prou flexibilitat per emprendre nous projectes i idees. La nostra comunitat intenta evitar que l'escola esdevingui un feu acotat d'una minoria de persones amb perspectives tecnocràtiques i poc democràtiques. Per aquest motiu, l'escola potencia els grups i moviments de base que defensin les seves pròpies actuacions.

En aquesta línia, una de les iniciatives més interessants dels últims anys ha estat la creació l'any passat d'un moviment de participants en educació de persones adultes a l'Estat espanyol.

Fa uns anys, al voltant de les discussions sobre la reforma educativa que s'estava posant en pràctica al país, es va començar a organitzar una agrupació de les associacions de participants dels centres d'educació de persones adultes a Catalunya. Així va néixer FACEPA, Federació d'Associacions Culturals i Educatives de Persones Adultes, amb l'objectiu de fer que es poguessin sentir les veus de totes les persones implicades en els processos d'educació de persones adultes. Aquesta federació s'organitza en comissions de treball i hi ha unes quantes persones que s'hi dediquen a temps complet per tenir cura dels afers del dia a dia. El finançament procedeix d'activitats específiques o de projectes d'actuació a nivell local, nacional i europeu.

Moltes vegades, les persones "professionals" de

l'educació abastem tots els àmbits d'actuació amb la creença que som els únics que saben com desenvolupar iniciatives educatives o, el que és pitjor, que som els únics ens podem responsabilitzar de les esmentades iniciatives perquè és "el nostre camp". Com a resultat, les polítiques educatives en general, i les polítiques d'educació de persones adultes en particular, estan pràcticament colonitzades per professionals de l'educació i la formació sense deixar pas a les persones participants, que són suposadament els personatges principals al món educatiu. Per exemple, en el cas de la Llei espanyola de l'Educació de Persones Adultes del març del 1991, es va fer evident que quan totes les persones involucrades poden prendre part al procés de presa de decisions, totes les visions són tingudes en compte: tots els actors involucrats van participar a un debat obert al llarg de tot el procés, fins que la llei va ser aprovada. Altrament, el punt de vista dels "experts tècnics" sobre el tema serà una única perspectiva parcial. FACEPA s'oposa a aquests supòsits mitjançant la coordinació d'esforços de participants que tenen molt a dir sobre la seva

La nostra comunitat intenta evitar que l'escola esdevingui un feu acotat d'una minoria de persones amb perspectives tecnocràtiques i poc democràtiques. Per aquest motiu, l'escola potencia els grups i moviments de base que defensin les seves pròpies actuacions

educació i mitjançant el treball perquè aquestes veus puguin ser escoltades.

Un dels projectes més importants iniciats per FACEPA és l'elaboració de la Carta de la Declaració dels Drets dels Participants en Educació de Persones Adultes. Aquesta carta es va engegar a Catalunya (a l'Estat espanyol) a través de FACEPA. L'objectiu del projecte era l'elaboració d'una carta que reflectís les reivindicacions de totes les persones adultes respecte a la seva formació, i poder establir uns estàndards d'actuació acordats i reconeguts per tothom.

Així, molts centres van elaborar un esborrany i el van enviar a la seu de FACEPA per poder treballar en una proposta de carta. Les altres Comunitats Autònomes de l'Estat espanyol van seguir el mateix procés. Més endavant, es van convocar unes jornades a nivell estatal per poder consensuar el model, i per treballar els punts que aportaven les diferents entitats. La culminació d'aquest procés va ser l'aparició de la Carta de

la Declaració dels Drets dels Participants en Educació de Persones Adultes.

L'estiu del 1997, una representació dels participants de l'estat Espanyol va presentar la Carta a la V Conferència Internacional d'Educació de Persones Adultes de la UNESCO que es va celebrar a Hamburg. Actualment, i amb l'ajut d'un Projecte Sòcrates finançat per la Unió Europea, s'està portant a terme la difusió de la Carta per diferents països europeus amb la mateixa metodologia de consens emprada per FACEPA a Espanya. L'objectiu de FACEPA és que al final d'aquest procés s'aconsegueixi una carta consensuada pels participants d'Educació de Persones Adultes a nivell mundial.

CONCLUSIÓ

L'Escola d'Educació de Persones Adultes de La Verneda-Sant Martí va començar com un projecte de moviment de base i continua tenint la mateixa orientació, donant suport i veu a nous moviments com ara FACEPA.

L'Escola d'Educació de Persones Adultes de La Verneda-Sant Martí va començar com un projecte de moviment de base i continua tenint la mateixa orientació, donant suport i veu a nous moviments com ara FACEPA

independentment de l'edat, l'origen ètnic, el gènere, la religió o l'estatus social. Ser part d'aquests projectes em fa sentir més viva, més solidària i més capaç de crear.

Els somnis de la gent poden esdevenir realitat. Escrivint aquestes reflexions després de deu anys de participació a l'Escola de La Verneda, em fa adonar que no hi ha res impossible si, a través de la inclusió i la tolerància, lluitem per metes comunes. No crec als que diuen que no hi ha res a fer per canviar el món. Jo sé que les coses poden canviar, perquè la gent a la meva comunitat es va atrevir a somniar en aquesta escola fa vint anys. Va esdevenir la meva realitat gràcies a la meva participació al seu somni. Des d'aleshores, molts d'altres s'han afegit als nostres esforços i, avui dia, la realitat de milers de persones és el resultat d'aquell somni.

Fa pocs dies li feien una entrevista a una dona jove magrebina que ha participat a un grup d'alfabetització bàsica a La Verneda des de fa sis mesos. Quan li van preguntar què havia aconseguit, va obrir molt els ulls i amb una lluentor

especial va dir: "Ara que he començat, sóc feliç. Ara no m'aturarà ningú".

NOTES

1. Text original publicat en anglès: SÁNCHEZ AROCA, M. 1999. "La Verneda-Sant Martí: a school where people dare to dream". *Harvard Educational Review*, vol. 69. Núm.3, pp. 320-335. Cambridge: Harvard University.
2. La Fátima, una participant de La Verneda-Sant Martí, em va dir aquestes paraules després d'una reunió de coordinació. El seu nom, així com el d'altres participants que apareixen en aquest article, són ficticis. No obstant això, darrera de cada nom, hi ha un ésser humà real.
3. SCRIBNER, Sylvia i COLE, Michael, *The psychology of Literacy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981. SCRIBNER, Sylvia i COLE, Michael, "Consecuencias cognitivas de la educación formal e informal. La necesidad de nuevas acomodaciones entre el aprendizaje basado en la escuela y las experiencias de aprendizaje de la vida diaria". *Infancia y Aprendizaje*, vol.17, pp. 3-18, 1982.
4. SCHAIE, K.W., *Longitudinal Studies of Adult Psychological Development*. New York: The Guilford Press, 1983.
5. GIROUX, Henry, *Border Crossing: Cultural Workers and the Politics of Education*. London: Routledge, 1992.
6. Aranguren va escriure sobre les idees, l'ètica política i l'alliberament de les dones, tot això durant el franquisme. Això el portà a l'exili als EUA a finals dels anys 60, on va donar classes a La University of California.
7. HABERMAS, Jürgen, *Teoría de la Acción Comunicativa. Racionalidad de la Acción y Racionalización Social*. Madrid: Taurus, 1987.
8. Durant el 1998, a Espanya es van fer molts actes en commemoració al Centenari del naixement de Federico García Lorca i en la memòria de Paulo Freire, que acabava de morir.
9. El Congrés de les Dones de Barcelona va tenir lloc els dies 15, 16 i 17 de gener de 1999 a Barcelona. Va ser organitzat pel Consell de Dones de Barcelona.
10. VERN, Coordinadora d'Entitats de La Verneda-St. Martí, és una entitat paraigua on participen associacions de veïns, clubs esportius, centres de lleure infantils i juvenils, associacions culturals, de muntanyisme, etc. Es va crear amb la finalitat de coordinar les actuacions de millora del barri.
11. TOURAINE, Alain, *Comment Sortir du Liberalisme?* Paris: Fayard, 1999.
12. Mariana és una membre d'HEURA i participa regularment a les tertúlies literàries. ❖❖❖

estudis

Òscar Bargalló

OCELLS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

En un barri de grans edificis com La Verneda de Sant Martí es fa difícil imaginar la vida natural que ens envolta. L'autor de l'estudi ha compilat el seguiment de les aus que han estat observades al parc de Sant Martí entre els anys 2010 i 2016, amb dades de la web de l'Institut Català d'Ornitologia "ornitho.cat". Es pot consultar sencer en format PDF en l'apartat de recursos didàctics de la web de la SELAV: "altzadiako.wordpress.com/recursos-didactics". A les dades que es poden veure en aquestes pàgines s'afegeixen els noms en espanyol, basc, gallec, anglès i francès. A més, es poden sentir tots els cants dels ocells.

Els peus de foto tenen diferents colors segons si les aus són:

Presentes tot l'any (33)

Estiuejants (3)

Hivernants (9)

Només en migració (8)

Columba livia

Colom roquer

Molt corrent

Larus michahellis

Gavià argentat

Molt corrent

Myiopsitta monachus

Cotorreta de pit gris

Molt corrent

Passer domesticus

Pardal comú

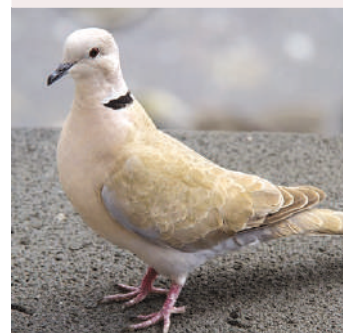
Molt corrent

Turdus merula

Merla

Molt corrent

Streptopelia decaocto

Tòrtora turca

Molt corrent

OCELLS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Presentes tot l'any (33)

Estiuejants (3)

Hivernants (9)

Només en migració (8)

Pica pica

Garsa

Molt corrent

Sturnus vulgaris

Estornell vulgar

Molt corrent

Cyanistes caeruleus

Mallerenga blava

Molt corrent

Bubulcus ibis

Esplugabous

Corrent

Serinus serinus

Gafarró

Molt corrent

Ardea cinerea

Bernat pescaire

Corrent

Erithacus rubecula

Pit-roig

Molt corrent

Corvus monedula

Gralla

Corrent

Motacilla alba

Cuereta blanca vulgar

Molt corrent

Columba palumbus

Tudó

Molt corrent

Sylvia melanocephala

Tallarol capnegre

Molt corrent

Carduelis carduelis

Cadenera

Corrent

OCELLS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Presentes tot l'any (33)

Estiuejants (3)

Hivernants (9)

Només en migració (8)

Xoriguer comú

Corrent

Falco tinnunculus

Tallarol de casquet

Corrent

Sylvia atricapilla

Mallerenga carbonera

Corrent

Parus major

Mallerenga emplomallada

Corrent

Lophophanes cristatus

Cotorra de Kramer

Corrent

Psittacula krameri

Estornell negre

Corrent

Sturnus unicolor

Martinet blanc

Corrent

Egretta garzetta

Mallerenga cuallarga

Rar

Aegithalos caudatus

Verdum

Rar

Carduelis chloris

Durbec

Molt rar

Coccothraustes coccothraustes

Mallerenga petita

Rar

Periparus ater

Picot verd

Molt rar

Picus viridis

OCELLS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Presentes tot l'any (33)

Estiuejants (3)

Hivernants (9)

Només en migració (8)

Aratinga acuticaudata

Aratinga de cap blau
Rar

Corvus corax

Corb
Molt rar

Anser anser

Oca vulgar
Rar

Apus melba

Ballester
Molt corrent

Apus apus

Falciot negre
Molt corrent

Hirundo rustica

Oreneta vulgar
Corrent

Phylloscopus collybita

Mosquiter comú
Molt corrent

Phoenicurus ochruros

Cotxa fumada
Molt corrent

Motacilla cinerea

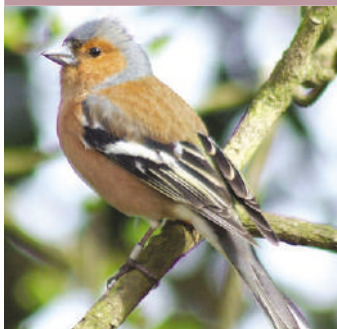
Cuereta torrentera
Corrent

Chroicocephalus ridibundus

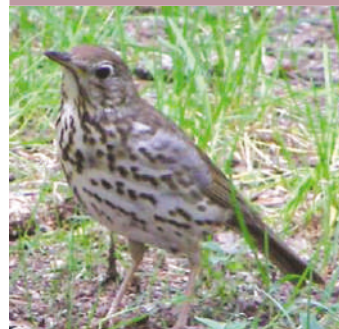
Gavina vulgar
Rar

Fringilla coelebs

Pinsà comú
Rar

Motacilla alba

Tord comú
Rar

OCELLS A LA VERNEDA DE SANT MARTÍ

Presentes tot l'any (33)

Estiuejants (3)

Hivernants (9)

Només en migració (8)

Regulus regulus

Reietó

Molt rar

Muscicapa striata

Papamosques gris

Rar

Charadrius dubius

Corriol petit

Molt rar

Ficedula hypoleuca

Mastegatxes

Rar

Phalacrocorax carbo

Corb marí gros

Rar

Sylvia borin

Tallarol gros

Molt rar

Falco subbuteo

Falcó mostatxut

Molt rar

Phoenicurus phoenicurus

Cotxa cua-roja

Rar

Ficedula parva

Papamosques menut

Molt rar

Streptopelia turtur

Tórtora

Molt rar

Sylvia cantillans

Tallarol de garriga

Rar

**Web de
l'Institut
Català
d'Ornitologia**

ornitho.cat

Eduard Miralles i Ventimilla

ELS CONTEXTOS DE L'ACCIÓ CULTURAL (i 2)

ELS ELEMENTS PER A L'ACCIÓ CULTURAL

Si al llarg del primer capítol d'aquest mòdul s'han pogut descriure, encara que de manera succinta, alguns dels contextos bàsics en els quals opera avui dia això que coneixem amb el nom d'acció cultural, al llarg del present capítol es tractarà de formular, també de forma sintètica, com es produeix i opera l'acció cultural.

Els sistemes d'intervenció en l'acció cultural

Se sol dir que la gestió de la cultura és la gestió, d'allò que és opinable: de cultura, tothom hi entén i, en conseqüència, les decisions que afecten aquesta matèria acaben sent massa arbitràries circumstancials, subjectives...

Si es tracta d'intentar descriure alguns trets definitoris de la intervenció per a l'acció cultural, un possible model que porti informació d'utilitat sobre aquest tema haurà de basar-se necessàriament en les dues premisses següents:

- 1) En primer lloc, haurà de ser sistèmic. És a dir, haurà d'intentar descriure i articular tot allò que passa en el procés d'intervenció des d'una perspectiva integrada (totes les accions formen part d'un tot ordenat) i funcional (la raó de ser de cada un dels elements o accions té a veure amb la finalitat global del sistema).
- 2) En segon lloc, haurà de ser estratègic. És a dir, haurà d'intentar establir relacions de causalitat entre les finalitats preteses i les estratègies a què caldrà adoptar, partint d'una anàlisi acurada d'escenaris inicials i opcions possibles.

Els epígrafs que configuren els continguts d'aquest mòdul són un intent d'esbossar un petit sistema que, amb orientació estratègica, expliqui els tres elements fonamentals que configuren la intervenció per a l'acció cultural:

- 1) Les funcions de l'acció cultural i, en conseqüència, les finalitats que les determinen.

Eduard Miralles i Ventimilla (1961-2018) va ser expert en gestió cultural. Director del Centre Cívic Sant Martí entre 1985 i 1989 i després del Centre d'Estudis i Recursos Culturals (CERC) de la Diputació de Barcelona. El text correspon al llibre col·lectiu "Introducció a la gestió d'organitzacions culturals" (UOC, 2000)

- 2) Els agents de l'acció cultural i les interaccions que s'hi estableixen.

- 3) Les estratègies de l'acció cultural i també els resultats produïts per la seva aplicació.

Funcions normatives

Un bon nombre d'accions que configuren la intervenció per a l'acció cultural s'orienten a l'establiment d'una sèrie de mesures de caràcter normatiu que tenen com a finalitat regular les relacions entre el projecte cultural i el seu entorn. Entorn que, no cal dir-ho, pot ser de diversa

Un bon nombre d'accions que configuren la intervenció per a l'acció cultural s'orienten a l'establiment d'una sèrie de mesures de caràcter normatiu que tenen com a finalitat regular les relacions entre el projecte cultural i el seu entorn

mena segons es tracti d'entorns sectorials, territorials o institucionals.

En conseqüència, les funcions normatives no solament fan referència als marcs legals i jurídics. Tot allò relatiu a l'establiment de reglaments, la normalització de procediments, la formalització de relacions d'ordre intern i extern, és també una clara expressió d'aquesta funció normativa que haurà d'estar necessàriament present a l'hora de definir les, finalitats d'un projecte o una organització cultural o artística.

Dissortadament, els projectes i les organitzacions culturals i artístiques solen conferir escassa importància al desenvolupament d'aquestes funcions normatives, la qual cosa, tard o d'hora, acaba creant condicions d'adversitat, sovint insalvables, pel que fa a la consolidació d'aquella iniciativa.

Encara és massa freqüent constatar que els projectes culturals fan virtut de la necessitat de dotar-se d'estructures lleugeres i "biodegradables" i aquesta lleugeresa, conjuminada amb la proverbial "informalitat" (en el sentit literal d'aquest mot) de l'entorn artístic, sol comportar una

desatenció excessiva cap a aquesta funció normativa quan s'intenten traduir les finalitats d'un projecte a un pla més operatiu.

Una bona manera d'explicar aquesta funció normativa és entendre-la com aquell sistema que regula i protegeix el projecte cultural i, alhora, el fa legítim, estable i visible de portes enfora.

Així, doncs, el desplegament normatiu ha de tenir la mida justa per a un funcionament correcte. Això ho diem

Altres accions que configuren la intervenció per a l'acció cultural s'orienten a l'establiment de sistemes i condicions per a la interlocució entre els diversos subjectes (agents i clients)

perquè a vegades algunes organitzacions (sobretot aquelles vinculades a grans institucions públiques) tenen el mal costum de sobredimensionar aquesta funció normativa, fins al punt que el desenvolupament del projecte arriba a fer-se difícilment viable.

Funcions de servei

Unes altres actuacions que configuren la intervenció per a l'acció cultural s'orienten a la provisió d'una gamma més o menys àmplia de serveis, la finalitat dels quals no és altra que regular les relacions entre el projecte cultural i els seus usuaris. Aquestes funcions solen constituir la dimensió fonamental a l'hora de determinar les finalitats d'un projecte cultural.

De manera inversa a allò que hem descrit en el cas de les funcions normatives, les organitzacions culturals, sovint orientades cap a l'activisme més, o menys frenètic, solen fer de la provisió d'una gamma més o menys àmplia de serveis i de la programació d'activitats la raó fonamental de la seva existència.

Si bé és cert que la missió fonamental de l'acció cultural és el servei públic, cal no confondre aquest imperatiu amb la desconsideració, per desgràcia massa freqüent encara, de les funcions normatives i de foment. Funcions que hauran de garantir, respectivament, l'èxit del projecte en termes d'estabilització de les seves relacions amb l'entorn i de consolidació de la base social que li és pròpia.

Funcions de foment

Les altres accions que configuren la intervenció per a l'acció cultural s'orienten a l'establiment de sistemes i

condicions per a la interlocució entre els diversos subjectes (agents i clients) amb els quals estableix relació aquest projecte cultural.

Les funcions de foment, pel que fa a la seva finalitat, hauran de garantir la implicació, de manera més o menys activa i més o menys explícita, dels diversos interlocutors del projecte, com a condició o indispensable al seu bon desenvolupament.

La concreció d'aquesta funció de foment sol produir-se en dues direccions complementàries:

- 1) Foment de la participació: es tracta de crear condicions i espais per a la interlocució amb els diversos sectors socials implicats en el projecte, tant a nivell individual com col·lectiu. Aquesta participació es farà a través d'instàncies formalitzades o informals que hauran de vetllar per tal que la seva presència es faci efectiva, no solament mitjançant l'ús del servei o l'assistència a les propostes, sinó en actituds participatives més intenses i qualificades vinculades a la generació de propostes i a la presència en la presa de decisions.
- 2) Foment del patrocini, el mecenatge i l'esponsorització: constitueix l'expressió d'una altra iniciativa, molt vigent avui dia, a través de la qual es garanteix la presència dels sectors econòmics entorn dels projectes culturals.

Val a dir, finalment, que el desplegament de les possibles funcions en els processos d'intervenció per a l'acció cultural ha de perseguir el major equilibri entre totes elles, i amb les millors condicions de complementarietat possibles.

La solidesa d'un projecte cultural depèn, en bona mesura, de la presència harmònica i integrada de funcions normatives; de servei i de foment en la concreció de les seves finalitats.

De manera semblant, l'absència d'alguna d'aquestes funcions en la definició estratègica d'una iniciativa cultural sol ser símptoma d'un plantejament no gaire sòlid i, en conseqüència, pot posar en perill el projecte en un futur més o menys proper. Malgrat això, el desenvolupament històric d'aquestes funcions ha donat lloc a períodes i formulacions en les polítiques culturals occidentals en els quals s'ha produït el predomini d'alguna d'elles per damunt de les altres.

Els agents de l'acció cultural

Un agent, de bon principi, no és sinó un poder o una causa efectiva, és a dir, allò que pot produir un efecte.

En resum, un agent és aquella persona o organització que obra, que actua.

És evident que, si analitzem l'acció cultural com un sistema susceptible d'intervenció, la determinació d'aquells subjectes, agents o protagonistes que el fan possible i que

desencadenen intervencions de diversa mena és quelcom que adquireix una importància cabdal.

Tot intent de presentar els agents de l'acció cultural, i de saber com actuen, es troba, d'entrada, amb un problema de categoritzacions que no és pas fàcil d'enfrontar. No és el mateix abordar-ho des d'una perspectiva diacrònica que formular una anàlisi sectorial contemporània, com tampoc no ho és acostar-se al tema des del vessant de les indústries i el consum cultural que fer-ho des de la perspectiva institucional o de les pràctiques culturals de base.

Tanmateix, i exceptuant les necessàries concrecions diacròniques i sincròniques, el domini de les polítiques i la gestió de les organitzacions culturals sol partir, a l'hora de descriure els agents i plantejar les seves competències i camps d'interacció, d'una distinció tipològica més o menys clàssica i més o menys tòpica, basada en la seva adscripció als sectors públic, privat o associatiu, la qual cosa determina tant la seva personalitat jurídica com el seu àmbit d'acció.

Tot seguit farem una revisió d'aquests tres sectors descrivint-ne els objectius, l'estructura i els camps d'intervenció més significatius. A més, farem també un breu repàs a allò que podríem considerar el "paradigma emergent"

d'ara mateix que, a més de significar nous agents en l'escena cultural, postula noves lògiques d'articulació dels agents tradicionalment establerts.

El sector públic, el sector privat i el sector associatiu

Anomenem sector públic el conjunt de tots aquells agents i organitzacions culturals adscrits a l'Administració pública, sigui quin sigui el nivell territorial o l'abast sectorial de la institució per a la qual treballen.

Val a dir que l'aplicació del terme "públic" amb caràcter restrictiu a l'Administració no és del tot encertada, en la mesura que el sector públic no és, com se sol dir, propietat privada de l'Estat i que l'escena cultural i artística acull múltiples agents d'adscripció diversa amb graus de vocació pública similars o majors a la pròpia administració: associacions, empreses de serveis, etc.

Sigui com sigui, l'Administració pública ha estat el principal agent d'intervenció en el domini de la cultura "amb majúscules" (el patrimoni, les belles arts), en part, a causa de l'encàrrec social derivat de la seva orientació al bé comú i la seva estructura representativa elegida democràticament per la ciutadania.

Les relacions del sector públic amb els altres agents són diverses. Pel que fa al sector associatiu, solen centrar-se en l'atorgament de subvencions, a través de mecanismes amb graus diversos de transparència. També, i en relació amb el sector privat, l'Administració assumeix funcions re-

L'Administració pública ha estat el principal agent d'intervenció en el domini de la cultura "amb majúscules" (el patrimoni, les belles arts)

guladores d'ordre normatiu en tot allò relacionat amb el desenvolupament de les activitats de caire industrial i mercantil de caràcter lucratiu.

El sector privat, pel que fa a l'acció cultural, es basa en un conjunt d'agents que intervenen en l'escena de les arts i la cultura amb intenció fonamentalment lucratiu, la qual cosa no sempre esdevé incompatible amb el grau de notorietat de les seves actuacions en termes d'opinió pública. L'acció prioritària del sector privat s'orienta cap a les activitats industrials i mercantils derivades de la producció de béns culturals i, només al llarg dels darrers anys, ha irromput amb força en la producció de serveis (gestió de programes i infraestructures, consultoria i disseny de projectes, etc.)

L'estructura del sector privat és de tipus executiu i, pel que fa a les seves relacions amb els altres agents, actua com a proveïdor de béns i serveis per al sector públic i alterna, en les seves relacions amb el sector associatiu, aquesta mateixa funció amb una certa competència en dominis encara poc desenvolupats.

El sector associatiu, en darrer terme, desplega unes actuacions culturals que són prioritàries en els àmbits de les pràctiques *amateurs*, el lleure i la creació artística, mogut per un interès general i per l'afany del bé comú del sector públic, tret de les necessàries excepcions derivades de l'estructura participativa inherent a les organitzacions del sector.

No cal dir que, en contextos culturals com el del nostre país, la vitalitat cultural ha tingut molt a veure amb l'existència d'un teixit associatiu autònom i ben arrelat. Les associacions, en aquest sentit, interactuen prioritàriament amb el sector públic a través de mecanismes de participació institucional i, d'altra banda, estableixen relacions de compra i venda de productes i serveis amb el sector privat.

Les cultures d'intervenció majoritària (la cultura culta, la cultura de masses i la cultura tradicional, respectivament) són sotmeses a processos trepidants d'hibridació i de mestissatge

Els sectors emergents i les noves correlacions

Fins aquí, doncs, l'estereotip. Tanmateix, el panorama dels agents d'intervenció per a l'acció cultural ha contribuït, al llarg dels darrers anys, a l'aparició de tot un seguit de noves situacions que configuren allò que podríem anomenar un "panorama emergent", esbossat encara d'una manera molt indefinida i precària, en el qual, tanmateix, s'observen significativament tendències de signe ben divers:

1) d'una banda, les relacions entre els tres sectors fonamentals (sector públic, sector privat i sector associatiu) es modifica substancialment en la mesura que els espais de concurrència entre l'Estat, el mercat i la societat (escenaris primordials de cadascun dels agents segons les taxonomies tradicionals) són sotmesos a una transformació constant i en la mesura, també, que les cultures d'intervenció majoritària (la cultura culta, la cultura de masses i la cultura tradicional, respectivament) són sotmeses a processos trepidants d'hibridació i de mestissatge.

2) d'altra banda, emergeixen nous agents en les cruïlles de la configuració tradicional, la característica fonamental dels quals, pel que fa als objectius i l'estructura, és la tendència a barrejar trets diferencials tradicionalment poc o gens compatibles:

a) Entre el sector públic i el sector privat es fan presents les empreses públiques i altres formes organitzatives de l'administració contemporània, que compatibilitzen els objectius de bé comú del sector públic amb la tradicional estructura executiva del sector privat. La nova estructura persegueix una major flexibilitat i unes millores substancials en termes d'eficiència i d'eficàcia per a la "cosa pública".

b) Així mateix, entre el sector privat i el sector associatiu tradicionals emergeixen una àmplia gamma de fundacions, a mig camí entre els objectius de notorietat del sector privat i l'estructura participativa del sector associatiu que fa possible la presència de patrons procedents de sectors significatius de la societat civil.

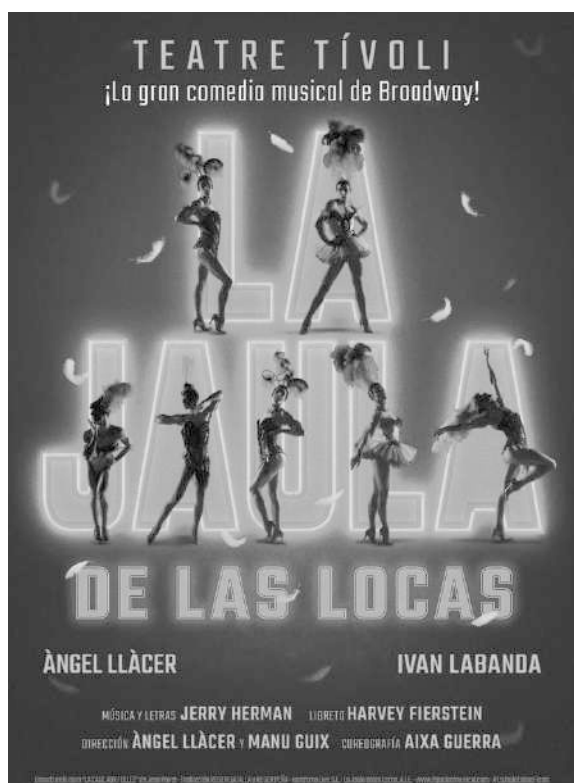
c) En darrer lloc, cal fer esment de la proliferació d'organitzacions no governamentals que traslladen els principis rectoris del treball per a la cooperació i el desenvolupament des de la societat civil fins al camp de l'acció cultural, i són a mig camí entre els objectius del bé comú del sector públic i les estructures participatives del sector associatiu.

Un panorama emergent, en conseqüència, en el qual caldrà trobar instruments per a la substitució progressiva de les tradicionals relacions de competència entre els agents que actuen en el sector cultural i artístic amb unes noves formes de relació fonamentades en la cooperació i la complementarietat.

Les estratègies de l'acció cultural. Algunes definicions d'enciclopèdia

Estratègia: ciència de projectar i dirigir les grans operacions militars. Malgrat que el terme no fou utilitzat fins al segle XVIII, la ciència de l'estratègia és tan antiga com la guerra mateixa i ha estat concebuda per Karl Clausewitz com el mitjà per a obtenir per la força l'objectiu polític d'un Estat. L'estratègia té com a parts executives la tàctica, en tant que s'ocupa de l'estructura dels exèrcits, del reclutament, del funcionament de l'armament i dels transports, de l'estudi del territori, del medi humà i de les característiques de l'adversari, i la logística, en tant que s'ocupa de calcular, preparar i dur a terme tot allò que es refereix a la vida, el moviment i les necessitats de les tropes amb l'objectiu d'aconseguir la màxima eficàcia en cada operació concreta.

Tàctica: conjunt de principis i de regles que orienten la conducció de les operacions militars al camp de batalla amb

exclusió de tot allò que es propi de l'estratègia o la logística.

Logística: branca de les arts militars (juntament amb l'estratègia i la tàctica) que té com a objectiu proporcionar a les forces armades els mitjans de personal, material i serveis necessaris per tal de satisfer en quantitat, qualitat, temps i lloc adequats les exigències de la guerra. En una organització logística cal distingir els òrgans directius dels executius, essent aquests darrers els centres logístics (avançats o de reserva). El concepte de logística, introduït per Jomini i desenvolupat a partir de l'aparició del ferrocarril, es materialitza en logística naval, aèria, etc.

El concepte d'estratègia

El terme estratègia prové del grec "strategos" que vol dir "un general". Aquest mot, alhora, deriva de radicals que signifiquen "exèrcit" i "acabdirar". El verb grec "stratego" vol dir planificar la destrucció dels enemics segons l'ús eficaç dels recursos.

Aquest concepte resulta força popular des de fa segles en el context militar i polític. Pel que fa a l'àmbit de l'empresa moderna, amb intenció competitiva, les arrels del concepte d'estratègia tenen un atractiu evident: encara que no es tracti de "projectar la destrucció" dels competidors, s'intenta vendre més o obtenir millors resultats que l'adversari.

Un dels estudiosos fonamentals de la teoria de l'estratègia aplicada a les organitzacions públiques, Henry Mintzberg, il·lustra l'abast, les dimensions i les possibilitats d'aquest concepte amb el clàssic exemple de Filip de

Macedònia i Alexandre el Gran a la batalla de Queronea (338 a.C.).

Filip I el seu jove fill, Alexandre, tenien unes fites molt clares. Aspiraven a alliberar Macedònia de la influència de les ciutats-estat gregues i establir així el seu domini sobre allò que aleshores era el nord de Grècia. També volien que Atenes se'ls unís en coalició per tal d'atacar Pèrsia pel seu front oriental. Després d'avaluar els seus recursos, van decidir evitar l'aclaparadora superioritat de la flota atenenca i decidiren atacar, d'antuvi, les poderoses ciutats emmurallades d'Atenes i Tebes, allà on ni les seves falanges ni les seves cavalleries tinguessin un avantatge decisiu.

Filip i Alexandre van utilitzar un enfocament indirecte quan, per invitació del conseller amfictiònic, conduïren el seu exèrcit cap al sud per tal de castigar la ciutat d'Anfisa. En una seqüència planejada d'accions i maniobres enganyoses es desviaren del camí directe a Anfisa, evitaren l'enemic i fortificaren una base clau, Elatea. Més tard emprengueren les mesures necessàries per tal d'afeblir moralment i políticament els seus contrincants, a través de la ràpida restauració de les comunitats fenícies dispersades pels tebens i, a més, van fer que Filip fos declarat campió dels déus dèlfics. Després van fer servir missatges enganyosos per tal de fer creure a l'enemic que s'havien desplaçat cap al nord de Tràcia; en un atac sobtat, els macedonis anorrearen les posicions gregues properes a Anfisa, la qual cosa va distreure els seus contrincants de les posicions defensives properes a la muntanya, fent possible consolidar les seves forces a prop del poblat de Queronea.

Havent determinat la relativa força dels seus adversaris, els macedonis van intentar en primer lloc negociar per tal d'assolir les seves fites. Vist el fracàs de la negociació, optaren per un pla de contingència ben desenvolupat sobre com atacar i aixafar els grecs. Evidentment, abans que tot això succeís havien organitzat les seves tropes en falanges i havien desenvolupat tota la logística necessària per tal de garantir el suport de camp, incloent-hi el desplaçament d'una àmplia punta de llança que va ajudar les falanges macedònies a penetrar les fermes fortificacions de les nombroses i molt tancades columnes gregues. Aprofitant els avantatges naturals dels seus terrenys herbencs, els macedonis aconseguiren que el suport que la cavalleria va aportar a les seves falanges sobrepasés la capacitat dels grecs. Finalment, tot utilitzant un avantatge relatiu –l'estructura de comandament que els permetia el seu sistema social jeràrquic enfront de la dels grecs, molt més democràtics– els nobles macedonis havien ensinistrat el seu personal fins a convertir-lo en una de les forces més disciplinades i motivades de tot el món.

H. Mintzberg; J. Brian Quinn; J. Voyer. *El proceso estrategico. Conceptos, contextos y casos* (1997).

Les estratègies de formació, difusió i suport a la creació

Fins aquí hem vist, pel que fa a les estratègies, algunes consideracions d'ordre teòric i d'abast general. Una possible concreció d'aquest plantejament en el domini de l'acció cultural hauria de donar resposta a la possibilitat de definir certes eines, estris o instruments de caràcter estratègic i vàlidesa universal, de possible aplicació en el sector que és objecte de la nostra anàlisi.

En aquest sentit es proposen, tot seguit, els rudiments d'algunes maneres de fer comunes i consolidades que, justament per això, són susceptibles de rebre la consideració d'estratègies específiques en els àmbits de la cultura i de les arts.

1) Les estratègies de formació

L'acció organitzada en el camp de la cultura es fa present, en un primer moment històric, amb les estratègies de formació; les escoles d'arts i oficis en són una bona mostra. La formació dels artistes i els creadors no és, tanmateix, l'únic àmbit d'acció de les estratègies de formació; un possible intent de classificació hauria de tenir en compte:

a) Estratègies de formació de creadors; certament, les més clàssiques.

b) Estratègies de formació de públics; la seva connexió amb les estratègies de difusió, com veurem, és immediata.

c) Estratègies de formació de mediadors; s'entén aquí tot el que fa referència a la formació de gestors de programes i serveis culturals, crítics o, fins i tot, associacions per a la intervenció sense afany de lucre en el domini de la cultura.

2) Les estratègies de difusió cultural

Cal aplegar aquí tot el que fa referència a la relació entre els productes i serveis culturals i artístics i la població, mitjançant la programació puntual o estable d'esdeveniments culturals i les accions de divulgació complementàries. És, de fet, el fonament del conjunt quantitativament i qualitativament més voluminós de l'acció cultural.

Aquesta afirmació, en el cas de l'Estat espanyol, pren una transcendència especial si es té en compte que aquesta sobredimensió de les estratègies de difusió cultural s'ha assolit en un itinerari cronològic molt breu i, a més a més, en el cas del sector públic, des d'institucions bé de nova planta (les comunitats autònomes) o bé sense una prèvia assignació de competències obligatòries en l'acció cultural (és el cas de l'Administració local).

Les estratègies de difusió cultural es desenvolupen en dues direccions complementàries:

a) Aproximant la cultura als ciutadans, a través d'accions descentralitzadores que generin, d'una banda, una xarxa d'espais en el territori en els quals es pugui gaudir d'allò que, tradicionalment, només podia trobar-se en llocs centralitzats i que, d'altra banda, generin un conjunt de serveis i de productes culturals de qualitat susceptibles d'itinerar a través d'una nova xarxa de punts culturals de referència. La construcció d'equipaments i la creació de circuits de difusió seran, consegüentment, les línies d'acció fonamental en la lògica de reequilibri territorial inherent a tota estratègia de difusió cultural.

b) Aproximant els ciutadans a la cultura. Cal significar la importància de les accions destinades a la fidelitat de nous sectors de la ciutadania com a públic per a la cultura i les arts, com també la incorporació progressiva de noves modalitats i tendències expressives al conjunt d'hàbits culturals de la població. Per a la consecució d'aquest objectiu, es fa evident la necessitat d'actuar amb equilibri entre les estratègies de difusió cultural i les de formació de públics, com s'ha assenyalat més amunt en parlar d'aquestes últimes.

3) Les estratègies de suport a la creació artística

La bona percepció d'aquest concepte sobrepassa tant —pel que fa al suport— l'estricta transferència de diners (cal, en aquest sentit, pensar en altres intervencions de suport com la convocatòria de premis, l'adequació d'espais per a la

creació, la promoció d'organitzacions de creadors, etc.) com —pel que fa referència a la creació— la consideració exclusiva dels creadors plàstics, dramàtics, literaris o audiovisuals (cal, en aquest sentit, entendre els termes creació i creativitat des de la perspectiva social i cultural més àmplia possible).

Estratègies, equilibri i tensió

És important remarcar el necessari caràcter de complementarietat d'aquestes tres tipologies d'acció estratègica en matèria de cultura. Una política cultural —pública o privada— que no s'esforci per integrar-les i desenvolupar-les d'una manera harmònica i proporcionada es posa -a mitjà termini- la soga al coll pel que fa a la seva continuïtat. Anem a veure, per exemple, algunes de les disfuncions més comunes:

- 1) Les polítiques amb estratègies de formació sobredimensionades: per exemple, organitzacions que s'han centrat en l'educació artística (escoles de música, arts i oficis, etc.) pel que fa a la seva acció cultural. Si l'existència d'aquests programes de formació no va acompanyada de la possibilitat de gaudir in situ d'oferta cultural estable i de línies de suport als creadors locals, els artistes i afeccionats formats en aquestes escoles protagonitzaran, tard o d'hora, l'èxode cap a altres poblacions en les quals els sigui més fàcil satisfer les seves pràctiques.
- 2) Les polítiques amb estratègies de difusió sobredimensionades: si la programació d'activitats culturals no va acompanyada de la formació de públics s'acaba produint una esclerosi d'espectadors: són sempre els mateixos i, d'altra banda, tendeixen a reivindicar una tipologia d'activitats cada cop més homogènia. De la mateixa manera, si la programació d'activitats culturals no va acompanyada de la promoció dels creadors locals, els públics sempre gaudiran de productes més o menys bons però de procedència exògena i els creadors locals hauran de marxar. Aquesta situació és, per cert, simptomàticament oportuna d'acord amb el diagnòstic de la realitat cultural de moltes ciutats i pobles del nostre entorn més proper.
- 3) Les polítiques amb estratègies de suport a la creació sobredimensionades: encara que sigui poc freqüent, es pot

imaginar l'existència d'una realitat en la qual es potenciï, gairebé de manera exclusiva, la promoció dels creadors a través d'ajuts, beques, certàmens, etc. En aquest cas, els creadors promocionats necessiten una xarxa de difusió de les seves creacions en la pròpia comunitat. Si, d'altra banda, aquesta intervenció no s'acompanya d'estratègies formatives que assegurin l'aparició de noves generacions de creadors, el conjunt d'artistes locals esdevindrà progressivament institucional i corporatiu.

LES CULTURES DE LA CULTURA

La cultura és encara massa sovint sinònim estricte de "belles arts" o de "cultura artística", i es menystenen altres dimensions del terme que han esdevingut fonamentals, a hores d'ara, com és el cas de la cultura científica i la cultura tecnològica.

Cal recordar, en aquest sentit, que el món anglosaxó es refereix a les arts i a les polítiques artístiques amb una significació no sempre del tot coincident amb el sentit que els mots cultura i polítiques culturals tenen per als països mediterranis i meridionals: les arts, al "nord", solen ser un fet individual i orientat al resultat estètic, en termes

Les arts, al nord, solen ser un fet individual i orientat al resultat estètic, en termes d'"excel·lència", mentre que el concepte de cultura es vincula, més al sud, amb referents col·lectius i elements processuals

d'"excel·lència", mentre que el concepte de cultura es vincula, més al sud, amb referents col·lectius i elements processuals.

Aquesta elevada i tan complexa polisèmia del concepte de cultura comporta, a hores d'ara, una excepcional paradoxa. Si, d'una banda, des de la perspectiva de les pràctiques ciutadanes individuals i col·lectives, hom tendeix a integrar les diverses dimensions de la cultura en una única actitud més o menys sensible als dictats de les modes i els batecs del temps, des de l'òptica de les polítiques culturals dutes a terme des de les institucions públiques, es constata un increment progressiu de la distància entre tres dels àmbits bàsics de la cultura contemporània:

- 1) La cultura artísticohumanística, de factura tradicional, que constitueix el nucli fonamental dels aprenentatges

escolars dels ciutadans. allò que tothom cal que tingui encara que ningú no ho faci servir.

2) La cultura de masses, de transmissió fonamentalment mediàtica. En virtut de les estadístiques sobre pràctiques culturals d'arreu del món, es tracta del factor primordial en la configuració del gruix dels hàbits culturals de la major part de la població.

3) La cultura tecnocientífica que, tot i que és la base dels avenços dels "media", per als ciutadans només té consideració en les pràctiques, els usos i manipulacions dels nous aparells i sistemes, sense entrar a fons en les seves lògiques i fonaments.

La cultura cada cop més, des de la perspectiva dels ciutadans, és lleure, es vincula amb una experiència relacional o domèstica, passa pel consum més o menys passiu de productes i serveis culturals

Les reflexions següents, amb el caràcter de colofó d'aquest mòdul que pretén ser una aproximació sumària als contextos de l'acció cultural, il·lustren de manera no exhaustiva algunes d'aquestes cultures de la cultura que, ara mateix, resulten imprescindibles.

Les relacions entre l'oferta cultural de les institucions i les pràctiques culturals dels ciutadans

Arreu d'Europa creix amb molta rapidesa el cisma entre el que podríem anomenar la cultura "de les institucions" i el que podríem anomenar la cultura "dels ciutadans", amb el risc que, un bon dia, la intersecció entre l'oferta pública i la demanda social arribi a ser inexistent.

Dit en unes altres paraules: mentre que les pràctiques culturals de la ciutadania es desplacen amb gran dinamisme cap a nous dominis, genèricament associats als conceptes de lleure i de consum, la presència d'aquests nous fenòmens en el marc de les polítiques públiques per a la cultura sol ser molt escassa.

Tot i que sovint, quan es demana sobre pràctiques culturals, la població tendeix a respondre amb un optimisme que supera amb escreix la realitat de la pròpia praxi, aquestes dades, en la majoria de les estadístiques sobre consums culturals, són la constatació d'una tendència cada cop més consolidada, davant la qual la resposta de les polítiques públiques sol estar, si més no, mal orientada.

La cultura cada cop més, des de la perspectiva dels ciutadans, és lleure, es vincula amb una experiència relacional o domèstica, passa pel consum més o menys passiu de productes i serveis culturals, es realitza en contextos territorials altres que els de l'estricta proximitat (la distància, per a les pràctiques culturals, actua com a valor afegit) i, en definitiva, té més a veure amb allò que els britànics anomenen la cultura "del dissabte a la nit" —sortir, sopar, anar de copes...— que no pas amb la cultura "del diumenge al matí": visitar museus, anar a concert...

Les relacions entre cultura i comunicació

És evident, a hores d'ara, que tota forma de cultura és comunicació (si més no, partint de l'estricta paradigma teòric que planteja la necessitat de la presència d'un missatge, un emissor i un receptor com a condicions imprescindibles per tal que la comunicació existeixi) perquè vehicula missatges, productes, etc. entre persones o grups humans i, d'altra banda, tot procés comunicatiu es cultural, en més o menys mesura, en tant que se situa en un context o rerefons històric, social i —en conseqüència— cultural, determinat i concret.

Per als països europeus de la democratització de la cultura, el model d'intervenció cultural fonamental en bona part dels països europeus en la dècada dels anys cinquanta i dels seixanta —l'aparició dels mitjans de comunicació audiovisual (principalment la televisió) com a element sociològic fonamental en la descripció de les pràctiques culturals dels ciutadans i ciutadanes del continent (fenomen que va adquirir carta de naturalesa en la dècada dels anys seixanta, si fa no fa, deu anys abans que en el cas de l'Estat espanyol)— és vist com una paradoxa:

1) La lògica estrictament tecnològica dels mitjans els converteixen en un instrument de primera magnitud per a la democratització de la cultura. Què hi ha millor, en aquest sentit, que tots els ciutadans puguin tenir accés instantani i a domicili a una gamma hipotèticament il·limitada d'esdeveniments i dades culturals?

2) Tanmateix, la lògica de producció i distribució dels mitjans de comunicació de masses obeeix a paradigmes industrials i no culturals. Des de la perspectiva del màxim benefici, el mitjà funciona si opera amb la producció del mínim de productes i la seva difusió al màxim de punts terminals de consum.

Els mitjans de comunicació, per tant, lluny de ser uns instruments potenciadors de la diversitat i la identitat cultural poden ser —són, de fet— mecanismes uniformadors i, en certa mesura alienants pel que fa a la praxi cultural dels ciutadans.

D'altra banda, el desenvolupament dels mitjans de comunicació de masses ha comportat una evolució diferent pel que fa a la democratització de les possibilitats d'apropiació tecnològica per sectors cada cop més amplis de la població. Així mateix ha comportat un procés creixent de concentració i oligopoli dels *mass media* en només algunes grans transnacionals de la megacomunicació a escala mundial:

1) L'aparició i l'abaratiment de noves tecnologies comunicatives com el vídeo, la televisió per cable, etc. accessibles per a l'ús dels ciutadans va suscitar arreu d'Europa, a partir de la dècada dels anys setanta, un increment de fenòmens com la ràdio i la televisió locals que, sovint, són susceptibles d'anàlisis sociològiques en relació amb el seu funcionament i que són similars a les d'altres fets sociològics locals, com els equips de futbol amb seguidors, etc.

2) El procés creixent de concentració de les grans empreses de la comunicació audiovisual en alguns —cada cop menys— grans grups transnacionals que actuen més enllà de les fronteres estatals i, fins i tot, continentals. Aquestes empreses presenten moviments de capital en bona part dels casos superiors als pressupostos públics de qualsevol estat europeu i situen el fenomen de la comunicació de masses en la perspectiva d'allò que hom anomena la megacomunicació que, en virtut de la seva escala d'abast mundial, s'escapa sovint de les capacitats de

jurisdicció i control de les autoritats estatals i, fins i tot, de les europees.

La paradoxa rau en el fet que, si d'una banda, l'accessibilitat de les noves tecnologies per a l'ús expressiu-creatiu de la població, teòricament permet avançar cap a processos de democràcia cultural (el ciutadà com a creador de cultura) la lògica dels processos megacomunicatius empeny en la direcció contrària. Això fa que entri en crisi la concepció generalitzada segons la qual les tecnologies només són un suport a la comunicació.

Tret d'algunes excepcions, el paper que des de les polítiques culturals s'ha atorgat a l'estudi dels àmbits comunicatius ha estat poc significatiu. Mentre que per a les polítiques de signe liberal els mitjans de comunicació han tingut la seva lògica de producció i distribució autònoma, la inter-

Les declaracions dels ministres de cultura, especialment les de Jack Lang a França al llarg dels anys noranta, denunciant la progressiva dependència europea de la cultura americana, assumeixen amb evidència que els mitjans de comunicació són botxins i salvadors alhora

vençió des de les polítiques de caràcter proteccionista s'ha centrat, justament, en la protecció de les formes culturals patrimonials i, en especial, de la cultura en viu enfront de l'avenç dels *mass media*.

Els punts 30 i 40 de la conferència Mondiacult convocada per la UNESCO a Mèxic, l'any 1982, d'importància cabdal per a l'establiment dels conceptes rectors de les polítiques culturals dels darrers anys, situa la relació entre cultura i comunicació en primer pla de l'actualitat política.

Les declaracions dels ministres de cultura, especialment les de Jack Lang a França al llarg dels anys noranta, denunciant la progressiva dependència europea de la cultura americana, assumeixen amb evidència que els mitjans de comunicació són botxins i salvadors alhora, pel que fa a la pervivència de les identitats culturals de les nacions i pobles del vell continent.

El Consell d'Europa s'interessa per la relació entre cultura i comunicació amb programes i comissions sobre llengües vives, educació d'adults, cultura i l'àmbit local i, en

especial, l'anomenat Projecte 10 del Consell de Cooperació Cultural (1983-91) que va estudiar la relació entre l'acció cultural i el desenvolupament regional.

Les relacions entre la cultura artísticohumanística i la cultura tecnocientífica

"Lletres o ciències?" Més enllà del tòpic o l'anècdota, la qüestió reflecteix un dels trets estructurals de les teories del coneixement que es desenvoluparen al llarg de la transició a la modernitat; des del Renaixement fins als nostres dies, el pensament s'escindeix i els sabers s'especialitzen.

Al nostre temps, les reflexions de caire epistemològic sobre l'anomenada "condició postmoderna" reprenen la vella utopia del pensament global, justament com a via de sutura d'aquells mil i un fragments en què la crisi de la modernitat va rompre el mirall de la realitat contemporània.

Ciència i art esdevenen, avui, formes complementàries de coneixement "mimètic", (la *mimesis* clàssica com a analogia o imitació: els paradigmes científics simulen —mimetitzen— regions ocultes de la realitat per tal d'explicar-les i comprendre-les. La intertextualitat i la còpia cada cop ocupen posicions més importants en els processos de la creació postmoderna...). Art i tecnologia esdevenen formes complementàries del coneixement "poètic" (la *poiesis* clàssica com a creació o invenció: si algun àmbit del coneixement contemporani concentra més dosis de creativitat que la pròpia producció artística aquest es, sens dubte, el coneixement de l'enginyer: tecnològic, mediàtic, cibernètic...).

En realitat, és fals afirmar que l'enginyer del futur treballarà en desenvolupaments socials i culturals. Prestigiosos centres internacionals de recerca enginyera com el MIT (Massachusetts Institute of Technology) o la Carnegie Mellon University (universitat nord-americana líder en la recerca sobre cibernètica i intel·ligència artificial) coincideixen a destacar la poca importància que, actualment, confereixen en els seus programes al desenvolupament dels nous avenços tecnològics.

A despit de l'aleatorietat de les grans xifres, asseveren que la humanitat, encara en el millor i més desenvolupat dels seus entorns, utilitza escassament un cinc per cent de les potencialitats que es deriven dels avenços tecnològics més recents. Es tracta de generar processos d'enginyeria social, d'enginyeria cultural que possibilitin el desenvolupament i la generalització dels nous entorns tecnològics. Cal dir que, l'enginyer contemporani treballa i ha de treballar en aquesta mena de processos nous.

Quin és el paper de les polítiques públiques —especialment de les culturals i educatives— en tot aquest procés? Tornant al "Lletres o ciències?", la divisió tradicio-

nal del saber acadèmic en coneixements humanístics, científics o tecnològics ja fa temps que ha esdevingut obsoleta.

Tret d'algunes excepcions, els estudis d'humanitats continuen preparant els seus educands, si fa no fa, per a la mateixa cosa que eren preparats fa quatre o cinc segles: és a dir, la producció del discurs (creació, recerca) o la reproducció del discurs existent (docència). Mentrestant, les demandes socials i del mercat reclamen nous humanistes capaços de gestionar un procés editorial o una galeria d'art, capaços de

Els estudis d'humanitats continuen preparant els seus educands, si fa no fa, per a la mateixa cosa que eren preparats fa quatre o cinc segles: és a dir, la producció del discurs (creació, recerca) o la reproducció del discurs existent (docència)

desenvolupar-se en mig d'un maremàgnum tecnològic i mediàtic com a guionistes, productors, realitzadors...

Els estudis científics, d'altra banda, continuen plantejant massa sovint les seves parcel·les com a esferes pures i sublimes del coneixement amb escassa o nul·la vinculació als processos vertebrals del desenvolupament, social: un cop d'ull al que solen comportar les descobertes més recents pot ser un bon exemple de l'afirmació anterior.

Finalment, els estudis tecnològics reclamen a crits un *back-ground* humanístic ampli per als seus destinataris com a condició indispensable per a la inserció satisfactòria en el mercat de treball contemporani. S'imposa, en conseqüència, avançar en els processos d'integració de la cultura humanística, la cultura científica i la cultura tecnològica.

Si la universitat del passat fou una illa allunyada de la realitat social i la universitat d'avui s'esmerça a establir punts de cooperació i contacte amb el seu entorn, la universitat del futur haurà de ser, alhora, mirall i finestra d'una societat, d'unes ciutats, en procés d'autoresponsabilització i gestió conjunta d les seves competències i capacitats educadores.

Darrerament, hom parla de la "ciutat educadora" com a espai educatiu integral que estableix unes relacions força reeixides entre les institucions docents i els altres agents educatius. D'aquesta manera s'estableix una relació de veritable pal de paller actiu i interactiu entre les diversos processos d'aprenentatge. ❖❖❖

Lluís Cantallops

EL POLÍGONO DE SAN MARTÍN

Anàlisi del projecte d'urbanització del polígon d'habitatges Sant Martí en article publicat a la revista "Cuadernos de Arquitectura", 1965, número 61

INTRODUCCIÓN

La tarea de comentar, desde un punto de vista estrictamente profesional, una obra que ha consumido una gran parte de los esfuerzos de la Administración para promover nuevas áreas urbanizadas en Barcelona, parece fuera de lugar, en un momento y en una ciudad en la que muchos de sus habitantes, víctimas de la especulación más desenfrenada, ocupan viviendas inadecuadas, situadas en parajes carentes de todos los servicios, en condiciones sonrojantes para los hombres de la segunda mitad del siglo XX.

No obstante, en ningún otro programa urbanístico tienen los técnicos mayor libertad de actuación y mejores medios operativos que en los trabajos de esta índole a cargo de la Administración, ya que sólo ella goza de posibilidades expropiatorias para convertir una extensión de más de 50 hectáreas del área urbana de Barcelona en campo libre para la experimentación urbanística.

Desde el punto de vista de los técnicos, esta mayor libertad de actuación debería entrañar una mayor responsabilidad, un mayor sentido crítico de la actuación profesional, una ineludible puesta al día de los criterios de ordenación. Sólo con la evidencia de esta mayor responsabilidad se ha desarrollado el presente comentario.

ANTECEDENTES

La zona oriental de Barcelona, en el triángulo que forman la línea del ferrocarril a Francia por Granollers, la prolongación de la Gran Vía y la futura calle del General Prim (Riera d'Horta), en lo que fue parte del antiguo término municipal de Sant Martí de Provençals, había permanecido hasta el año 1950 casi completamente al margen de la cadena de realizaciones urbanísticas, que, con mayor o menor fortuna, habían conformado el ensanche de la ciudad hasta lograr la absorción total de los antiguos municipios de Sans, Las Corts, San Gervasio, Gracia y San Andrés.

Anexionado a Barcelona en 1897, en igual fecha que los municipios antes mencionados, el caso de Sant Martí de Provençals era algo insólito dentro de la llamada gran Barcelona. Mientras la ciudad había crecido en forma de mancha

de aceite en todas direcciones y había incorporado totalmente a los pueblos limítrofes, al Este de la misma quedaba esta gran zona en forma de cuña, que permanecía libre de edificación sin que los diversos planes urbanísticos de que fue objeto hubieran dejado huella alguna de su existencia. Salvo la presencia de unos pocos establecimientos industriales aislados, podía decirse que la línea del ferrocarril a Francia por Granollers era la frontera entre la Barcelona edificada y los campos de cultivo.

La vía del ferrocarril constituida en límite insalvable, el pequeño tamaño de las parcelas y su relativo rendimiento

El Plan Comarcal de 1953 preveía que el futuro crecimiento y expansión del área urbana de Barcelona, se produciría con particular intensidad en dos zonas, que denominaba de Levante y de Poniente

agrícola, la carencia total de comunicaciones y, sobre todo, la dificultad de evacuación de aguas pluviales y residuales, fueron factores determinantes a los que se podría atribuir el hecho de que, en 1950, la zona estuviera libre de edificación para poder emprender en ella una completa actuación urbanizadora.

EL PRIMER PLAN PARCIAL

En 1952 la Comisión Superior de Ordenación Provincial, promovió el Plan de Ordenación Urbana de Barcelona y su zona de influencia, Plan que, redactado por la Oficina de Estudios del Ayuntamiento, fue aprobado por Ley de 3 de diciembre de 1953. Este Plan, conocido posteriormente con el nombre de Plan Comarcal, preveía que el futuro crecimiento y expansión del área urbana de Barcelona, se produciría con particular intensidad en dos zonas, que denominaba de Levante y de Poniente. La planificación de ambas zonas situadas en lo que, en aquel entonces, eran los extremos edificados

Lluís Cantallops, arquitecte i catedràtic d'Urbanisme de l'ETSAB.

de la Diagonal, se desarrolló en sendos planes parciales anejos al Plan General de Ordenación de la Ciudad.

La zona que el Plan llamaba de Levante, era una extensión de 774 Ha., de forma sensiblemente triangular, limitada por la prolongación de la Diagonal, la línea del ferrocarril a Francia por Granollers y la margen derecha del Besós.

El Plan Parcial de la zona de Levante proyectaba los siguientes asentamientos:

— Un asentamiento industrial al sur de la Gran Vía, limitado por esta calle, la prolongación de la Diagonal y la Riera d'Horta, apoyado en el desarrollo y transformación de las industrias ya existentes en este sector.

— Un asentamiento residencial al norte de la Gran Vía en el triángulo formado por la misma Gran Vía, la línea del ferrocarril a Francia y la Riera d'Horta.

— Una cadena de parques urbanos y de instalaciones deportivas y recreativas entre las que destacaban un gran parque que seguía la margen derecha, aguas abajo, del río Besós, entre la prolongación de la calle de Aragón y la de Cristóbal de Moura, y un parque deportivo y recreativo situado en el Camp de la Bota.

La trama secundaria, basada en la creación de supermanzanas formadas con la agrupación de 9 manzanas Cerdá, limitaba un total de 6 unidades de barrio y un centro de distrito en el asentamiento residencial del norte de la Gran Vía

Según describe la Memoria, el esqueleto viario del Plan lo formaban:

— La Gran Vía considerada como «vestíbulo de honor de la capital de aquellos viajeros que, procedentes de Francia, eligen la carretera del litoral para su desplazamiento a nuestra ciudad».

— La Riera d'Horta considerada como «paseo, alameda o rambla, de forma que en ella el peatón sea el que disfrute de las máximas seguridades, enlazando el proyectado parque terminal del Camp de la Bota, con la futura zona verde del Turó de la Peira».

— La Ronda de San Martín, vía de penetración a la ciudad por la carretera de Puigcerclá.

— La Diagonal que marcaba «El eje Este-Oeste de la ciudad en cuyos extremos se sitúan las dos urbanizaciones más importantes realizadas hasta la fecha, como son el Proyecto de

Urbanización en la Avda. del Generalísimo Franco y su zona de influencia ya iniciado con anterioridad a la redacción del Plan y con una marcada tendencia para absorber el incremento de población de la clase acomodada y lujosa, y la otra urbanización del extremo opuesto de dicho eje y que es la que ahora nos ocupa, que se prevé pueda absorber gran parte del crecimiento ciudadano correspondiente a las clases productoras y una parte menor de clase media y acomodada».

El Plan era, en líneas generales, de un marcado eclecticismo que trataba de conciliar los criterios de vialidad y volumetría establecidos por el Plan Cerdá, con el concepto de compartimentación de la ciudad en unidades residenciales, de barrio y de distrito. La trama viaria principal, definida con particular claridad, limitaba las áreas de distinta calificación. La trama secundaria, basada en la creación de supermanzanas formadas con la agrupación de 9 manzanas Cerdá, limitaba un total de 6 unidades de barrio y un centro de distrito en el asentamiento residencial del norte de la Gran Vía. Las unidades de barrio agrupaban a unos 10.000 habitantes cada una, en densidades comprendidas entre los 400 y los 600 habitantes por Ha. Cada unidad de barrio tenía asignados los correspondientes servicios religiosos, educacionales y recreativos, ubicados esquemáticamente en su manzana central. El centro de distrito estaba formado por dos unidades de barrio contiguas en las que tenían cabida, además de la Tenencia de Alcaldía, Juzgados, Servicio de Incendios, Centro Comercial, etc.

En el aspecto formal el Plan seguía la composición volumétrica de la versión desvirtuada de la manzana Cerdá, la misma ordenación en manzana cerrada que ha configurado todo el ensanche de la ciudad. En la Memoria del Plan se insinúa que el monumental bloque de la Caja de Pensiones y los grupos de la Obra Sindical del Hogar, que ocupaban varias manzanas y cuyas obras se iniciaron al mismo tiempo que la redacción del Plan, fueron pies forzados que obligaron, en cierto modo, a seguir este criterio de ordenación. Sólo en la parte más oriental de la zona, junto a la Riera d'Horta se adaptaba una ordenación abierta de la edificación, a la que una excesiva rigidez en la disposición de bloques, daba un acusado carácter monumentalista (1).

EL PLAN PARCIAL DE LA ZONA DE LEVANTE NORTE

Tres años más tarde, en 1956, el asentamiento residencial previsto por el Plan, al norte de la Gran Vía, fue objeto de una nueva ordenación conocida con el nombre de Plan Parcial de la Zona de Levante-Norte.

Esta nueva versión del Plan incorporaba las edificaciones que habían surgido independientemente por cuenta

Parque infantil del Polígono (Foto: Miserachs)

necesidades a que debía atender el arquitecto-urbanista al tomar sus decisiones.

En 1956, Vallingby, la ciudad satélite de Estocolmo, se hallaba en un avanzado estado de realización, y por esta misma época, se daban por terminados los estudios de Färsta, la nueva ciudad satélite de la capital sueca.

1956-1958 son los años del Barrio Hansa de Berlín, de Tapiola, de la Falchera, de Bagnols, y más cerca de nosotros de Cañorroto y del Batán. Realizaciones de muy diversa intención y posibilidades, pero que por estar en la memoria de todos por sus logros parciales o totales, permiten situar el Polígono de San Martín dentro del clima urbanístico en que debió ser proyectado.

Todas estas realizaciones siguieron con mayor o menor acierto una serie de criterios que pueden considerarse como constantes dentro de la problemática del urbanismo contemporáneo.

De entre ellos destacan: la necesidad de conexión de los nuevos barrios con la ciudad a la que pertenecen, una separación total entre la circulación peatonal y el tránsito rodado y la elección de una adecuada tipología de la vivienda en relación con las condiciones climáticas y ambientales del lugar.

CONEXIÓN A LA CIUDAD

Aunque el Polígono de San Martín dista de la Plaza de Cataluña, el mismo número de metros que la Plaza de la Bonanova y la Plaza Mayor de Sans, su alejamiento vital del centro de la ciudad es mucho mayor que el de estos dos núcleos de población.

Sans y San Gervasio en el momento de su explosión urbanística se apoyaron sobre los ejes vitales de las antiguas poblaciones y lograron el crecimiento y desarrollo de estos ejes hasta enlazar con el tronco central de Barcelona; de esta forma se incorporaron plenamente a la ciudad. Para el Polígono de San Martín esta incorporación será mucho más difícil.

En primer lugar el centro del antiguo Sant Martí de Pro-

vençals queda completamente aislado del nuevo Polígono; pero aun en el caso de que no hubiera sido así y el Polígono se hubiera apoyado sobre la antigua población, la avalancha demográfica, que se habría abatido sobre el núcleo de tan débil textura, más que lograr un crecimiento orgánico del mismo, hubiera significado, probablemente, su paulatina desaparición.

Por otra parte el crecimiento e incorporación a Barcelona de los antiguos municipios periféricos se ha efectuado lentamente, a lo largo de más de 50 años, lapso de tiempo suficiente para lograr una integración casi completa. En cambio en el Polígono de San Martín y en las demás actuaciones masivas del Instituto de la Vivienda esta integración debe ser, necesariamente, mucho más rápida. 50.000 habitantes en 10 años.

Cabría preguntarse si será posible una conexión completa de una población de tal volumen a la vieja ciudad.

Y en el caso de que sea posible, preguntarse si es conveniente que cada vez mayores masas de población deban desplazarse desde mayores distancias para atender a sus necesidades colectivas.

Demostrada esta conveniencia, ¿cuáles son los límites de esta Gran Barcelona?, y en el caso contrario, ¿cómo lograr

En 1956, el asentamiento residencial previsto por el Plan, al norte de la Gran Vía, fue objeto de una nueva ordenación conocida con el nombre de Plan Parcial de la Zona de Levante-Norte

crear en la periferia nuevos centros con la suficiente capacidad de atracción de población para obtener el asentamiento de importantes establecimientos comerciales y recreativos que permitan el desarrollo normal de las actividades del ciudadano con independencia de la metrópoli congestionada?

Por lo pronto, en el caso del Polígono de San Martín no hay posibilidad de elección. Deberá integrarse necesariamente a la ciudad y constituirse en un barrio más de la gran urbe, dado que la disposición con que se han previsto las zonas comerciales y comunitarias dificultará, probablemente, la mínima concentración necesaria para convertir estas zonas en un centro cívico con atracción suficiente para competir con el centro de la ciudad actual.

VIALIDAD

La trama viaria principal sigue los mismos criterios establecidos por la primera versión del Plan, ya descritos con anterioridad. Criterios claros, lógicos y bien definidos.

FICHA TÉCNICA DE LA PRIMERA ETAPA DEL POLÍGONO DE SAN MARTÍN (2)

1. DATOS GENERALES

Superficie: 15,37 Ha.
Número de viviendas: 3.100.
Ocupación del suelo: 30,5%.
Coeficiente de edificabilidad: 5,5
Altura reguladora: 9 plantas
(en el estudio final 7, 8, 11 y 16).
Densidad: 850 hab./Ha.
Población total prevista:
13.034 habitantes.

2. DOTACIÓN DE SERVICIOS

- 1 instituto mixto de 2.ª enseñanza (no previsto en el primitivo plan).
- 1 grupo escolar (en funcionamiento).
- 1 guardería.
- 1 ambulatorio del Seguro Obligatorio de Enfermedad (en funcionamiento),
- 1 cinematógrafo construido con anterioridad a la redacción del plan (en funcionamiento).
- 1 edificio público (que posteriormente se ha destinado a la residencia de productoras de la Sección Femenina).
- 1 parroquia. La parroquia se halla situada en terrenos correspondientes a la tercera etapa de realización del polígono.
- La dotación comercial está formada por las plantas bajas de los bloques de viviendas, que en algunos casos se amplían en volúmenes de dos plantas que sobresalen del bloque principal.

3. DATOS ECONÓMICOS

3.1. Adquisición de terrenos.

Precio de los terrenos (Dic. 57):
42.076.991
Edificios e indemnizaciones (Dic. 57):
1.491.624
TOTAL: 43.568.615
Los precios de expropiación oscilaron entre las 162 y las 264 ptas. el m². En un 90% las expropiaciones se realizaron de común acuerdo.

3.2. Urbanización.

Excavación, alcantarillado y pavimentación (Marzo 58): 23.167.559

Aceras (estimación) (Marzo 58):

3.000.000

Red de aguas (Marzo 58):

4.531 .802

Suministro energía eléctrica (Abril):

2.591 .925

Alumbrado público (Marzo 60):

2.583.939

Jardinería (Sept. 62): 5.732.300

TOTAL: 41 .607.565

(a notar el reducido importe de la red de energía eléctrica, a cargo de ENHER; aproximadamente el 25% de los presupuestos de otras compañías).

3.3. Precios de venta de los solares.

Ptas./m²/planta

Solares 1ª categoría: 339,39

Solares 2ª categoría: 347,30

4. TÉCNICOS que han intervenido en el Planeamiento y Urbanización.

Plan Parcial de Ordenación:

Giralt. Arquitecto.

Excavación, alcantarillado y

pavimentación: Josa. Ingeniero.

Red de aguas: Martín Birulés. Ingeniero.

Suministro de energía eléctrica y

alumbrado público: Romero de Tejada.

Ingeniero.

Jardinería: Riera Clavillé. Arquitecto.

Obras de fábrica de jardinería:

Vayreda. Arquitecto.

5. PROMOTORES de los bloques de viviendas.

Caja de Jubilaciones y Subsidios de la Industria Textil.

Banco Garriga Nogués.

Excma. Diputación Provincial.

Metales y Platería Ribera, S. A.

Viviendas del Congreso Eucarístico.

Viviendas cooperativas.

F.E.C.S.A.

D.A.R.S.A.

P.R.O.V.I.S.A.

Inmobiliaria Vaymon.

Patronato Sto. Ángel de la Guarda (Policía Armada).

Patronato de Casas Militares.

La trama secundaria, acusa la voluntad del planificador de acentuar el cambio de unidad urbana, el paso de la manzana Cerdá a la supermanzana compuesta por nueve manzanas en cuatro de 3 x 3. Una idea ya vieja, implícita en el mismo Plan Cerdá, y grafiada en la primera versión del Plan Parcial de la Zona de Levante como límite de la unidad de barrio (3).

Por lo que respecta a las vías interiores de las supermanzanas, parece adivinarse un primer intento de limitar su cometido a ser vías de distribución. No obstante, el resultado es bastante confuso. No hay separación posible entre el tránsito peatonal y la circulación rodada. Se pretende eliminar la circulación de vehículos a alta velocidad mediante la inflexión

¿Cómo lograr crear en la periferia nuevos centros con la suficiente capacidad de atracción de población para obtener el asentamiento de importantes establecimientos comerciales y recreativos que permitan el desarrollo normal de las actividades del ciudadano con independencia de la metrópoli congestionada?

de la red viaria en determinados puntos, y, por contra, se permiten recorridos en línea recta de más de cuatrocientos metros, en los que son posibles las mismas velocidades que en la trama principal (calle Concilio de Trento). Los edificios que deberían estar más protegidos de los peligros de la circulación rodada, la guardería, la escuela y el instituto, se hallan casi completamente rodeados por calzadas de vehículos. El espacio previsto para aparcamientos es extraordinariamente exiguo en una zona de tan elevada densidad.

En resumen, las posibilidades de organización racional de la circulación dentro de la trama general del Plan Cerdá han sido desaprovechadas en parte, y se ha perdido la oportunidad de convertir este polígono en Plan Piloto que hubiera servido de base para una futura remodelación circulatoria del antiguo ensanche de la ciudad.

VOLUMETRÍA Y ESPACIOS EXTERIORES

La idea volumétrica del Plan no aparece demasiado clara. Da la sensación de que el resultado definitivo no es más que la fusión de compromiso de criterios contrapuestos.

El Plan se ha confeccionado agrupando bloques de viviendas con una gran diversidad de alturas y profundidades edificables, colocados siguiendo varios tipos de ordenación: manzana cerrada, manzana semicerrada, bloques en L, bloques en T, bloques en E, bloques en abanico, bloques rectos, bloques quebrados, bloques mixtos, bloques curvos, bloques yuxtapuestos, bloques individuales, torres, bloques con torre, etc.

Las alturas varían entre las 7, 8, 11 y 16 plantas.

Los bloques con frente a la Gran Vía y a la calle del General Prim tienen 25 m. de profundidad edificable. Todos los demás son de doble crujía y 10 m. de profundidad.

No es menor la variedad de criterios en la orientación de los edificios. En la zona sur del Polígono, la orientación de los bloques de viviendas sigue los tradicionales ejes NE-SO y NO-SE de la trama Cerdá; en la zona norte se adoptan los ejes NS, EO y otros varios.

El bloque de 10 metros de profundidad edificable, adoptado para casi todo el Polígono de San Martín, no parece ser el más adecuado para las condiciones climáticas de Barcelona.

Aun dejando constancia de la evidente facilidad de distribución que plantea, este tipo constructivo tiene una marcada permeabilidad a los efectos de las variaciones térmicas, particularmente de la radiación solar.

Este hecho, unido a la volubilidad de criterios en lo que a orientación de los bloques se refiere, hace cara y difícil la construcción de viviendas con las necesarias garantías de aislamiento térmico.

Si de las consideraciones constructivas se pasa a las económico-urbanísticas, es evidente que los bloques de 10 m, de profundidad, suponen para una misma superficie edificable, un precio más elevado, una superior ocupación del terreno y una mayor trituración del espacio urbano que la producida por los tipos constructivos de mayor profundidad.

Los espacios exteriores que dejan entre sí los bloques de vivienda han sido destinados a almacenes e instalaciones comerciales, diseminados por todo el Polígono. Otros, los de mayor amplitud, están ocupados por los edificios educacionales, entre los que destaca el grupo escolar por su buena factura y correcta ordenación, el instituto de enseñanza media por su desdichada volumetría y deficiente acabado y el Ambulatorio del Seguro de Enfermedad por su ingenuidad conceptual. Los restantes espacios libres se destinarán a jardines deportivos, infantiles y de reposo.

La coexistencia de la variada gama de tipos constructivos antes mencionada es perfectamente aceptable cuando su disposición relativa obedece a unos criterios racionales de composición y se intenta con ellos definir y concretar el espacio exterior, el espacio urbano que conforma la ciudad.

Esta voluntad de dominar el espacio exterior es im-

Pobre condición de los escasos espacios verdes de la zona (Foto: Miserachs)

prescindible cuando se abandonan los esquemas simples de composición urbana ya experimentados anteriormente y se recurre a formas articuladas en las que se conjugan bloques de distintas características. Es una tarea muy difícil y se requiere un profundo estudio para tratar de convertir los

El bloque de 10 metros de profundidad edificable, adoptado para casi todo el Polígono de San Martín, no parece ser el más adecuado para las condiciones climáticas de Barcelona

espacios negativos que dejan entre sí los edificios aislados en espacios positivos que amparen y protejan el ambiente en el que se desarrollarán las distintas actividades colectivas del ciudadano. Un estudio que no se limite a la ordenación en planta o en maqueta a vista de pájaro, sino que descienda al nivel del peatón y tenga en cuenta las impresiones ambientales que producen en él los espacios urbanísticos.

Este estudio requiere una coordinación perfecta, casi una simultaneidad de ideas y criterios, entre los técnicos

llamados a resolver los distintos aspectos del problema: los autores del Plan Parcial, los del proyecto de urbanización, los técnicos en vialidad y circulación y los especialistas en jardinería y paisajismo.

En lo que al Polígono de San Martín se refiere, parece ser que estos estudios no han sido simultáneos, sino que a una idea volumétrica, aceptada tras un largo trámite administrativo pero con un análisis técnico algo superficial, se han sumado los laboriosos y detallados estudios de los demás especialistas, que, a pesar de su valor individual, no logran dar al conjunto la sensación coherente de un espacio urbano bien concebido.

LA ARQUITECTURA

La crítica arquitectónica detallada estaría aquí fuera de lugar, por lo que, aun dejando constancia de la imposibilidad de independizar totalmente el espacio interior del exterior, este comentario se limitará a considerar la arquitectura en su aspecto de volumen edificado que delimita y define los espacios urbanísticos.

A pesar de que los volúmenes edificables concretados en el Pla Parcial tenían unas determinadas constantes en profundidad y altura que facilitaban, en cierto modo, la posibilidad de lograr una armonía ambiental del conjunto, son muy pocos los espacios urbanos del polígono de San Martín que alcanzarán esta armonía.

Pobre condición de los escasos espacios verdes de la zona (Foto: Miserachs)

La muy desigual calidad de la arquitectura, la variedad de materiales, colores, texturas y acabados, y la excesiva pequeñez de la unidad asignada a cada arquitecto, son causa de que el conjunto dé una cierta impresión de desorden. Desorden muy difícil de evitar mientras los promotores actúan independientemente, las unidades parcelarias carezcan de límites visuales claros, y los distintos técnicos no se pongan de acuerdo para utilizar lenguajes arquitectónicos complementarios.

COMENTARIO FINAL

Como se deduce de la simple relación de los elementos que lo componen, el Polígono de San Martín constituye un programa urbanístico casi completo. En él se han vertido buena parte de los esfuerzos de la Administración, en los últimos años, para lograr la promoción de nuevas áreas urbanizadas. La tramitación del Polígono desde la primera versión del Plan Parcial hasta su realización definitiva, ha sido laboriosa.

El esfuerzo técnico, que puede colegirse del análisis de la mayoría de los proyectos realizados, es evidente.

La gestión urbanizadora ha sido acompasada pero eficaz. Y, sin embargo, el Polígono de San Martín, está bastante lejos de poder ser considerado como modélico. Sin tener que recurrir a ejemplos extranjeros, varios de los Polígonos promovidos por el Instituto de la Vivienda en Madrid y otras capitales españolas, lo superan en calidad urbanística con mayor estrechez de medios.

Quizá sea éste el momento de preguntarse por las causas de esta anomalía, de averiguar si la falta de especialización y la provisionalidad de dedicación de los técnicos a las tareas urbanísticas influye en la calidad de los proyectos, si la falta de simultaneidad y coordinación en los distintos estudios influye en la coherencia del conjunto; si el procedi-

miento de adjudicación de volúmenes construibles a distintos promotores con la consiguiente pérdida del control técnico de calidades influye en el aspecto ambiental de la ordenación. Cuestión de difícil precisión en este comentario, y que con seguridad requeriría un análisis más profundo.

Probablemente este análisis llevaría a una conclusión: la necesidad de que la Comisión de Urbanismo tuviera un equipo técnico completo dedicado íntegra y exclusivamente a la planificación y que, de organismo técnico-censurador, se convirtiera en organismo técnico-planificador que tuviera la posibilidad de mantener el control de calidad en los proyectos y realizaciones, aunque éstos se llevaran a cabo con la colaboración de capitales privados; un organismo a cuyo equipo técnico-planificador le fuera posible actuar con la seguridad que proporciona el cúmulo de experiencias adquiridas en una labor desarrollada con continuidad orgánica.

Esta labor ininterrumpida daría un sentido culturalmente constructivo a la actuación de la Comisión y se evitaría el penoso «partir de cero» de los técnicos cada vez que se inicia la gestión de promoción urbanística de una nueva área de la ciudad.

NOTAS

1. Datos de la *Memoria del Plan de Ordenación de Barcelona y su Zona de Influencia*. Comisión Superior de Ordenación Provincial. Oficina de estudios del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona. Barcelona, 1954.

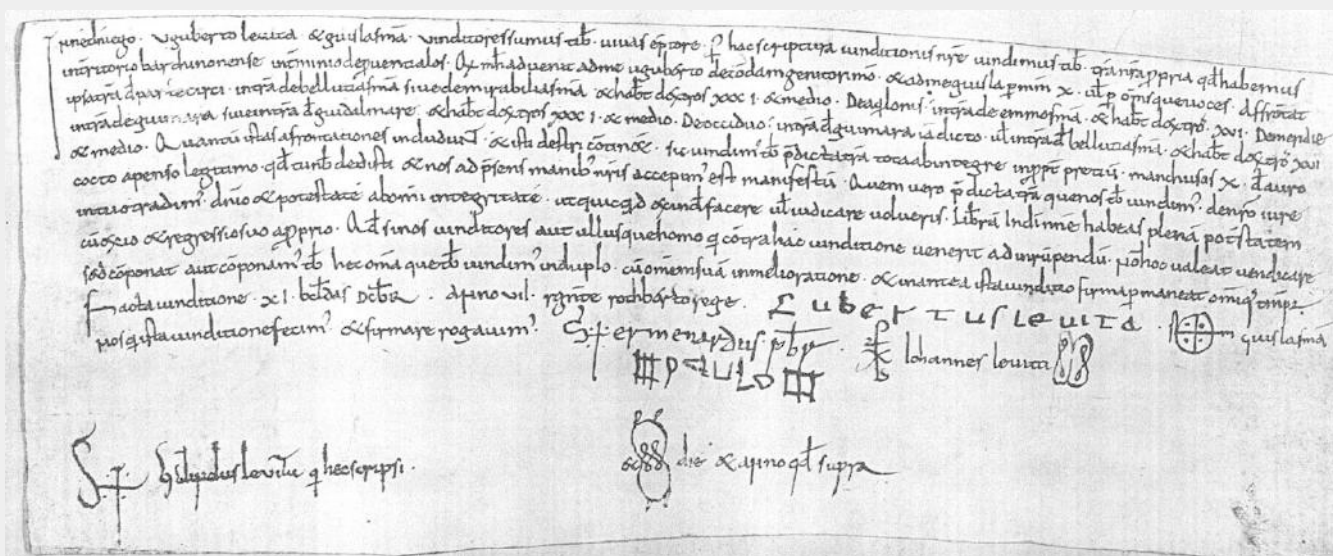
2. Datos facilitados por la Comisión de Urbanismo.

3. Descripción del Plan Cerdá en el artículo «El Proyecto Cerdá para el ensanche y reforma de Barcelona», de D. Vicente Martorell Portas. *Gaceta Municipal* n.º 31, 31 de julio de 1950. ❖❖❖

Taller d'història

PRÀCTIQUES DE PALEOGRAFIA i DIPLOMÀTICA

Una de les activitats del Taller d'Història del Barri és l'estudi de documents antics. Aquest és el treball sobre un document del segle XI que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i que fa referència a una venda al terme de Provençals. La didàctica està treta de la web de *contrataedium*, un grup de recerca en Història Medieval i Innovació Docent Universitària de la UB.

1002 novembre 21

Hugbert, diaca, i Guilla venen a Vives una terra situada al territori de Barcelona, al terme de [Sant Martí de] Provençals, pel preu de deu mancusos.

Barcelona, ACA, Cancelleria, perg. Ramon Borrell, carp. 6, núm. 65 *olim* 12 arm. Montblanc, sac Jesús, núm. 818, 122 × 305 mm. Bon estat de conservació.

El pergami utilitzat a la península Ibèrica procedeix, en general, d'espècies caprines i ovines. Aquesta particularitat s'aprecia en l'exemple que presentem, en el què l'aspecte blanquinós i llis del costat carn, contrasta amb el color groguenc, lleugerament enfosquit, i la textura més rústica del costat pell. Com la major part de pergamins d'aquesta època està escrit en sentit horitzontal, amb una tendència clara cap a una figura lleugerament rectangular, el què fa pensar en l'aprofitament dels marges allargats de les pells que no podien ser utilitzats en l'àmbit librari. La tinta presenta un color terrós fosc.

El text del document aprofita l'espai físic del pergami, deixant petits marges a ambdós costats, però molt més regular l'esquerrà que el dretà. L'espai interlineal és uniforme i les línies del text rectilínies, amb una lleugera inclinació pel marge dret, degut a que l'escrivà manté la distància respecte al tall superior del pergami.

El document està escrit en una escriptura carolina pura de mòdul equilibrat, amb astes ascendents una mica més pronunciades que les descendents. L'escrivà utilitza els enllaços *st*, típicament carolí, i *et*, i en una ocasió el nexa NT. L'ús de majúscules i minúscules és correcte en l'inici de les

TRANSCRIPCIÓ

In n(omin)e D(omi)ni. Ego Uguberto levita et Guisla f(e)m(in)a vinditores sumus tib(i) Vivas e(m)pt

- 2/ in t(er)ritorio Barchinonense, in t(er)minio de P(ro)ventialos, q(ui) m(i)h(i) advenit ad me Uguberto
 - 3/ ipsa t(er)ra d(e) parte circi in t(er)ra de Bellutia f(e)m(in)a sive de Mirabilia f(e)m(in)a, et hab(e)t c
 - 4/ in t(er)ra de Guimara sive in t(er)ra de Guidalmare, et hab(e)t dextros XXXI et medio, de occ
 - 5/ et medio. Quantu(m) istas afrontationes includunt et isti destri co(n)tine(n)t, sic vindim
 - 6/ cocto a penso legitimo, q(uo)d tu n(o)b(i)s dedisti et nos ad p(re)sens manib(us) n(ost)ris acco
 - 7/ in tuo tradim(us) d(omi)nio et potestate(m) ab om(n)i integritate(m), ut quicq(u)id exin
 - 8/ cu(m) exio et regressio suo, a p(ro)prio. Quod si nos vinditores aut ullusque hom
 - 9/ sed co(m)ponat aut co(m)ponam(us) t(i)b(i) hec om(ni)a que t(i)b(i) vindim(us) in duplo cu(m) o
- 10/ Facta vinditione XI k(a)l(en)das d(e)c(em)br(is), anno VII r(e)gn(an)te Rothberto rege. S. Ubertus* levita,
 11/ nos q(ui) ista vinditione fecim(us) et firmare rogavim(us). S+ Ermenardus* p(res)b(ite)r. (Crismó) Iohan
 12/ Sss. Paulo* sss.
 13/ S+ Galindus levita, q(ui) hec scripsi et sss. die et anno q(uo)d supra.

diferents clàusules però no en els topònims i antropònims, havent-se d'assenyalar, a més, l'utilització de la N majúscula en situació intermèdia en dues ocasions.

El sistema abreviatu del text segueix les pautes carolines, però Galindo, com la major part dels escrivans altmedievals, no és sistemàtic en el seu ús, en tant que unes vegades l'aplica i altres no; sí ho és, en canvi, en l'utilització dels signes d'abreviació. La línia horitzontal és el més freqüent per indicar les abreviatures per suspensió i per contracció; els signes especials per a les abreviatures *us*, *per*, *pro*, *pre* i *qui* completen el sistema.

El signe de puntuació més comú és el punt, quasi utilitzat en exclusivitat i situat a mitja alçada. El trobem separant síl·labes, acompanyant numerals o utilitzat com a funció de pausa al final de les clàusules del document. Únicament en dues ocasions l'escrivà utilitza el recurs del punt acompanyat d'un traç oblic ascendent a la dreta, en ambdós casos davant de la preposició *in* que introdueix la situació geogràfica dels límits de la terra venuda.

La numeració romana expressa el preu, la longitud del perímetre de la terra venuda i el dia i l'any de la datació. Les lletres utilitzades són X, V, i I. Aquesta, quan es repeteix per expressar dues unitats, presenta l'última alta, al contrari de la tònica general dels documents de l'època, que acostumen a presentar-la caient per sota de la línia base de l'escriptura.

La lletra I apareix igualment allargada en la invocació *In nomine Domini* amb la què s'inicia el document. En aquest cas es presenta com una inicial senzilla de gran format, que s'allarga pel marge esquerra fins a la línia 5.

L'únic monograma que apareix en el text correspon al crismó que acompanya la subscripció autògrafa del diaca Joan, que es completa amb el signe derivat de la triple S (= *subscripsi*) de forma corbada, elaborada d'un sol traç i tancada en si mateixa, que dona lloc a quatre petits ulls interiors inscrits en dos cossos arrodonits. La subscripció no autògrafa de Guilla presenta la S inicial de la paraula *signum* amb una creu inscrita dins d'un cercle, en el que s'aprecien els quatre punts usuals, un dels quals traçat per la pròpia signatària.

Entre les subscripcions autògrafes destaca la de Pau, amb una grafia rudimentària i uns signes simplificats, abans

i després del nom, que s'han de relacionar amb la triple S que s'utilitza per indicar el terme *subscripsi*. El *signum* del prevere Ermeniard està format per una S inicial acompanyada d'una creu amb quatre punts al seu voltant, molt similar al de l'escrivà. Per la seva part, el venedor Hugbert, anteposa al seu nom un traç que pretén ser la lletra S de la paraula *signum*, que s'allarga lleugerament cap a la dreta amb la intenció de traçar la creu típica, que no acaba de completar.

Com a grafia especial s'han de destacar les formes lleugerament estilitzades que traça l'escrivà en la seva clausura, on, a més, utilitza la lletra a oberta, de tradició visigòtica, en el seu nom i en el terme que expressa la seva condició de diaca: Galindus levita. El seu nom va precedit del seu *signum*, constituït per S+, i acompanyat posteriorment pel signe derivat de la triple S (= *subscripsi*) de tipologia similar al que acompanya la subscripció del diaca Joan.

El document està redactat en el llatí propi del segle XI i segueix rigorosament el formulari establert pels documents de compravenda.

Aquest contracte de compravenda entre particulars forma part del fons comtal de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) de Barcelona. Aquest tipus de documents, juntament amb altres de caràcter típicament feudal (conveniències i juraments de fidelitat), constitueixen la part més significativa del mencionat fons. Per tractar-se d'una transmissió d'un immoble a canvi d'un preu, és un clar exponent de la mobilitat del domini de béns i s'emmarca en un moment de reestructuració del territori de Barcelona, uns anys després de que es produís la "razzia" d'Al-Mansur.

L'estructura diplomàtica d'aquests documents és molt simple i presenta poques variants significatives al llarg de l'Alta Edat Mitjana. La seva font jurídica principal la constitueix el *Liber Iudiciorum*.

Després del protocol inicial, format per la invocació verbal, intitulació i direcció, el text del document expressa clarament l'origen dels drets de propietat d'Hugbert i Guilla sobre la terra objecte de venda: Hugbert per herència del seu pare i Guilla per la dècima matrimonial o dot del marit, que consistia en la desena part dels béns d'aquell, tal com estableix la llei goda. No falta l'al·lusió a d'altres possibles drets a través de l'expressió *vel per omnesque voces*.

ore. P(er) hac scriptura vinditionis n(ost)re vindimus tib(i) t(er)ra n(ost)ra p(ro)pria q(uo)d habemus
 o de co(n)dam genitori m(e)o et ad me Guisla p(er) m(eu)m X v(e)l p(er) om(ne)sque voces. Affro(n)tat
 dextros XXXI et medio, de aqu(i)lonis in t(er)ra de Emmo f(e)m(in)a, et hab(e)t dextros XVI,
 ciduo in t(er)ra de Guimara ia(m) dicto v(e)l in terra de Bellutia f(e)m(in)a, et hab(e)t dextros XVI
 a(us) t(i)b(i) p(re)dicta t(er)ra, tota ab integre, in p(ro)pt(er) pretiu(m) manchusos X d(e) auro
 epim(us) est manifestum. Quem vero p(re)dicta t(er)ra que nos t(i)b(i) vindim(us) de n(ost)ro iure
 d(e) facere v(e)l iudicare volueris lib(e)ra(m) in D(e)i n(omi)ne habeas plena(m) pot(e)statem,
 o q(ui) co(n)tra hac vinditione venerit ad inru(m)pendu(m), no(n) hoc valeat vindicare,
 m(n)en sua(m) inmelioratione. Et in antea ista vinditio firma p(er)maneat om(n)iq(ue) t(e)mp(o)r(e).

s(ig)+(nu)m Guisla f(e)m(in)a,
 nes* levita sss.

La fórmula topogràfica situa la terra objecte de venda al territori de la ciutat de Barcelona, al terme de la vila de Sant Martí de Provençals. L'expressió clàssica dels punts cardinals *orientis, meridie, occiduo i circii*, presenta la variant terminològica *aquilones* (literalment nord-nord-est), més típica dels documents del segle X, per indicar l'est.

La fórmula dispositiva (que dona constància de l'acció jurídica i del preu estipulat), la de traspass de drets i les clàusules penal i de corroboració tanquen el cos del text del document.

El escatocol s'inicia amb la data. Com és habitual en els documents altmedievals no es fa referència al lloc on es realitzà el document, sinó que, després de l'expressió *Facta vindicione*, s'indica el dia pel sistema de la calendació romana, el mes i, a continuació, l'any pel còmput dels reis francs. Aquest es va mantenir en vigor, en l'àmbit català, fins a finals del segle XII, quan un concili celebrat a Tarragona, amb presència del rei Alfons I (II d'Aragó), va imposar el còmput de l'Encarnació pel sistema florentí.

Les subscripcions d'autors i testimonis, tal com indica el *Liber Iudiciorum*, són indispensables perquè el document tingui valor jurídic. Resulta molt interessant comprovar com un dels atorgants i els tres testimonis subscriuen autogràficament el text, encara que en els casos d'Hugbert i Pau la seva escriptura es mostra bastant rudimentària. La subscripció de l'atorgant Guilla és obra del propi escrivà del document, però es pot apreciar el punt traçat per aquesta en el quadrant superior dret de la seva subscripció. Finalment, la clausura de l'escrivà tanca el document, ocupant, en part, la línia complerta. El seu signe personal precedeix el nom i el seu ofici, en aquest cas eclesiàstic, i es completa amb referència a la seva pròpia subscripció que presenta la forma de tres SSS majúscules estilitzades. ❖❖❖

TRADUCCIÓ

En el nom del Senyor. Jo Hugbert, diaca, i Guilla, dona, som venedors a tu, Vives, comprador. Per aquesta nostra escriptura de venda, et venem una terra nostra, pròpia, que tenim al territori de Barcelona, en el terme de Provençals, que jo, Hugbert, rebí del meu difunt pare i jo, Guilla, per la meua dècima i per altres drets. Afronta aquesta terra, per la part del cerç, amb la terra de Bellutia, dona, i de Mirabilia, dona, i té 31'5 destres; per la part d'aquilon, amb la terra d'Emmo, dona, i té 16 destres; per migjorn, amb la terra de Guimerà i amb la terra de Guidalmarà, i té 31'5 destres; i per occident, amb la terra del dit Guimerà i amb la terra de Bellutia, dona, i té 16'5 destres. Tot el que inclouen aquestes afrontacions i contenen aquests destres te'l venem a tu íntegrament pel preu de 10 mancusos d'oro cuit, de pes legítim, que tu ens has donat i nosaltres hem rebut en nostres mans. És manifest. En veritat, aquesta terra que et venem, de nostre dret la traspassem al teu domini i potestat íntegrament, per fer i jutjar el que vulguis i tinguis plena i lliure potestat en el nom de Déu, amb les seves entrades i sortides, com a cosa pròpia. Si nosaltres, venedors, o altra persona vingués en contra d'aquesta venda per trencar-la, no li sigui possible reivindicar res, sinó que pagui o paguem el doble del seu preu amb les seves millores. I en endavant aquesta venda sigui ferma per sempre. Feta aquesta venda l'ii de les calendes de desembre, en el any setè del regnat del rei Robert. Signatura d'Hugbert, diaca, Signatura de Guilla, dona, nosaltres, que aquesta escriptura fem i preguem signar. Signatura de Ermeniard, prevere. (Crismó) Joan, diaca, suscribí. Suscribí Pau suscribí. Signatura de Galindo, diaca, que aquest escribí i suscribí en els predits dia i any.

Membres del Taller d'Història del Barri participants en l'activitat:

Anastasio Montolio, Àngels García, Antònia Pascual, Caridad Navarro, Carme Gallego, Clara Cabrero, Ester Riera, Esther Escribano, Gloria Rojo, Isabel Sánchez, Isaura Fernández, Jacoba Castillo, Joan Bargalló, Joan Lluís Codina, Jordi Salas, José María López, Josep Manera, Josep Maria Sarabia, Llibert Martí, Margarita Porqueres, Maria Serret, Mercè Sánchez, Mercè Yuba, Nagore González, Norberto Sinatra, Rosa Margarita Fernández, Rosa Pena, Susana Pierre, Teresa Mendia, Teresa Prats, Santi Rovira, Xavier Casas, Yolanda Galbas

EL RETAULE DE SANT MARTÍ

El retaule de sant Martí que es pot veure a l'altar major de l'església de Sant Martí de Provençals és una reproducció fotogràfica de l'original que es troba als magatzems del Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC).

Es tracta d'una obra del 1460, feta pel mestre Antoni de Llonye (o Antoine de Lohny). Se sap que era un artista savoïà itinerant i que va venir a Barcelona per fer els cartrons per als vitralls de la rosassa de la basílica de Santa Maria del Mar.

Un retaule és una obra d'art que té una estructura complexa. Consta de taules pintades que s'allotgen en *cases*, organitzades verticalment en *carrers* i horitzontalment en *pisos*. En el carrer central sol representar-se la figura a la que està dedicada l'obra, en aquest cas sant Martí. La part baixa rep el nom de bancal o predel·la.

L'afany visual didàctic volia que els creients que acudien a missa tinguessin una referència sobre l'advocació de la parròquia. En el cas del retaule de sant Martí (que es pot veure en aquesta pàgina), el carrer central està ocupat per sant Martí partint la capa amb el pobre (amb vestidura del segle XV). En la part superior es representa una "pietat": Maria sosté el seu fill mort acompanyada de Maria de Magdala i de Joan.

En el carrer de l'esquerra hi ha tres cases que representen moments de la vida del sant: el baptisme de Martí als divuit anys; la destrucció de temples pagans; i la curació d'una noia a punt de morir. En el carrer de la dreta: la consagració com a bisbe de Tours; el miracle de l'arbre; i el miracle del naufragi.

El bancal o predel·la té com a figura central Jesucrist mostrant els estigmes de la passió. A l'esquerra, sant Bernadí de Siena (molt popular perquè havia estat canonitzat el 1450), santa Apol·lònia d'Alexandria (amb la palma del martiri, unes tenalles i un queixal) i sant Abdó (llavors patró dels pagesos, amb sant Senén i sant Galderic). A la dreta, santa Àgueda de Sicília (amb la palma del martiri i una safata amb els seus pits), sant Senén (patró dels pagesos) i santa Bàrbara de Nicomèdia (amb la palma del martiri i la torre en la que va ser tancada).

Coneixem bé la vida de Martí de Tours (Savaria, actual Szombathely, Hongria, 316-Tours, França, 397) perquè Sulpici Sever, un deixeble, va escriure la seva biografia (*De Vita Beati Martini*).

Martí era legionari a l'exèrcit imperial romà. Després de convertir-se al cristianisme va deixar la milícia, va fundar un monestir a Ligugé (prop de Poitiers) i es va dedicar a la

predicació. L'any 371 va ser elegit bisbe de la ciutat de Tours. La llegenda més coneguda de la seva vida (que marcà la seva representació gràfica) és la de compartir la meitat de la seva capa militar amb un captiu que tenia fred a l'entrada d'una ciutat. Després del fet, el sol va brillar i es va formar un arc iris, conegut en català com "arc de Sant Martí".

L'onomàstica de sant Martí se celebra l'onze de novembre, data del seu enterrament a Tours, i sol coincidir amb uns dies de bon temps (estiuet de sant Martí). També en aquesta època se sol concentrar la matança del porc i d'aquí la dita: "a cada porc li arriba el seu sant Martí".

Tant La Verneda de Sant Martí com El Clot-Camp de l'Arpa celebren les seves festes majors a l'entorn del dia onze de novembre. ❖❖❖

publicacions

AUTORS I AUTORES, VERNEDENCs I VERNEDENQUES (1)

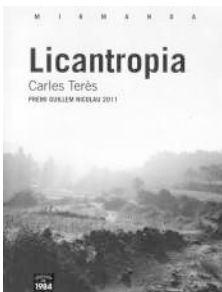
Primer repàs als autors i autores vernedencs. Són molts i moltes i comencem pels que tenen més d'una publicació. A destacar el gran nombre d'excel·lents ninotaires que viuen al barri

ANA RODRÍGUEZ-FISCHER

Batir de alas

Catedràtica del Departament de Filologia Hispànica de la Universitat de Barcelona. Crítica literària del diari "El País". És autora de nombrosos articles i llibres, destacant els dedicats a l'obra de l'escriptora Rosa Chacel. Algunes de les seves primeres novel·les transcorren al seu barri, La Verneda. És el cas de "Batir de alas": la iniciació al món d'una jove estudiant de l'institut Infanta Isabel d'Aragó.

CARLES TERÈS BELLÈS

Licantropia

Escriptor, editor, columnista i dissenyador gràfic. De La Verneda es va traslladar a viure al Baix Aragó i el Matarranya. La seva novel·la "Licantropia" (Premi Guillem Nicolau 2011) cavalca entre segles amb la relació entre els llops i els homes com a element connector. El text combina el català oriental dels barcelonins amb el català de la Franja. L'autor col·labora a la revista "Temps de Franja" i el diari "La Comarca" d'Alcanyis.

CARLOS AZAGRA/ENCARNA REVUELTA

Todos somos cocinicas

Viuen a La Verneda de Sant Martí des del 1992. Són premi Sant Martí 2017. Dibuixen a la revista "El Jueves". Azagra va crear els personatges de Pedro Pico y Pico Vena. El seu estil és recognoscible als cartells de les festes majors del barri. Seus són també uns quants cromos de l'àlbum de cromos "Petita Història de La Verneda de Sant Martí". La seva darrera obra és "Señoría Labordeta", sobre l'etapa al Congrés del cantautor.

DANIEL TORRADO MEDINA

Bernardo de Gálvez. Pensacola 1781

Ninotaire i dissenyador gràfic. Mallorquí establert al barri. Molts dels seus còmics són de temàtica històrica: "1805 Trafalgar", Bernardo de Gálvez. Pensacola 1781", "1539 Castelnuevo", "1740: San Agustín". És autor de molt dels dibuixos de l'àlbum de cromos "Petita Història de La Verneda de Sant Martí". Va impartir tallers de còmic i manga al Centre Cívic Sant Martí. Te pàgina web: "danieltorrado.com".

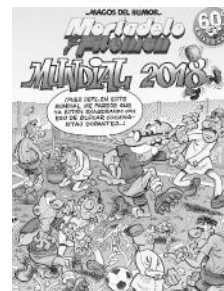

FRANCISCO IBÁÑEZ TALAVERA

Mortadelo y Filemón

No cal presentació. Els seus personatges de còmic "Mortadelo y Filemón" són coneguts arreu del món (tot i que amb ell li agrada identificar-se amb Rompetechos). El seu pis de la Gran Via ha vist néixer molts personatges: "El botones Sacarino", "Pepe Gotera y Otilio", "La familia Trapisonada" i "13 Rue del Percebe". La biblioteca Sant Martí de Provençals té la seva obra completa i la promociona entre els més menuts.

IGNASI CORRAL GARCIA

Quants divendres té un hivern?

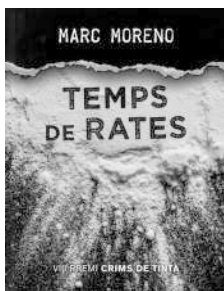
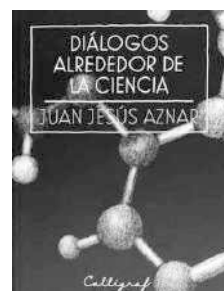
Professor i poeta. Durant anys va ser un animador cultural incansable del barri. Destacar la seva coordinació de l'activitat amb l'Escola de Persones Adultes La Verneda-Sant Martí "Vuit menys Set", al Centre Cívic Sant Martí. Molts escriptors i escriptores de renom van passar pel barri parlant de la seva obra i acceptant les preguntes dels vernedencs. Com ha poeta ha publicat "Quants divendres té un hivern?".

JUAN JESÚS AZNAR DEL ÁGUILA

Diálogos alrededor de la ciencia

Periodista i poeta. Durant molts anys director del Museu de la Tècnica de l'Empordà (Figueres). Des de La Pau se'n va anar a viure a Roses i des d'allà dirigeix la revista cultural "Encesa Literària". El seu llibre "Diálogos alrededor de la ciència" recull les seves entrevistes a destacats científics de molts camps del coneixement sobre la situació de la investigació al país. Escriu una columna d'opinió al diari "Hora Nova".

MARC MORENO MARTÍNEZ

Temps de rates

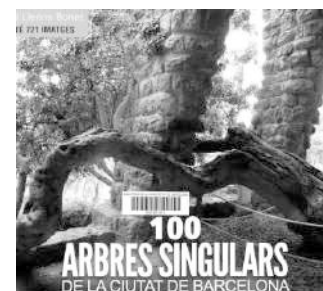
Escriptor, periodista i editor. Dirigeix Llibres del Delicte, editorial nascuda per publicar novel·la negra en català i que darrerament ha entrat en les obres en castellà. Amb "Temps de rates", una novel·la situada íntegrament al barri va guanyar el 2017 el VIII Premi Crims de Tinta que atorga l'editorial RBA. La seva darrera obra, "Escapisme", també transcorre al barri i és una novel·la negra de tall clàssic.

RICARD LLERINS BONET

100 arbres singulars de la ciutat de Barcelona

Per aquest escaquista els arbres no tenen secrets. La seva passió pels escacs només té semblança amb la que professa per arbusts, arbres i herbes. Això queda reflectit en els seus dos, fins ara, llibres: "100 arbres singulars de la ciutat de Barcelona" i "Arbres admirables de la província de Barcelona" (amb 105 arbres de 98 espècies).

documents

SANT MARTÍ DE PROVENÇALS DURANT LA PRIMERA REPÚBLICA

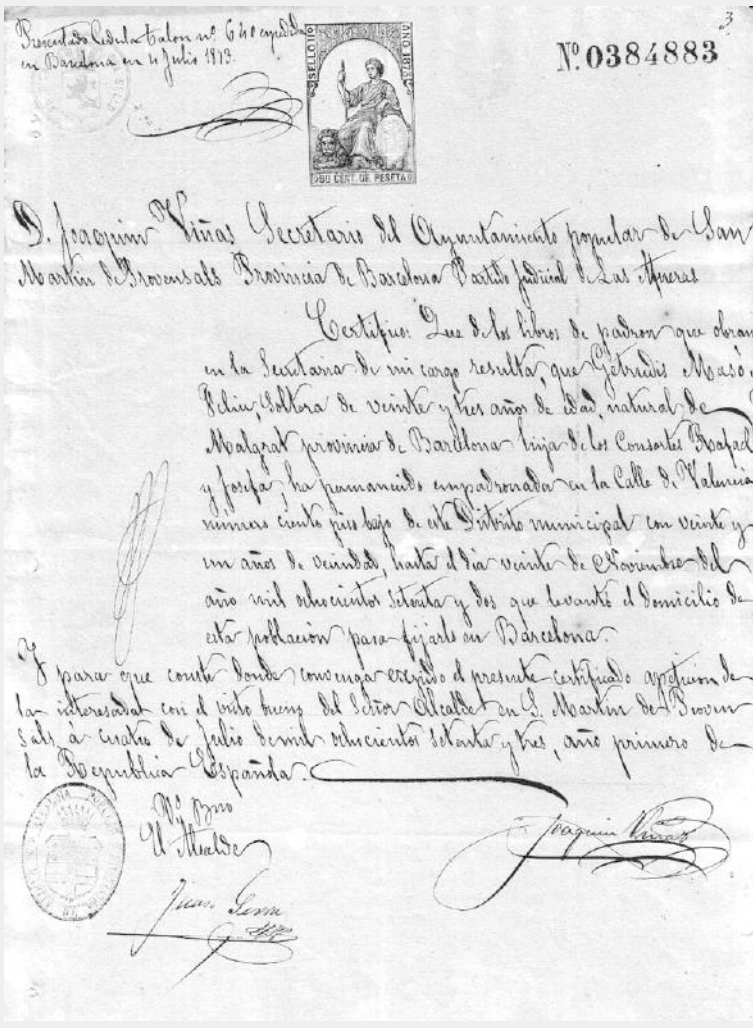
Un dels documents de la Donació Martori a la SOCIETAT D'ESTVDIS DE LA VERNEDA DE SANT MARTÍ és el certificat d'empadronament que reproduïm més avall. La jove demandant del certificat, que vivia al carrer València, número cent de Sant Martí de Provençals (aproximadament entre els actuals

carrers de Lepanto i Padilla) es trasllada a viure a Barcelona i demana el certificat d'haver residit al poble.

La data del document (4 de juliol de 1873) ens situa en plena Primera República, que havia estat proclamada l'onze de febrer d'aquell mateix any. ❖❖❖

TRANSCRIPCIÓ DEL DOCUMENT

D. Joaquín Viñas Secretario del Ayuntamiento popular de San Martin de Provensals Provincia de Barcelona Partido Judicial de Las Afueras

Certifico:

Que de los libros de padron que obran en la Secretaria de mi cargo resulta, que Gertrudis Masó y Feliu, soltera de veinte y tres años de edad, natural de Malgrat provincia de Barcelona hija de los consortes Rafael y Josefa ha permanecido empadronada en la Calle de Valencia número ciento piso bajo de este Distrito municipal con veinte y un años de vecindad, hasta el dia veinte de Noviembre del año mil ochocientos setenta y dos que levantó el domicilio de esta población para fijarlo en Barcelona.

Y para que conste donde conenga expido el presente certificado a peticion de la interesada con el visto bueno del Señor Alcalde en S. Martin de Provensals á cuatro de Julio de mil ochocientos setenta y tres, año primero de la Republica Española.

V.º B.º
El Alcalde
Juan Serra

Joaquín Viñas

documents

Jaume Arnella

ROMANÇO DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS EN EL QUE S'EXPLICA, PER SOBRE, LA HISTÒRIA DE LA VILA DES DELS ORÍGENS FINS ALS NOSTRES DIES

INTRODUCCIÓ

AI VILA de Sant Martí,
Sant Martí de Provençals,
en la teva llarga història
si n'has vist de bens i mals!
VAS PASSAR de ser una ermita;
entre el creu i el sorral;
a ser de tot Catalunya;
la més gran vila industrial.
GRANS PROHOMS de casa nostra
cantaren el seu bon fer:
Monturiol, Prat de la Riba
i Mossèn Cinto Verdager.
EL SANT Martí de la indústria,
les casetes i els hortets,
d'ateneus, casals i centres
que omplen els teus indrets.
EL DE les velles esglésies,
camins de pas dels romeus,
i el de les creus de terme,
de les aigües i els creusos,
QUE COMPTA amb mil anys d'història
i encara segueix creixent,
cada dia amb més empena,
l'empena que hi don' la gent.

ORÍGENS

AL COSTAT de Barcelona,
des del Guinardó al mar,
del Besòs a les muralles,
terra plana com la mà.
I SANT Martí n'és l'ermita
que hi ha al mig d'aquells verals,
pels romans dits "provincialis":
d'aquí el nom de Provençals.
DEL SEGLE nou tenim dades;
que parlen del Rec Comtal;
l'aigua del Besòs portava;
fins a dins la capital.
LA SÈQUIA surt de Montcada
i passa just per Sant Martí;
el Comte Mir fa les obres
i d'aquí ve regomir.

Portada del "Romanço de Sant Martí de Provençals" (1988)

L'AIGUA del rec permetia
que molta terra es regués,
dotze molins feia moure,
dotze molins fariners.
EREN TEMPS de molt desfici
eren temps de molt treball,
que Catalunya creixia
del Penedès cap avall.
UN GRAN estira i arronsa
hi havia en aquells confins:
que es disputaven les terres
catalans i sarraïns.
EL COMTE de Barcelona
era Berenguer tercer,
pel Gran el coneix la història
perquè, de fet, gran va ser.
PER ENVAIR Catalunya
sense escaldar-se les mans,
els sarraïns demanaren
reforços als africans.

I HEUS aquí que els almoràvids
feren varies incursions,
cremant cases i collites
amb poques contemplacions.
ELS CASTELLS els destruïren
i les fortificacions;
abatien les muralles,
aterraven bastions.
EN SER al Pla de Barcelona,
allí l'exèrcit comtal
amb força els va poder vèncer,
però ja estava fet el mal.
LES COLLITES destrossades,
molts captius, també molts morts:
cal començar altra vegada
de zero i treballant fort.
ÉS ALESHORES que el Comte
Ramon Berenguer tercer
es casa amb Dolça de Provença;
i grans festes varen fer.
I ALS nobles de la Provença
que a Na Dolça van seguir,
els hi va donar unes terres
al costat de Sant Martí.
DE LA sèquia a la muntanya
pasturatges i cultiu,
terra fèrtil, tota ufana,
a l'hivern com a l'estiu.
I DE la sèquia a la platja
hi ha llacunes i joncars,
una zona insalubre
plena d'estanys i fangars.
EL MATERIAL que arrossega
pel seu curs el riu Besòs,
va fent que el mar tiri entera,
cada pam costa un esforç.
ENTRE EL mar que reculava
i el treball de força d'anys,
amb paciència i constància
van anar assecant estanys.

I, **AMB** el temps, aquella terra
va canviar de cap a peus:
el que era una zona insana
van ser finques i conreus.
PERQUÈ VEIEU que el que explico
és cert a carta cabal,
us diré que hi ha constància
d'un petit combat naval,
QUE HI hagué al segle quinze
i que el lloc exacte fou:
carrer Llacuna, Almogàvers
i Rambla del Poblenou.

PIRATES

I **PASSEM** al segle setze
segle d'or i privacions,
grans epidèmies i pesta,
pirates fent incursions.
UNA DE molt sonada
a Maó en varen fer:
els turcs a sac van entrar-ne,
no va quedar res sencer.
ESPANTATS A Barcelona,
veient-se poc preparats,
per si el turc desembarcava,
criden reforços armats.
UNES QUANTES companyies
vingueren de l'Aragó,
porten cavalls i arcabussos,
no se sap si algun canó.
EL QUE comanda la tropa
té de nom Miquel Dausà,
i amb els oficials s'allotja
a Sant Andreu del Palomar.
LA TROPA, en ser tan nombrosa,
es va haver de dividir:
a Sant Andreu uns es queden
i els altres a Sant Martí.
I AL lloc on s'aposenen
sembla que fou can Vintró,
sobre l'antic camí d'Horta
i a sota del Guinardó.
A CIUTAT no van entrar-hi
que la pesta feia estralls:
quatre mil varen morir-ne
despoblant barris i calls.
I ELS pirates de la costa,
veient tropes tan hostils,
tot de cop van girar cua
buscant indrets més tranquils.

BANDOLERS

TOT AL llarg del segle setze
fins ben entrat el disset,
els bandolers per tot campen,
fan la seva a tort i a dret.
EN PEROT Rocaguinarda,
bandoler de professió,
diu si n'era de família
amb els del Mas Guinardó.
I EN Joan de Serrallonga,
el més famós bandoler,
aquí al coll de Montcada
molts assalts ell en va fer.
UNA D'AQUESTES partides
que va arribar fins aquí,
no podent amb Barcelona,
es rabeja amb Sant Martí.
SAQUEJAREN LES masies
sempre en busca de diners,
i fins i tot van endur-se'n
molts vilatans presoners.

1714 LA GUERRA DE SUCESSIÓ

NO VOLDRIA jo contar-vos
la guerra de Successió,
sols el que fa referència
a la nostra població.
QUAN L'EXÈRCIT filipista
Barcelona va envestir,
tot seguit va preparar-se
el poble de Sant Martí.
EL BATLLE Josep Rovira
va fer alçar el somatent,
per ajudar Barcelona
reuní tota la gent.
AIXÒ ERA el mil setcents tretze
i en el mes de Juliol,
per Sant Jaume, i van tocar-ne
les campanes a ple vol.
BERWICK PLANTA el seu exèrcit
entre Gràcia i Sarrià,
i al Guinardó i La Sagrera
més batallons hi posà.
AL TERME de Sant Martí,
al Canyet concretament,
hi havia una bateria
que hi posà en Villarroel.

I EL FORT de La Granota
que ens l'havien ocupat,
després d'una breu lluita
també fou recuperat.
ENTRE SANT Martí i el Clot
hi va haver un fort combat
al tractar d'entrar queviures
dins l'afamada Ciutat.
I AQUÍ a Sant Martí vingueren
uns legats de la Ciutat,
per veure si amb els borbònics
podien firmar un tractat.
PERÒ EL lloc on va signar-se
la obligada rendició,
fou al quarter filipiste,
a dalt, al Mas Guinardó.
HI VEM perdre bous i esquelles
com tothom recordarà;
cada onze de setembre
ho solem commemorar.

EL GENERAL MANSO

DEIXEU QUE us parli una estona
del que sempre se n'ha dit
Guerra de la Independència,
que aquí molt ens feu patir.
I MÉS que res vull contar-vos
la vida d'un gran prohóm,
que era fill del nostre poble
i Manso era el seu nom.
SOVINT LES tropes franceses
venien a saquejar;
rapinyaven camps i cases,
se n'enduien el menjar.
EN MANSO era un jove
que solia treballar
al molí de la Verneda,
tocant a Sant Adrià.
UN ESCAMOT de francesos
treien molt el nas per 'llí
i li buidaven la vinya
que pertanyia al molí.
LA SANG d'en Manso bullia
i va voler protestar
encarant-se amb els francesos,
però ells el van empaitar.
VA HAVER de fugir per cames,
sort que era fort i viu;
al final pogué escapar-se
amagant-se prop del riu.

PERÒ VA prometre venjar-se
 D'aquells francesos mesells:
 amb els diners que tenia
 va comprar-ne vuit fusells.
 I AMB uns amics que tenia,
 que eren moliners com ell,
 atacaren als francesos:
 tres hi van deixar la pell.
 ELS ALTRES varen fugir-ne
 però amb més tropa van tornar:
 el molí ja saquejaven
 i després el van cremar.
 EN MANSO a corre-cuita
 pren armes i munició;
 d'amagat va retirar-se
 fugint cap al Guinardó.
 ALS POCS dies de ser en Manso
 rondant per 'llà el Guinardó,
 ja en reunia uns quants homes
 i formava un esquadró.
 ELS FUSELLS que li calien
 els prenia del francès
 que sortia de la vila
 per anar a robar a pagès.
 AL CAP D'UN temps va ajuntar-se
 al Somatent de Montmeló
 que pel Rec Comtal campava
 i la torre d'en Baró.
 VAN CAURE sobre els francesos
 al coll de la Trinitat,
 van abatre'ls de seguida;
 no van tenir pietat.
 EN MANSO va fer carrera
 i va arribar a general,
 ell que molia farina
 a Sant Martí de Provençals.

L'AGREGACIÓ

I LA GENT que s'espabila
 i Sant Martí va creixent:
 agricultura i indústria
 fan un poble floreixent.

Aquest romanço, compost i redactat per en Jaume Arnella i dissenyat per en Manel Ollé, ha estat cantat per primera vegada davant la Masia Ca l'Arnó del Parc de Sant Martí el vespre del tercer dissabte de Juny del mil nou-cents vuitanta-vuit, amb l'acompanyament musical de Minimàlia Manufactures Musicals. ♦♦♦

LA VEÏNA Barcelona
 es fa gran sense parar;
 és un gegant que desperta, (bis)
 vol espai per respirar.
 TOT DE POBLES la rodejen
 impedit-li el creixement;
 o es conforma a estancar-se
 o en fa un absorbiment.
 ELS POBLES SÓN: Sant Gervasi,
 Sarrià, Gràcia i Sants,
 Sant Andreu, Les Corts i Horta, (bis)
 Sant Martí de Provençals.
 BARCELONA planta guerra
 i va, ben de dret, al gra;
 prou que s'ajunten els pobles
 per poder-se'n defensar.
 SEGUINT les lleis de la història,
 que el peix gros es menja el xic:
 fora pobles, vinga barris (bis)
 i s'acaba l'embolic.
 NO US PENSEU que va ser fàcil:
 el combat fou molt ardit;
 fins calgué una Reial Ordre
 vinguda exprés de Madrid.
 SARRIÀ I Horta esquivaren
 aquest cop l'agregació;
 però al cap d'uns anys, no gaires,(bis)
 no van tenir altra opció.
 QUAN AIXÒ que dic passava,
 el segle estava morint:
 just abans de perdre Cuba
 i a tres anys del segle vint.

BARRIS

EL TERME de Sant Martí
 és un dels termes més grans;
 en té més ravals i barris
 que no pas dits a les mans:
 LA SAGRERA i Camp de l'Arpa,
 Fort Pius i el Poblenou,
 i les Cases d'en Boada,
 la Llacuna i Guinardó.

LA GRANOTA, Somorrostro,
 França Xica i Can Pol,
 amb el barri de la Plata,
 el Poblet i també el Clot.
 I NO PARLEM d'altres barris,
 que no per ser més petits,
 deixen de tenir una història:
 n'hi ha que són força antics.
 COM LES CASES de l'Oliva
 i el barri d'en Robacols,
 el barri de les Beates
 i també el Camp d'en Grassot.
 EL BARRI DE les Candeles,
 molt antic, diuen les veus,
 Onze Cases, Riereta,
 La Vinyeta i Can Peus.
 LES SANGONERES, les Torres,
 La Quarentena, i pot ser
 que m'oblidi d'algun altre
 o m'hagi quedat al tinter.

COMIAT

NO QUEDEN massa vestigis
 D'aquest nostre llarg passat;
 però els que encara subsisteixen
 no els podem pas oblidar.
 SÓN UNA PART de nosaltres
 i amb nosaltres faran cap,
 tant si bastim utopies
 com si ens quedem atrapats.
 CAN PLANES i Can Cadena,
 Can Sabadell, Ca l'Arnó,
 Can Nyau, parlant de masies,
 no volem que es perdin, no.
 AQUEST GRAPAT de masies
 són nostres cases pairals;
 és la història que engalana
 Sant Martí de Provençals.
 UNA VILA sempre oberta,
 D'obriers i de menestrals,
 primer poble i ara barri:
 Sant Martí de Provençals.
 QUI HA DICTAT aquest romanço
 un deure filial vol complir,
 que al número ú va néixer
 del Fondo de Sant Martí.

El "Romanço" es pot sentir a:
www.youtube.com/watch?v=1A3KgsuFSQ4

patrimoni

Daniel Alcubierre, Emiliano Hinojo i Antoni Rigo

PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ A LA VIL·LA ROMANA DEL PONT DEL TREBALL A BARCELONA

Al juliol del 2011 es van descobrir, durant les obres de l'estació de La Sagrera, les restes d'una vil·la romana. Reproduïm l'estudi publicat pels arqueòlegs a "Tribuna d'Arqueologia" el 2012. Al proper número de *aurto invento* publicarem un segon article de quatre anys després i amb dades més definitives

INTRODUCCIÓ. DESENVOLUPAMENT DE LA INTERVENCIÓ

La troballa de la vil·la romana del Pont del Treball es produeix arran del seguiment arqueològic de les obres corresponents a la construcció dels accessos a la futura estació intermodal de la Sagrera, al barri de la Verneda de Barcelona. Aquest seguiment es va iniciar al desembre de 2010, i la descoberta de la vil·la va ser-ne el primer resultat positiu, que es va produir al juliol del 2011.

Es produeix en el context dels moviments de terres destinats a la construcció d'un vial, al costat mar de la platja de vies, a la cantonada dels carrers de Santander i Pont del Treball Digne. Un cop detectada la presència de restes arqueològiques al solar, se'n va fer un rebaix general amb mitjans mecànics, per tal d'establir les dimensions de l'àrea ocupada per les restes.

Un cop establerta l'àrea de treball i les característiques de les restes que hi apareixien es va bastir un equip de treball format per dos directors (Daniel Alcubierre i Emiliano Hinojo-CODEX), 6 tècnics i 60 auxiliars. Aquest equip es va dividir en dos torns de treball, per tal d'assolir els requeriments de temps que necessitava l'obra. Amb aquests mitjans l'excavació de les restes es va poder donar per conclosa el 31 d'octubre de 2011.

Creiem interessant destacar el fet que, a més de la documentació fotogràfica habitual, que va proporcionar un registre de més de 4.000 imatges, totes les estructures aparegudes en el decurs de la intervenció es van documentar mitjançant tècniques de fotogrametria i escanejament làser,

Daniel Alcubierre, Emiliano Hinojo i Antoni Rigo van ser els primers a excavar i estudiar la vil·la romana

tasques efectuades per l'empresa Global. Aquestes tècniques permeten d'obtenir plantes ortofotogràfiques (sense deformació) de les restes, amb un grau elevat de detall, ja que poden assolir l'escala real i permeten compondre plantes molt acurades de cada una de les fases en què es divideix l'evolució del jaciment. D'altra banda, l'escanejament làser permet obtenir un model digital tridimensional de les restes, utilitzable tant en el procés de tractament de la informació com per a

La troballa de la vil·la romana es produeix arran del seguiment arqueològic de les obres corresponents a la construcció dels accessos a la futura estació intermodal de la Sagrera

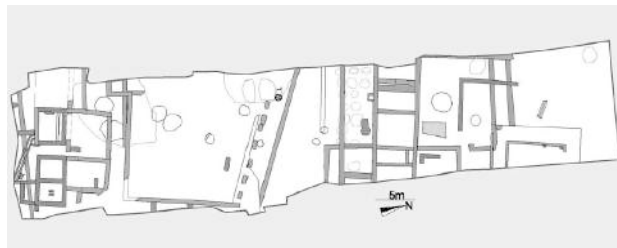
treballs posteriors de difusió i presentació dels resultats.

Els treballs d'excavació van incloure la recollida de mostres d'elements diferents: sediments, enlluïts, paviments per tal de fer-ne les analítiques corresponents. De la mateixa manera, els elements immobles singulars apareguts en el decurs de la intervenció i susceptibles de ser recuperats van ser objecte de treballs de consolidació, i es va procedir després a la seva extracció i restauració, per part de l'empresa Abac. Els objectes principals d'aquests treballs van ser les restes de pintures murals conservades *in situ* i el paviment de mosaic (*opus tessellatum*) aparegut en una de les habitacions de la vil·la.

CONTEXT GEOGRÀFIC I HISTÒRIC

L'entorn en què se situava la vil·la del Pont del Treball en època romana era força diferent del que podem trobar

Pla general de la intervenció, amb totes les estructures localitzades

avui dia. En primer lloc hem de tenir present que la línia de la costa estava molt més endarrerida que en l'actualitat. El curs i la desembocadura del riu Besòs configuraven un paisatge on per una banda trobàvem terres al·luvials molt propícies per al conreu, aportades per les crescudes del riu, amb àrees d'aiguamolls i llacunes de la desembocadura del mateix riu, que es podien explotar per la ramaderia, i, d'una altra, àrees de boscos (Palet, Riera, 2005, 55-74) d'on es podien extreure recursos de fusta, caça, fruita. A aquests elements hem de sumar la proximitat de recursos hidràulics propers com la riera d'Horta. Aquestes característiques propícies ja s'exploten des d'època prehistòrica i ibèrica.

Amb la fundació de la colònia de Barcino, entre el 15 i el 13 aC, aquesta zona es va integrar dins l'*ager* de la colònia i es va dotar d'infraestructures que encara la feien més adient. Es va construir un ramal de la Via Augusta entre Barcino i Baetulo, i part del seu recorregut es va disposar molt a prop del punt on se situa la vil·la (uns 170 metres a l'est). Aquesta via suposava disposar d'un accés fàcil a la xarxa viària per on es podia donar sortida a la producció agrària de la vil·la.

El 1922, amb la construcció de l'estació de la Sagrera, es va bastir al seu costat la ronda de Sant Martí, que es va aixecar sobre grans talussos que van sepultar les restes de la vil·la.

Igualment es va bastir un aqüeducte (localitzat als carrers de Coronel Monasterio i Molí de Sant Andreu (Giner, 2007) per proveir d'aigua la nova colònia, que passava igualment molt a prop de la vil·la. Tots aquests elements configuraven un paisatge que presentava moltes, gairebé totes, de les característiques que els autors clàssics com Columela (1) recomanaven per a la ubicació d'un assentament rural. És, per tant, comprensible la construcció d'una vil·la que s'integra dins la xarxa d'assentaments rurals documentada a tot l'*ager* de la colònia. En l'entorn de Barcino s'ha pogut constatar arqueològicament l'existència de nombroses vil·les i establiments rurals, entre d'altres als punts actualment coneguts com can Cortada, can Batllori, monestir de Pedralbes, Nostra Senyora del Port, el cementiri i l'Estadi de Montjuïc, can Nyau del Besòs, plaça de Víctor Balaguer, plaça d'Antoni Maura, Sant Pau del Camp, carrer Joaquim Xirau, etc. (Beltran, 2010, 363-396).

L'evolució històrica de l'entorn en el temps més recent ens permet entendre com es va poder conservar un jaciment

d'aquestes dimensions dins el nucli urbà de Barcelona. Des de l'edat mitjana fins al segle XIX aquesta zona de l'antic municipi de Sant Martí de Provençals va ser ocupada únicament per camps destinats a l'explotació agrària amb una ocupació molt dispersa organitzada a l'entorn de masies. Mostres d'aquest aprofitament agrari s'han fet evidents en el decurs d'aquesta mateixa intervenció i en altres situades al seu entorn més proper. (2) Amb el procés d'industrialització desencadenat des de mitjan segle XIX, aquests terrenys agrícoles es van anar transformant amb l'aparició d'instal·lacions industrials, especialment prats d'indianes, ja que el seu requeriment primordial eren extensions àmplies de terreny obert per a l'estesa i l'assecatge de les teles, amb poca infraestructura constructiva que pogués alterar el subsòl. El 1854, amb la construcció de la línia del ferrocarril de Granollers, l'àrea on s'ha localitzat la vil·la va quedar integrada dins una zona de reserva ferroviària, i quedà per tant exclosa de qualsevol tipus d'ocupació. El 1922, amb la construcció de l'estació de mercaderies de la Sagrera, es va bastir al seu costat la ronda de Sant Martí, que es va aixecar sobre grans talussos de terres aportades que van sepultar els camps que cobrien les restes de la vil·la. Aquest espai de reserva i els vorals de la ronda de Sant Martí van ser ocupats des dels anys quaranta pel poblat de barraques conegut popularment com la Perona, i va quedar novament aïllat de les transformacions de l'entorn, especialment del desenvolupament urbanístic dels anys seixanta i setanta, que va acabar de transformar un entorn semirural en un barri plenament urbanitzat de la ciutat de Barcelona. Amb el desallotjament del poblat de la Perona a finals dels anys vuitanta, el solar on se situa la vil·la va quedar erm.

ELS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ. CONSIDERACIONS PRÈVIES

Abans d'entrar en l'explicació dels resultats obtinguts s'han de deixar clars dos fets rellevants: d'una banda, aquesta intervenció no ha permès conèixer tot el conjunt de la vil·la, ja que només se n'ha pogut excavar una part de la *pars urbana*, delimitada per l'espai d'actuació de l'obra. D'altra banda, és important assenyalar que el que coneixem fins ara no és tot el que es conserva de la vil·la, ja que excepte pel límit nord del jaciment, on les restes es devien perdre ja d'antic, les estructures i àmbits documentats presentaven traces de continuïtat més enllà dels límits fixats en aquesta intervenció.

Igualment s'ha de tenir present que, tot i que en aquest

resum donem marcs cronològics concrets, aquests s'han d'entendre com a dades provisionals, ja que encara no s'ha efectuat un estudi acurat de la ceràmica recuperada en l'excavació i, per tant, les datacions que proposarem en el text poden variar quan aquesta tasca es completi.

Per entendre el discurs posterior presentem un resum molt breu de l'evolució de la vil·la, a mode d'índex o referència: l'ocupació s'estén des dels segles II-I aC fins al segle vi, sense que es pugui establir a hores d'ara el moment d'abandonament definitiu. En el moment actual de la investigació es poden establir 6 fases:

I. Un període previ a la construcció de la vil·la en el qual els terrenys s'aprofiten per a tasques relacionades amb l'explotació agrícola. Es documenten construccions d'ús indeterminat datades entre els segles II-I aC.

II. Primeres edificacions de la vil·la als segles I-II dC, corresponents a espais domèstics.

III. Reestructuració del nucli preexistent i ampliació vers el sud, amb nous edificis, entre els segles III i IV.

IV. Construcció del conjunt balneari i remodelació del seu entorn, al segle IV.

V. Ocupació d'espais domèstics amb elements de producció. La cronologia no ha pogut ser encara determinada, però hi trobem paral·lels en època tardana, als segles V i VI.

VI. Ocupació posterior, sobre nivells d'enderroc, de caràcter puntual.

A continuació descriurem amb detall l'evolució de la vil·la i com es distribueixen els diferents espais que la conformen; i, quan sigui possible, n'oferirem una interpretació funcional. Quan fem referència a un àmbit concret el denominarem pel seu número identificatiu, i es presentarà un conjunt de planimetries per fases on es veuran reflectits.

Fase I. Elements anteriors a la vil·la

La primera de les fases en què hem seqüenciat l'evolució del jaciment és formada en realitat per un *conjunt de fases*.

En aquest context s'han documentat elements existents en un moment anterior a la construcció de la vil·la, majoritàriament estructures negatives, part dels quals podem ordenar en una seqüència cronològica relativa que ens mostra l'existència de diferents moments d'ocupació.

Fins que els estudis de les dades obtingudes en la intervenció no estiguin més avançats i no es puguin precisar més les cronologies dels diversos elements localitzats, i per evitar presentar uns resultats massa confusos o equivocats, els englobem dins un únic context, definit per la característi-

ca comuna d'estar format per elements previs a la construcció de la vil·la pròpiament dita. Presentem a continuació quins són aquests elements, respectant dins del possible la relació cronològica que s'ha pogut establir.

L'estructura més antiga localitzada al jaciment es correspon amb un gran retall de planta irregular, d'entorn 10 metres de diàmetre. Desconeixem la seva funció original, ja que no es pot posar en relació amb cap altre dels elements localitzats. En tot cas sembla que queda prou clar que va tenir una funció secundària com a abocador, ja que en el seu reblliment es van localitzar abocaments abundants de ceràmica ibèrica i puntualment, estrats amb residus de combustió.

Afectant part del reblliment d'aquesta estructura, es construeixen tres llargs murs, amb una orientació est-oest. Es disposen quasi paral·lels, a una distància de 6 metres,

El que coneixem fins ara no és tot el que es conserva de la vil·la, ja que excepte pel límit nord del jaciment, on les restes es devien perdre ja d'antic, les estructures i àmbits documentats presentaven traces de continuïtat més enllà dels límits fixats en aquesta intervenció

dividint la zona sud del jaciment en dues àrees de grans dimensions. Només en un punt es van documentar restes molt malmeses d'un mur disposat en perpendicular, però que en cap cas ens permet definir un espai tancat. D'altra banda, podem assenyalar que, adossat al més meridional d'aquests murs, es conservaven traces d'un possible paviment de graves compactades.

Per establir la seva assignació cronològica, que encara és preliminar, disposem dels materials ceràmics recuperats dels estrats que amortitzaven els murs, i que apuntarien cap als segles II-I aC. De la mateixa manera, la fàbrica d'aquestes construccions, feta en sec de manera molt acurada, ens remet a compararla amb paral·lels ibèrics.

El que és clar és que aquestes construccions encara no formen part del que serà la vil·la, sinó que es tracta d'una ocupació prèvia, possiblement relacionada amb tasques agropecuàries o derivades, com emmagatzematge o transformació. No tenim prou dades en cap cas per atribuir-los un possible ús com a zona d'hàbitat.

Disposades de manera dispersa per tot el jaciment, es van localitzar fins a onze sitges, de dimensions dispars.

Aquestes estructures són amortitzades per estrats en els quals es van recuperar materials ceràmics dels segles II-I aC i elements domèstics: vaixel·la de vernís negre i part d'un molí rotatori. En termes generals, la seva fondària oscil·la entorn dels 2 metres, amb boques d'entre 60 i 80 cm de diàmetre. Una de les sitges, però, és excepcional per les seves dimensions, amb 3,5 metres de fondària i una boca de 3 metres de diàmetre. Els estrats d'amortització d'aquesta estructura van oferir una quantitat molt reduïda de material ceràmic, però podem assenyalar que el que es va recuperar era exclusivament d'època ibèrica final.

A la zona central del jaciment, i amortitzat pels murs de la primera fase de la vil·la, es va localitzar un conjunt de 16 encaixos de dolis, organitzats de manera regular en 3 fileres. La presència d'aquests elements ens està indicant la continuïtat de l'explotació agrària d'aquest entorn i la seva disposició seriada, alhora, ens indicaria la presència d'uns mètodes de producció o administració ja més organitzats. En cap dels encaixos no es van localitzar restes dels contenidors, per la qual cosa es planteja la hipòtesi que fossin retirats en el moment de construir la vil·la per fer-ne un aprofitament posterior.

Finalment, es va localitzar un conjunt de set cubetes de combustió, disperses per tota la superfície del jaciment. Aquestes estructures presentaven una gran senzillesa constructiva, ja que consistien únicament en retalls de planta rectangular amb parets rubefactades, sense cap traça d'elements construïts en alçat. Aquestes característiques no permeten determinar-ne la funció.

Fase II. Vil·la altimperial

Tal com hem dit en parlar de l'entorn històric del jaciment, la construcció de la vil·la s'ha de situar en el context de la fundació de Barcino i la consegüent explotació del seu *ager* proper. La primera anàlisi que es va fer sobre el terreny dels materials ceràmics corresponents al context que ara descriurem apuntava ja a aquest origen altimperial de les primeres construccions.

En aquest primer moment l'ocupació del jaciment es concentra a la seva meitat nord, on es va localitzar un edifici de caràcter domèstic. Dins l'espai d'aquest edifici, que devia conformar el nucli primerenc de la vil·la, es va poder identificar una bateria de quatre habitacions comunicades pel seu costat sud mitjançant un corredor. Al costat oposat d'aquest passadís, al nord de les habitacions, es definia un àmbit que, per la seva gran superfície —en què no es va documentar cap element que pogués estar en relació amb estructures de suport de coberta—, es va identificar com un possible espai obert o pati. Tot aquest conjunt quedava delimitat per dos corredors o pòrtics simètrics, al nord i sud de l'edifici, dels quals ens

restaven, en el primer cas, la seva fonamentació i, en el segon, únicament la rasa constructiva del seu tancament.

Aquesta distribució de les estances és un model constructiu habitual per a espais domèstics, que trobem documentat de manera recurrent en altres jaciments: dins contextos urbans podem citar la casa 1 d'Empúries (Cortés, 2009), la casa del carrer Eivissa de Tarragona (Cortés, 2009) o la casa senyorial a Ileses (Cortés, 2009). Dins contextos rurals o periurbans trobem models de distribució de l'espai similars a la vil·la de La Malena (Saragossa) (Royo, 2003), la vil·la de Veranés (Astúries) (Fernández, Gil, Orejas, 2004), la vil·la de La Olmeda (Palència) (Pérez, Cortés, Abasolo, 1999) o a la vil·la d'Aguilafuente (Segòvia) (Lucas, Viñas, 1977). Igualment és freqüent la disposició d'un pati en un dels extrems de la *domus*, normalment a la seva part posterior, que s'identifica habitualment com a *hortus* o jardí.

Les quatre habitacions que es van poder documentar

La construcció de la vil·la s'ha de situar en el context de la fundació de Barcino i la consegüent explotació del seu *ager* proper

per a aquesta fase presentaven mides diverses, no regulars, i únicament dues presentaven restes de pavimentacions, construïdes amb morter de calç.

No podem establir la funcionalitat d'aquestes estances, amb l'excepció de l'espai A44, que es correspon amb un hipocaust. En aquest recinte, que presentava una superfície de 10,37 m², es conservaven les empremtes dels elements de suport d'una *suspensura*. Aquestes marques es distribuïen formant una retícula de 4 per 7 filades, amb una disposició i separació entre els elements compatible amb una *suspensura* feta amb *bipedales* quadrats de 60 cm de costat. Tot i que no s'ha recuperat cap d'aquests elements, creiem que aquesta solució constructiva representa una hipòtesi molt probable. Les marques i traces presents al morter disposat al terra d'aquest recinte permeten intentar establir com serien els elements de suport vertical del paviment de la cambra superior. La forma de les empremtes ens mostra que devien ser peces quadrangulades amb la part central buida de secció circular, en lloc de les més habituals columnes de maons. Podem trobar paral·lels d'elements amb aquestes característiques a Pompeia, on es documenta l'ús de peces tubulars a les termes de Baia (Adam, 1996). Sembla que es tracta d'un sistema arcaic de suport, que es descarta aviat en favor d'altres solucions, per la seva poca capacitat de resistir pes.

Aquest hipocaust es comunicava a través d'una

Vista del conjunt d'encaixos de dolia localitzat a la part central del jaciment, sota les estructures de la primera fase constructiva de la vil·la

perforació a la seva fonamentació sud amb una petita estructura de combustió localitzada al corredor annex. D'aquest element només se n'ha conservat una petita part, excavada al subsòl i construïda amb pedra sense escairar, morter i elements ceràmics reaprofitats (dolis). Tant el rebliment d'aquesta estructura com el del conducte que la comunica amb l'hipocaust eren formats per cendres i carbons, fet que corrobora la seva funció de *praefurnium*.

Ni en aquest espai ni en els annexos no es van poder documentar traces de canalitzacions hidràuliques, d'entrada o de sortida. Ateses les notables reformes de què va ser objecte l'edifici, no podem discernir si aquestes mai no van existir o bé es van eliminar durant aquesta remodelació. És per això que tampoc es pot establir a hores d'ara si aquest hipocaust donava servei a una cambra calefactada o a un espai de bany. Malgrat això, creiem que un futur treball de recerca comparativa amb altres construccions similars podria aportar llum sobre aquesta qüestió.

Pel que respecta al pati nord, podem dir que era un gran espai obert (amb una superfície localitzada de 97 m²) del qual no va ser possible localitzar la totalitat del tancament, o bé perquè les estructures que el delimitaven es van perdre o eliminar en les reformes posteriors, o bé perquè restaven fora dels límits de la intervenció. Amb l'excavació es va poder constatar com la cota de circulació d'aquest espai era més baixa que la de les habitacions coetànies, i que els murs de tancament presentaven fonaments i banquetes de pedra i alçat de terra, dels quals es conservaven restes als murs de tancament est. Els revestiments dels murs conservaven restes d'enlluït amb evidències de decoració pintada policroma, actualment en procés de restauració i estudi. Les fonamentacions i la part baixa dels murs, per contra, conservaven revestiments amb una gran quantitat de cendra aportada, un element de caràcter aïllant utilitzat com a protecció hidròfuga.

El procés de reformes que va patir aquest nucli primerenc de la vil·la en època baiximperial que descriurem més endavant va comportar l'aixecament de la cota de circulació de l'espai del pati, amb aportacions de material d'enderroc provinent de les habitacions que hem descrit

anteriorment. En aquests estrats hi havia poca presència de pedra o morter, fet que ens podria estar indicant que l'alçat d'aquestes edificacions devia estar fet, com havíem vist en un dels murs del pati, amb terra, material que apareix al registre arqueològic com a estrats molt potents i homogenis d'argiles, tal i com documentem en el nostre cas. D'aquests estrats es van recuperar fragments de pintura mural, en els quals es poden identificar motius lineals i figurats (mans de figures humanes i motius vegetals). Igualment es van recuperar de manera puntual elements decoratius en marbre, cornises, motllures i la base d'una columneta de marbre. Tots aquests elements ens permeten fer-nos una idea de com devia ser l'aspecte de la vil·la en època altimperial i, juntament amb la presència d'una cambra calefactada o bany, ens mostren que aquesta edificació tenia una funció domèstica evident, caracteritzada, a més, per un grau notable de sumptuositat.

La distribució de les estances és un model constructiu habitual que trobem documentat de manera recurrent en altres jaciments: la vil·la de La Malena (Saragossa), la de Veranés (Astúries), la de La Olmeda (Palència) o la d'Aguilafuente (Segòvia)

Fase III. Època baiximperial

En un moment d'època baiximperial encara per precisar, però possiblement situat a cavall dels segles III i IV, es va dur a terme un procés de gran envergadura d'ampliació i reformes a la vil·la.

A més de pels mateixos canvis documentats a l'edifici, aquest procés es pot evidenciar per la presència al jaciment d'elements de rebuig, concentrats en amuntegaments en diversos retalls excavats al subsòl. La major part d'aquestes concentracions les trobem a la part central del jaciment, en un espai que en època altimperial no devia ser utilitzat i on no es va documentar cap estructura constructiva anterior a la fase present. Aquí es van localitzar dos grans retalls amortitzats com a abocadors, amb gran quantitat de cendres i material constructiu, principalment *tegulae* i maons, però també amb alguns dels elements decoratius que abans citàvem, presumiblement procedents de l'edifici altimperial i

enretirats en aquest moment de remodelació.

Les reformes es van concretar en dues actuacions: la transformació de l'edifici altimperial preexistent i l'expansió de les construccions de caràcter domèstic de vil·la cap al sud. Aquesta ampliació va comportar la construcció d'un nou edifici i el bastiment d'un pati central entre les dues zones edificades.

A l'edifici nord es van reformar tots els espais que havíem documentat. El pati nord es va ampliar, i la seva superfície es va estendre molt notablement; conjuntament a aquesta ampliació es va aixecar la seva cota de circulació, d'aquesta manera es van amortitzar els murs que el tancaven tant pel nord com per l'est. No tenim restes constructives més al nord d'aquestes estructures, ja que, com ja hem dit, aquestes es devien perdre un cop la vil·la es va abandonar. Pel que fa a les dimensions del nou espai només es podran

És molt possible que les peces de marbre fossin espoliades un cop abandonada la vil·la o bé quan va perdre la seva funció residencial

establir de manera hipotètica, assumint que es tractés d'un espai de planta quadrada. Part de l'espai oest del pati altimperial es va tancar per bastir noves habitacions cap a aquesta direcció, però només vam poder documentar com a evidència d'aquest fet un dels murs exteriors, ja que la resta de l'àmbit queda més enllà del límit de l'obra. Recolzada al mur que separa el pati de les habitacions, es va afegir una banqueta, amb la superfície del seu coronament inclinada cap a l'interior del pati, de la qual encara no podem establir la finalitat o funció.

A la part central d'aquest nou pati ampliat es va construir un estany de planta quadrada o rectangular que només es va poder documentar parcialment, perquè s'estén vers l'est fora l'àmbit de l'obra. Aquesta estructura disposava d'una illeta central, també quadrangular. Podem dir que es tractava d'una estructura hidràulica, ja que presentava el seu paviment i els seus murs revestits amb *opus signinum*. Aquest tipus d'estructura té paral·lels en altres vil·les i *domus*: la *domus* del Mitreu a Mérida (Durán, Rodríguez, 2004), el peristil del carrer Cava a Ècija (Barragán, Carrasco, 2011), la casa dels Salts d'Aigua i la Vil·la dels Esquelets de Coïmbra. La interpretació que es fa d'aquests elements és que es tracta d'espais decoratius que es poden considerar com una mostra de luxe, en els quals possiblement l'illa central era enjardinada, per conformar un *viridarium*.

També va ser objecte de reformes el corredor que vinculava les habitacions. Un tram d'aquest es va desmuntar

i es va refer de nou, per crear un espai més ample que, com explicarem més endavant, considerem que devia constituir el vestíbul o punt d'entrada a l'edifici.

És molt possible que aquestes reformes impliquessin, al contrari del que havíem vist al pati, la baixada de la cota de circulació del corredor i les habitacions, ja que no s'han trobat traces de les pavimentacions de la fase anterior.

Pel que fa a la zona d'habitacions, tots els àmbits preexistents es van amortitzar, es van desmantellar els murs mitgers i se'n van bastir de nous. Amb aquests canvis el que es va aconseguir va ser regularitzar i igualar les mides de les diferents cambres, per obtenir espais de dimensions similars. Aquest procés va comportar igualment l'amortització de l'hipocaust, que es va reblir totalment de terres i restes d'enderroc.

La cambra situada immediatament a l'est de l'hipocaust va obtenir un caràcter destacat i de privilegi. Aquesta afirmació la podem fer a partir de l'estudi de les restes que s'han conservat de la seva decoració original. Els dos elements més destacables són l'empremta d'un paviment d'*opus sectile* i les restes de plaques de marbre a les parets.

Les peces que devien conformar la superfície de l'*opus sectile* no es van trobar en excavar aquest àmbit, només en quedaven les traces al morter que conformava la seva preparació i una gran part de les falques emprades per regularitzar el paviment. És molt possible que les peces de marbre fossin espoliades un cop abandonada la vil·la o bé en el moment que aquest edifici va perdre la seva funció residencial (fet que veurem més endavant). Malgrat l'absència d'aquesta superfície, les empremtes que queden de l'*opus sectile* permeten restituir l'esquema que presentava la decoració. Es pot apreciar l'ús de peces tallades amb tres mòduls diferenciats: quadrats de 2 peus de costat; quadrats d'1 peu de costat i peces rectangulars d'1 per 2 peus. Aquests elements es distribueixen d'una manera molt concreta: als marges de l'habitació, a tocar dels murs nord, est i oest es combinen els quadrats de dos peus amb les peces rectangulars i els elements més petits; per contra, a l'espai central només trobem empremtes dels elements de dimensions menors. Aquesta disposició ens remet a un patró en forma de U característic dels *triclinia* (Sarabia, 2010).

Les interpretacions d'aquests àmbits i els patrons decoratius associats apunten que a l'espai perimetral es disposaven els *lectus*, sobre la part del paviment amb una decoració més senzilla (en el nostre cas podem dir que era menys elaborada perquè estava feta principalment amb els elements més grans) i que quedava parcialment oculta pels propis mobles. Per contra, al centre de l'estança, un espai que només era ocupat parcialment, es podia fer una decoració més elaborada, amb elements petits, ja que era totalment

Detalls dels motius geomètrics del mosaic

visible. Fins i tot en alguns dels paviments d'*opus sectile* conservats aquest espai central presenta un emblema.

D'altra banda, com a part d'aquest procés de reformes, evidenciem la construcció d'una sala nova al nord de la bateria d'habitacions preexistents, que ocupa part de l'espai del pati. Aquesta ubicació és indiscutiblement privilegiada, amb dos costats encarats al pati (molt probablement en tenia tres, encara que el tancament oriental devia ser fora del límit de l'excavació) i molt a prop de l'estany enjardinat, i ens fa pensar que es tractava d'una habitació destacada, possiblement de caràcter representatiu.

Podem trobar paral·lels d'habitacions amb una ubicació equiparable, situades o emmarcades dins l'espai que corresponia a un pati a les cases 2a i 2b a Empúries. En aquests casos, aquestes estances han estat interpretades com l'*oecus* o sala de recepció del *domine*, i en el nostre cas creiem que és possible adjudicar-hi també aquesta mateixa funcionalitat. Pel que respecta a la seva construcció, podem assenyalar que trobem aquest espai pavimentat amb *opus signinum*; si bé aquest no és un element especialment sumptuós o destacable, especialment si el comparem amb l'*opus sectile* que acabem de descriure, hi ha la possibilitat que es tractés de la preparació o el suport d'un paviment més acurat.

Finalment, la més oriental de les habitacions d'aquesta bateria es pot identificar com una zona de pas o de distribució

tesa que aquests elements ens estaven indicant on es devia situar un hipotètic eix central longitudinal de la vil·la, a partir del qual es desplegaven les diferents construccions vers l'est i l'oest.

Pel que respecta a les tècniques constructives emprades a la vil·la en aquest moment, fem un únic apunt molt breu. La construcció de l'alçat dels murs es feia probablement, com a la fase anterior, amb terra sobre un fonament i unes primeres filades de pedra, i eren revestits posteriorment amb morter o enlluït de calç de color blanc. Pel que fa a les pavimentacions, podem veure com convivien en un entorn força reduït les més senzilles, de terra piconada o morter de calç, amb altres de més elaborades, com l'*opus signinum* o fins i tot alguna de caràcter sumptuari, com l'*opus sectile*.

Als nivells d'enderroc excavats en la bateria d'habitacions es van documentar grans panys d'*opus signinum*, situats clarament fora de la seva ubicació original i en molts casos tombats. Aquestes restes ens podrien estar indicant la presència d'un segon pis en aquesta part de l'edifici. Per contra, a l'enderroc aparegut a la resta d'espais, el corredor i el pati, els únics materials constructius presents es corresponien amb fragments de *tegulae*, documentats en gran quantitat, per la qual cosa hem de pensar que sobre aquests àmbits no hi havia un pis superior, sinó que s'hi disposava directament la teulada.

A banda d'aquest procés de reformes, l'espai ocupat per la part residencial de la vil·la es va ampliar notablement amb la construcció d'un nou edifici al sud del conjunt existent. S'ha d'assenyalar, però, que la distribució dels espais i àmbits d'aquest nou edifici va quedar molt desdibuixada per les construccions posteriors, que n'aprofitaven una part.

La construcció de l'alçat dels murs es feia probablement amb terra sobre un fonament i unes primeres filades de pedra, i eren revestits posteriorment amb morter o enlluït de calç de color blanc

molt ben definida. Conservava als seus murs de tancament els passos de porta cap a l'espai eixamplat del corredor que havíem interpretat anteriorment com un vestíbul, cap al conjunt d'habitacions (s'obre cap a l'habitació de l'*opus sectile*) i cap a l'habitació situada al pati i identificada com a *oecus*. Hem d'assenyalar que part de l'habitació, concretament l'espai comprès entre les portes que comuniquen el possible vestíbul i l'*oecus*, era pavimentada amb *opus signinum*, de manera que es delimitava així molt clarament un espai de circulació.

Analitzant la disposició de part dels àmbits que hem descrit, podem veure que tres d'aquests espais, el vestíbul, la zona de distribució i l'*oecus*, s'alineaven amb l'estany del pati nord. Arran d'aquest fet, creiem possible establir la hipò-

Tot i aquest aprofitament posterior, els elements constructius corresponents a cada una de les fases eren identificables gràcies a les diferents tècniques constructives utilitzades. Així, les restes de què disposàvem ens han permès plantejar una hipòtesi de com devia ser el nou edifici. Aquest devia estar format per dues habitacions centrals rectangulars i simètriques. Als seus costats exteriors (est i oest) s'adossava a cada una d'aquestes una altra habitació de les quals no podem definir totalment la planta o les dimensions. Les dues habitacions centrals estaven separades per un corredor en direcció nord sud, que connectava amb un altre passadís perimetral que delimita pel nord tot el conjunt. L'exterior del mur que delimita aquest corredor conserva pintures murals que presentaven un sòcol decorat amb franges horitzontals en blanc, negre i vermell.

Aquests dos edificis, el situat al nord, d'origen altimperial i el situat al sud, de nova construcció, es vertebraven per mitjà d'un pati central. Aquest pati era delimitat pel nord per un corredor o pas porticat obert cap al pati, del qual

La proximitat a la via ens podria indicar que la construcció del pòrtic es correspon amb la fossilització d'un camí preexistent que devia connectar la vil·la i la Via Augusta en època altimperial

restaven les bases de set pilars o columnes i el paviment d'*opus signinum*. El paviment presentava una zona de gual vers el centre del pati, per desallotjar les aigües, i possiblement disposava d'una coberta de *tegulae*, si jutgem pels nivells d'enderroc que amortitzaven aquest espai, d'on es va recuperar una gran quantitat d'aquests elements.

Un fet destacable és que l'orientació d'aquest pòrtic és diferent a la de la resta de construccions de la vil·la. Per explicar aquest fet, plantegem la hipòtesi següent: a partir de la base que suposen els estudis sobre la Via Augusta (Palet, Fiz, Orengo, 2009) podem veure que l'orientació d'aquest espai porticat era gairebé perpendicular al tram de la Via Augusta que discorria més proper a la vil·la (aproximadament 170 metres a l'est). Una ortogonalitat similar es pot veure en alguns camins dependents de la Via principal fossilitzats. Aquesta similitud i la proximitat a la via ens podria indicar que la construcció del pòrtic es correspon amb la fossilització o *monumentalització* d'un camí preexistent que devia connectar la vil·la i la Via Augusta en època altimperial. En aquest sentit assenyalarem que aquest corredor també

es comunica amb el vestíbul de l'edifici nord, identificat com un possible accés al conjunt de l'edifici, i se situa en un espai que en època altimperial és fora de l'àmbit domèstic de la vil·la i on no hi ha construccions.

Per l'est el pati era delimitat per un altre corredor, en aquest cas tancat, que comunicava amb els dos ja vistos (el que rodeja les habitacions de l'edifici sud i el pòrtic ara descrit) formant un traçat en forma de U. Com en el cas del mur de tancament sud, la part exterior del mur que limita el corredor presentava restes de pintura mural policroma: sòcol en vermell i negre, i cassetons amb dibuixos geomètrics i marbrejats. També presentava elements de desguàs: un tram del paviment era acanalat i un embornal el comunicava amb el pati.

Aquests elements decoratius, que devien ser visibles des del pati, ens fan pensar que aquest espai, com l'àmbit obert localitzat a la zona nord, era destinat al lleure.

Fase IV. Època baiximperial (II)

Com hem dit al començament, resta pendent en el moment de la redacció d'aquest article de definir amb exactitud els marcs cronològics de cada una de les etapes constructives i de reforma que documentem a la vil·la. Poder precisar aquests processos serà especialment interessant en el cas d'aquesta fase i l'anterior, ja que sembla a priori que ambdues eren molt properes en el temps.

Així, doncs, trobem que entorn al segle IV la vil·la va ser objecte d'un nou procés de reformes, destinades a accentuar el caràcter sumptuós i representatiu de la zona residencial. El moment en què es fan aquests canvis en la vil·la es correspon amb una època de floriment i puixança de Barcino i les seves elits. És un fenomen que fins ara estava molt ben constatat a l'interior de la ciutat, com ens mostren els resultats de les excavacions de les *domus* dels carrers de Sant Honorat, Avinyò i Bisbe Caçador (Beltran, 2009). El fet de documentar això fora muralles posa de manifest el vincle que hi devia haver entre el nucli urbà i el seu entorn proper. Aquesta bonança econòmica queda reflectida en les paraules del bisbe Pacià, qui a finals del segle IV, deixa escrit a *Paraenesis ad Paenitentiam*, respecte de les classes benestants, que "viuen en palaus de marbre, van ajupits de tant or com porten al damunt, arrossegueuen cues de seda, van maquil·lats amb carmí i a més no falten els jardins i llocs de repòs al costat del mar, vins exquisits, banquets esplèndids i un descans per a la vellesa" (Beltran, 2009).

Descriurem a continuació quins van ser els canvis que es van fer a la vil·la i que ens mostren aquest ennobliment del conjunt. A l'edifici nord, on ja teníem almenys dues estances de caràcter representatiu (un triclini i l'*oecus*) no es documenta cap reforma que alteri aquests espais, per la qual

Detall de les restes de pintura mural conservades als murs que delimitaven el pati central

cosa podem pensar que devien continuar funcionant amb la configuració i funcionalitat ja vistes. L'únic canvi que podem apreciar es va produir al pati nord. En aquest espai es va poder documentar una fonamentació que formava un angle en paral·lel al mur de tancament perimetral i a l'estany central. Tot i que no disposem de la totalitat del seu recorregut (novament es perd cap al nord) la seva disposició ens remet als models d'un peristil, que es devia construir entorn de l'estany i resseguint el perímetre del pati.

El canvi més notable es produeix a l'edifici sud. En aquesta zona les habitacions centrals que hi havia es van obliterar parcialment, per construir un conjunt balneari. La part que es va conservar d'aquestes habitacions es va aprofitar i integrar dins el conjunt balneari amb una funció diferent a l'original.

La construcció d'aquesta zona de banys privada segueix una de les principals recomanacions que donen els autors clàssics respecte d'aquest tipus d'instal·lacions. Així veiem com es va situar a la part més meridional de la vil·la, per tal d'aprofitar la major insolació a fi d'obtenir uns espais més càlids.

Les restes que han perdurat van permetre identificar tots els àmbits propis d'aquestes instal·lacions i definir com era el recorregut que s'hi duia a terme. L'accés al conjunt es devia continuar fent pel mateix corredor central que s'hereta de la fase anterior. Aquest passadís s'obria al nou *frigidarium*, una sala que aprofitava part de les estructures de l'antic àmbit A31. Aquesta sala freda estava dotada d'una piscina de 2,78 per 3,47 metres, condicionada amb un revestiment d'*opus signinum* de factura molt acurada, a la qual s'accedia per dos esglaons que podien ser aprofitats igualment com a bancs.

El mateix corredor d'accés donava pas al *tepidarium*, una sala d'aclimatació cap a la zona calenta. En aquest tipus de sales no es documenta habitualment la presència de piscines, sinó que l'equipament per al bany queda limitat a una banyera o *labrum*. En aquest cas no es va trobar cap resta de cap instal·lació que es pogués utilitzar pròpiament

com a banyera o piscina, però sí que es va poder documentar per sota de la cota de circulació de l'estança el suport per a una canalització. Molt probablement aquest suport estava destinat a encabir un tub de plom, ja espoliat d'antic, que podria haver donat servei a un *labrum*.

Pel que fa al *caldarium* aquest es localitzava immediatament al sud del *tepidarium*, des d'on s'hi devia accedir. Es tractava d'una estança de planta quadrada de 6,5 metres quadrats, a la qual s'annexava una piscina d'aigua calenta. D'aquesta piscina, que presentava unes dimensions de 2,70 per 2,20 metres, es va poder localitzar la pavimentació del seu hipocaust; era construïda amb *opus signinum*, sobre el qual es van localitzar els arrencaments de quatre de les piles de la suspensura, construïdes amb maons.

Per la distribució de les estances que hem vist podem establir que aquest conjunt balneari devia funcionar amb un recorregut lineal retrògrad, amb un únic punt d'accés i sortida al complex.

Aquest conjunt queda complementat amb les estances de servei necessàries per al funcionament dels banys. Així, al costat sud del *caldarium* es va localitzar el *praefurnium*. Es tractava d'un recinte de dimensions reduïdes, amb un paviment d'*opus signinum* groller, situat a la mateixa cota que el paviment inferior de l'hipocaust. Malgrat que no es conserva en alçat el mur que comunicava aquesta estança amb l'hipocaust i que, per tant, no es troba el punt per on es comunicaven les dues estances, el fet que la pavimentació de *signinum* d'aquesta estança recolzés sobre la fonamentació de l'hipocaust sembla que permet corroborar la identificació d'aquest espai.

L'àmbit situat a l'oest del *praefurnium*, on es van excavar nivells amb cendres i carbons, podria correspondre a la sala auxiliar de servei dels banys, el *propnigee*, destinat a l'emmagatzematge del combustible per al forn i tasques relacionades.

L'excavació d'aquest conjunt va permetre, a més, documentar el sistema d'evacuació d'aigües de les dues piscines. D'una banda, es va localitzar la claveguera per on es buidava la piscina del *frigidarium*; aquesta, una estructura de pedra i maons, recollia les aigües des d'un embornal situat al fons del mur de tancament sud de la piscina. Al mateix temps recollia les aigües d'un sobreexidor situat al coronament d'un dels murs laterals. Aquesta canalització seguia el pendent natural del terreny, vers el sud-est.

Pel que respecta al sistema de desguàs de la piscina calenta, aquest només conservava una part de la seva estructura. Es tractava d'una canalització construïda amb pedra i arrebossada amb *opus signinum*, que passava formant un angle recte per sota la cota de circulació d'una petita habitació annexa al *caldarium*, i que s'ha interpretat com una latrina.

A banda d'aquests dos elements, recordem la presència del suport per a una canalització que donava servei al *labrum* del *tepidarium*.

Per contra, hem de dir que no es va poder documentar cap element relacionat amb el sistema d'aportació d'aigües als banys. Hem de suposar que aquest sistema es devia disposar a una cota superior, per sobre de la cota de les estructures conservades al jaciment.

En aquesta mateixa fase de reformes, una de les sales de l'edifici sud, que no es va veure alterada per la construcció dels banys, es pavimenta amb un mosaic d'*opus tessellatum*. L'*opus tessellatum*, tot i que es conservava només de manera parcial, a causa de les afeccions causades pels treballs agrícoles fets amb posterioritat a l'enderrocament de la vil·la, devia

L'*opus tessellatum*, a causa de les afeccions causades pels treballs agrícoles fets amb posterioritat a l'enderrocament de la vil·la, devia ocupar originàriament una superfície de 30 metres quadrats

ocupar originàriament tota la superfície de l'estança, de la qual es va poder excavar una superfície de 30 metres quadrats.

Aquest *opus tessellatum* es disposava sobre un paviment d'*opus signinum*, estructura que podria ser una pavimentació prèvia o bé part de la preparació per construir el mosaic. La possibilitat que es tractés d'una pavimentació prèvia ens la dona el fet que en un petit tram, l'únic conservat, del mur de tancament de l'estança, es conservava un doble arrebossat de morter. Aquest element és el que ens fa plantejar la hipòtesi que hi va haver dos moments d'ús d'aquest espai, un en el qual va funcionar amb la pavimentació d'*opus signinum* i un de posterior en què es va dotar del paviment d'*opus tessellatum*. Pel que fa a la funcionalitat d'aquesta estança, de moment no es pot determinar. Únicament podem dir que sembla clar que quedava fora del recorregut dels banys i que possiblement era un altre espai de representació, equiparable als localitzats a la zona nord de la vil·la.

Pel que fa a la decoració que ens mostra l'*opus tessellatum*, aquesta es basa en motius geomètrics, en què es combinen al tapís central sèries de roleus i rombes, rodejats de diferents sanefes decorades amb trenes i escacats. S'ha de destacar igualment la variada policromia que presenta aquest paviment, aconseguida amb l'ús de diferents tipus de materials per a les tesselles, no tan sols petris sinó també ceràmics.

Com a apunt final, hem d'assenyalar que aquest pavi-

ment de mosaic presentava continuïtat vers l'est, sota el talús que limitava la intervenció, on sembla que es desenvolupava un altre tapís, amb motius diferents dels que es veuen en aquesta part.

Fase V. Transformacions d'època tardana

En un moment tardà la vil·la va ser objecte de transformacions per augmentar o reubicar les zones destinades a activitats productives, que van passar a ocupar part dels espais estrictament domèstics. Tot i que en aquest jaciment la cronologia d'aquesta transformació no es pot precisar encara, els nombrosos paral·lels d'aquest fenomen que hi ha a vil·les de tota la Tarraconense ens permeten situar-la de forma preliminar entre els segles V i VI. Aquestes remodelacions van afectar en el nostre cas especialment les zones obertes de la vil·la (el pati nord i el pati central) que es van ocupar amb estructures de producció i emmagatzematge.

Així, al pati nord trobem dues petites sitges o encaixos de dolis excavats als nivells de circulació d'aquest àmbit. Igualment es va localitzar part del fons d'un dipòsit de planta quadrada o rectangular, construït amb *opus signinum*, amb mitja canya als angles, adossat als murs de tancament del pati i de la sala de representació interpretada com a *oecus*. El fet de trobar el fons del dipòsit a una cota molt propera a la dels nivells de circulació de l'última fase d'ocupació ens fa plantejar dues hipòtesis contraposades respecte a la seva construcció: la primera hipòtesi és que la cota de circulació en aquest moment ja s'havia elevat considerablement respecte a la fase anterior i, per tant, el dipòsit es va excavar en un moment en què a la vil·la ja s'havien format nivells d'abandonament i fins i tot d'enderroc. La segona ens fa pensar que el dipòsit era una estructura de poca fondària (de la qual s'hauran de buscar paral·lels) i que quan es va construir encara eren en ús les pavimentacions d'aquesta zona.

Un altre element que hem de relacionar amb aquesta ocupació de tipus industrial dels espais domèstics és la instal·lació d'un doli amb l'inici d'una canalització d'*imbrices* annexa a la zona del peristil del pati nord.

Igualment, l'espai central enjardinat de l'estany del pati nord canvia totalment la seva funció ornamental: la presència de dues pollegueres afegides sobre uns dels seus murs ens estaria indicant que es va convertir en un recinte tancat, i que es va abandonar la seva funció original. En aquest mateix moment es devia amortitzar el mateix estany, reblint-lo de terra. Aquesta modificació s'ha de relacionar amb el tancament de l'espai central, ja que era necessària per tal d'accedir a la nova sala. Amb posterioritat en aquest mateix rebliment es va excavar una petita sitja o encaix per a un contenidor.

Vista del conjunt dels àmbits que conformaven el conjunt balnear

D'altra banda, al pati central es va bastir un petit forn dins una zona de treball excavada al subsòl, que va amortitzar part del pas porticat que delimitava aquesta zona. El forn, de 90 cm de diàmetre conservava bona part de la cambra de cocció i tota la cambra de combustió. Tant aquestes cambres com la graella eren construïdes únicament amb argila. La graella presentava un conjunt de perforacions circulars disposades de forma no ordenada, i estava suportada amb dos petits arcs d'elements ceràmics reaprofitats i reforçats amb maons entre si.

Pel que hem pogut veure, els espais d'hàbitat tancats es respecten sense que es disposin elements productius al seu interior, i únicament se n'altera la distribució, però no la funcionalitat. Trobem que se separen zones o àmbits que estaven connectats, amb tapiats de terra o bé que es divideixen antigues zones de pas: el corredor est entre els edificis nord i sud es divideix amb dos envans de pedra en tres espais, mentre que el corredor de l'edifici nord se separa del vestibul amb un mur, que crea un nou àmbit més reduït. Aquests canvis ens podrien estar indicant que en aquest moment es concentren a la vil·la més ocupants que requereixen més habitacions, potser mà d'obra necessària per al major volum de treball que es dedueix de les noves instal·lacions industrials. O bé que es fa una redistribució dels espais d'habitació existents, en ocupar-se alguns espais amb zones de treball (encara no localitzades). Aquest canvi en la funcionalitat dels espais es posa de manifest també amb la presència de traces de foc sobre diferents paviments, fins i tot sobre l'*opus tessellatum*.

Fase VI. Ocupació de les restes de la vil·la

Per últim es van poder documentar diversos elements que ens indicarien una ocupació molt residual i tardana de les restes de la vil·la, en un moment en què aquesta ja era, almenys en part, enderrocada. Així es va trobar una llar de foc construïda amb fragments de *tegulae* sobre els nivells d'enderroc d'una de les habitacions de l'edifici nord i ceràmica vidrada en un dels envans de la zona sud que recolza en la

piscina del *frigidarium*. Atès que aquests elements es construeixen quan part de les edificacions de la vil·la ja han caigut (la llar de foc està sobre les restes dels paviments caiguts del segon pis) ja no hauríem de parlar d'una ocupació de la vil·la, sinó d'un aprofitament molt residual de les seves restes.

L'ús continuat posterior dels terrenys on se situava la vil·la com a camps de cultiu va provocar que els materials que es van poder recuperar als nivells d'amortització disposats sobre les estructures romanes fossin majoritàriament d'època moderna i fins i tot contemporània, per la qual cosa la informació que es va poder obtenir respecte a l'evolució del jaciment en època medieval va quedar molt limitada.

Conclusions

La intervenció ha posat de manifest una ocupació duradora i continuada en aquest punt de la ciutat, que es va estendre com a mínim des del segle II aC fins al segle IV dC i que fins ara desconeixiem.

Les restes ens mostren com en època ibèrica i republicana es desenvolupaven en aquesta àrea activitats vinculades als treballs agrícoles, evidenciades per estructures de transformació i emmagatzematge. Amb la fundació de Barcino a finals del segle I aC aquests terrenys es van incorporar a l'*ager* de la colònia, i se'n va afavorir l'explotació amb la construcció d'una vil·la. D'aquesta vil·la se n'ha localitzat una part dels seus espais domèstics.

L'evolució d'aquest complex entre els segles I i IV ens mostra com es va anar dotant de comoditats i d'elements de luxe notables, reforçant la seva funcionalitat de caràcter residencial. D'aquests elements s'han de destacar les pintures murals, els paviments d'*opus sectile* i d'*opus tessellatum*, un estany i un conjunt termal privat.

Aquesta evolució conclou en època tardana amb l'ocupació de part dels espais domèstics amb estructures de producció i emmagatzematge, i fins i tot amb un aprofitament més tardà de les restes enderrocades de la vil·la.

El jaciment de la vil·la del Pont del Treball constitueix un bon exemple del sistema d'explotació del territori i d'un dels models d'hàbitat que podríem trobar fora de les muralles de la ciutat. La seva longevitat ens permet veure com evoluciona aquest model d'ocupació, des del moment de la seva implantació fins al seu abandonament, durant un període de temps molt dilatat.

També és destacable per la seva ubicació, ja que es localitza en una zona de la ciutat on, si bé hi havia notícies històriques de troballes esporàdiques relacionades amb edificacions d'aquest tipus i d'aquesta cronologia, fins fa uns anys no s'havia localitzat cap evidència material d'ocupació romana. La descoberta de la vil·la s'uneix a les dades

proporcionades per altres excavacions recents a les seves proximitats (Estació de Sant Andreu i Estació de la Sagrera) per enriquir el coneixement de la història de la Barcelona romana i el seu entorn. Les residències dels dos entorns mostren una evolució similar: els que les habitaven eren del mateix grup social o, fins i tot, les mateixes persones.

El fet que la vil·la presenti un procés evolutiu tan dilatat en el temps i amb unes característiques similars a les que coneixem per altres jaciments de Barcino, tant intramurs com extramurs, permetrà comparar la dinàmica evolutiva de l'hàbitat dins i fora la ciutat i establir les diferències i les similituds entre els processos en aquests dos entorns. Per extensió, aquesta comparativa també es podrà efectuar amb altres jaciments de la Tarraconense i de tota la península.

Així, la seva etapa inicial, juntament amb la informació que ens proporcionen altres jaciments, ens permetrà veure com s'organitzava l'explotació del territori de la ciutat, amb la implantació, de manera coetània a la fundació del nucli urbà, de centres de producció i administració agrícoles periurbans.

D'altra banda, la seva ocupació tardana, caracteritzada per ampliacions i reformes sumptuàries, es pot interpretar com un reflex de la vitalitat de la ciutat al segle IV, i ens indica la residència de potentats fora del nucli urbà. Aquest fet estableix un vincle entre els dos contextos i qualifica les vil·les periurbanes com una extensió de la ciutat.

Finalment, com ja hem dit, el jaciment de la vil·la del Pont del Treball enriqueix la visió que tenim actualment de l'entorn de la ciutat i es pot vincular en el futur a l'estudi d'altres aspectes, com l'administració del territori, les vies de comunicació i l'aprofitament dels recursos.

NOTES

(1) COLUMELA. *De re rustica*.

(2) Intervenció arqueològica a la masia de Can Iglesias, Sant Andreu, a les obres dels accessos a l'estació de la Sagrera de l'AVE. Informació facilitada per Imma Mesas.

CARBONELL, C. (2010). "LAV Mallorca/Torre del Fang". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009* [Barcelona], p. 70-73. ❖❖❖

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, J. P. (1996). *La construcción romana, materiales y técnicas*. León: Editorial de los Oficios, 1996.
- BARRAGÁN, M^a.C.; CARRASCO, I. (2011). "El peristilo de la calle cava y su inserción en la trama urbana de la Colonia Augusta Firma Astigi (Écija, Sevilla)". *ROMVLA* núm. 10 (2011), p. 219-252.
- BELTRÁN, J. (2010). "La cristianización del *suburbium* de Barcino". Córdoba, p. 363-396. *Monografías de Arqueología Cordobesa*, 18.
- BELTRÁN, J. (2009). "La Barcelona tardoantiga: urbanisme, societat i comerç als segles V-VII". A: *XI Congrés d'Història de Barcelona*.
- CARBONELL, C. (2010). "LAV Mallorca/Torre del Fang". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*. Barcelona, p. 70-73.
- CORTÉS, A. (2009). *L'arquitectura domèstica de les ciutats romanes de Catalunya. Època tardorepublicana i altimperial*. Tarragona.
- DURAN, R.M.; RODRÍGUEZ, F.G. (2004). "Veinticinco años de arqueología urbana en Mérida". *Cuadernos de prehistoria y arqueología UAM*, núm. 30, p. 153-166.
- FERNÁNDEZ, C.; GIL, F.; OREJAS, A. (2004). "La villa romana de Veranes. El complejo rural tardorromano y propuesta de estudio del territorio". *AEspA*, núm. 77 (2004), p. 197-219.
- GINER, D. (2007). "Memoria de la intervenció preventiva al carrer Coronel Monasterio 6-16. Març-agost de 2004".
- LUCAS, M. R.; VIÑAS, V. (1977). "La villa romana de Aguilafuente (Segovia)". A: *Symposium Internacional Segovia y la Arqueología Romana*. Universidad de Barcelona, 1977, p. 239-255
- PALET, J.M.; FIZ, J. I.; ORENGO, H. (2009). "Centuriació i estructuració de l'ager de la colònia Barcino: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge". *Quarhis* [Barcelona], época II, núm. 5, p. 106-123.
- PALET, J.M.; RIERA, S. (2005). "Aportaciones de la Palinología a la historia del paisaje mediterráneo: estudio de los sistemas de terrazas en las Sierras Litorales Catalanas desde la perspectiva de la Arqueología Ambiental y del Paisaje". A: RIERA, S.; JULIÀ, R. (ed.) *Una aproximació transdisciplinaria a 8.000 anys d'Història dels usos del sòl*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 55-74. (Monografies del SERP; 5)
- PÉREZ, F.; CORTES, J.; ABÁSULO, J.A. (1999). "La villa romana de "La Olmeda" y su museo monográfico". *Museo*, núm. 4 (1999), p. 91-102.
- ROYO, J. I. (2003) *La Malena (Azua, Zaragoza). Precedentes y evolución de una villa tardorromana en el valle medio del Ebro*. Zaragoza: Ayuntamiento de Azua.
- SARABIA, J. (2010). *El poblamiento rural romano en la provincia de Albacete: la villa de Balazote. Un ejemplo de la vida en la campiña*. Alicante: Universidad de Alicante.

patrimoni

EL MUSEU DE L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Aquest reportatge fotogràfic de Toni Rodríguez ens mostra les peces que es troben al Museu de l'Església Vella. A la pàgina 70 hi ha la llista dels fons del museu, obert al públic en els horaris de la parròquia

Làpides funeràries que es troben davant de l'entrada al museu. La més gran pertany a Gaspar de Barrionuevo y Figueroa, marquès de Cusano i cavaller de l'Orde de Sant Jaume, enterrat a l'església l'any 1692

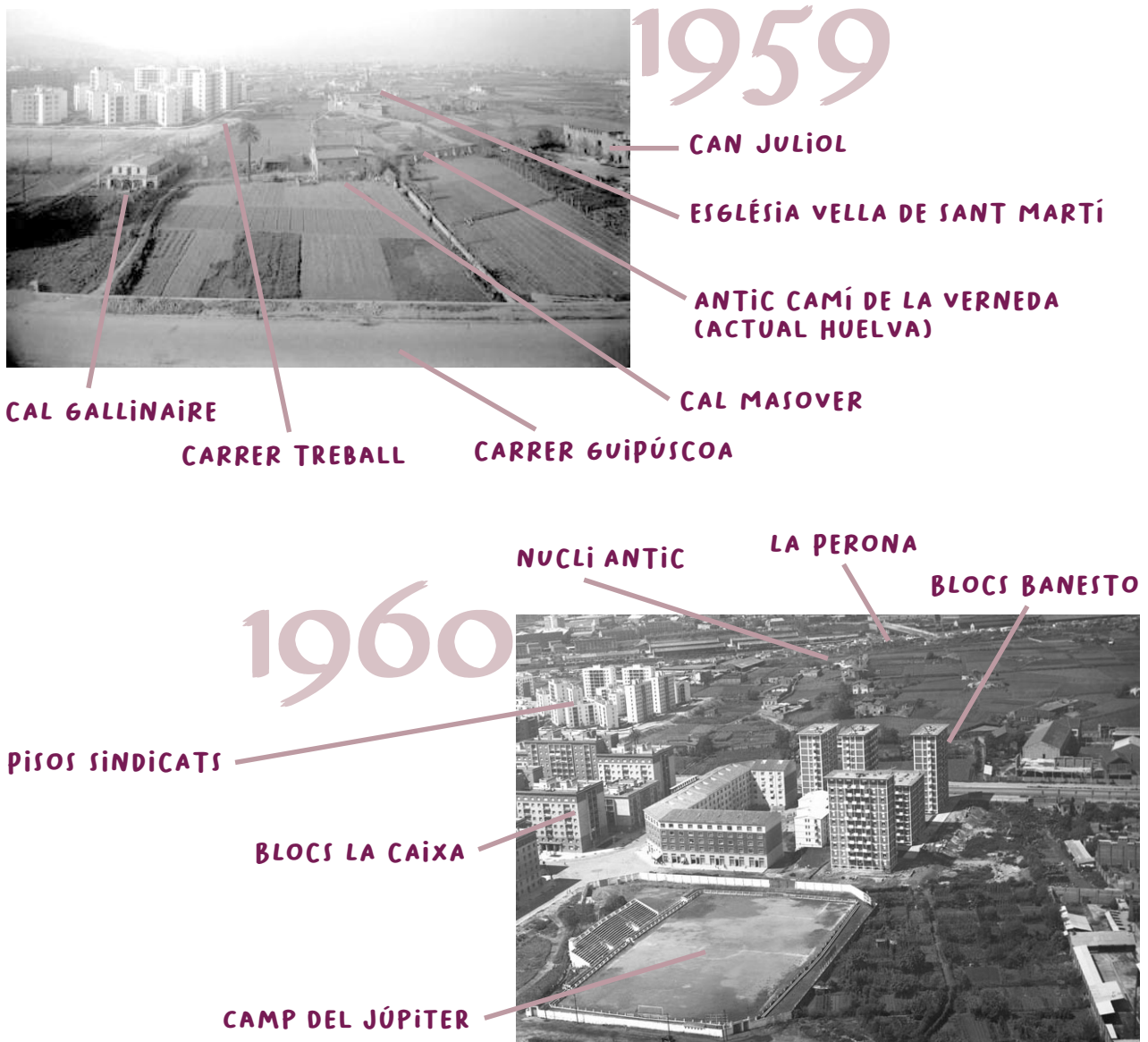
PECES DEL MUSEU

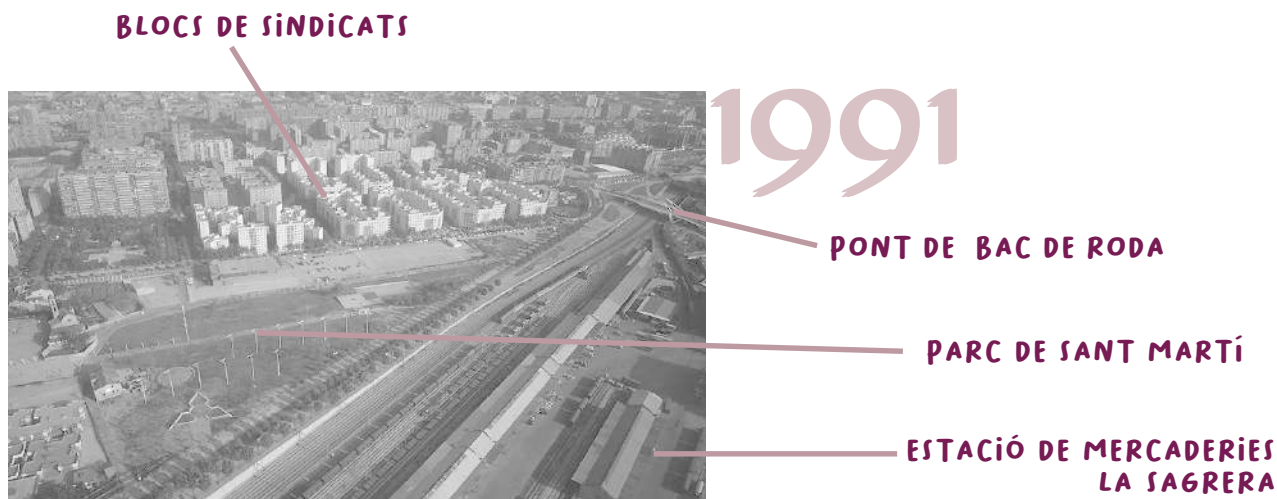
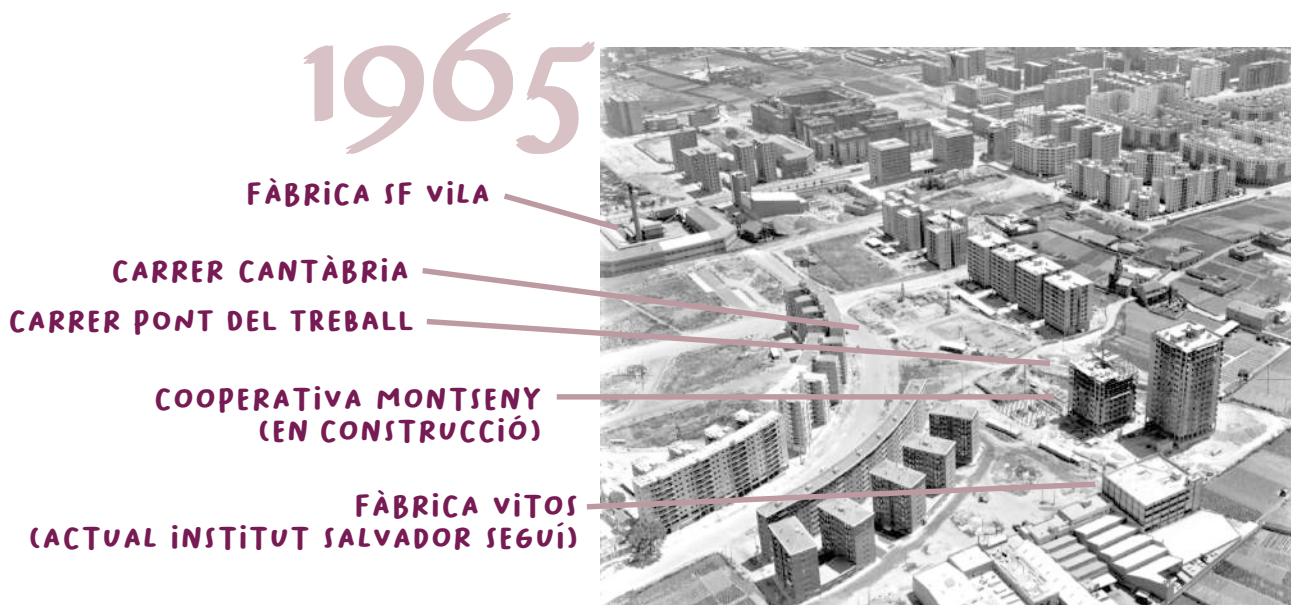
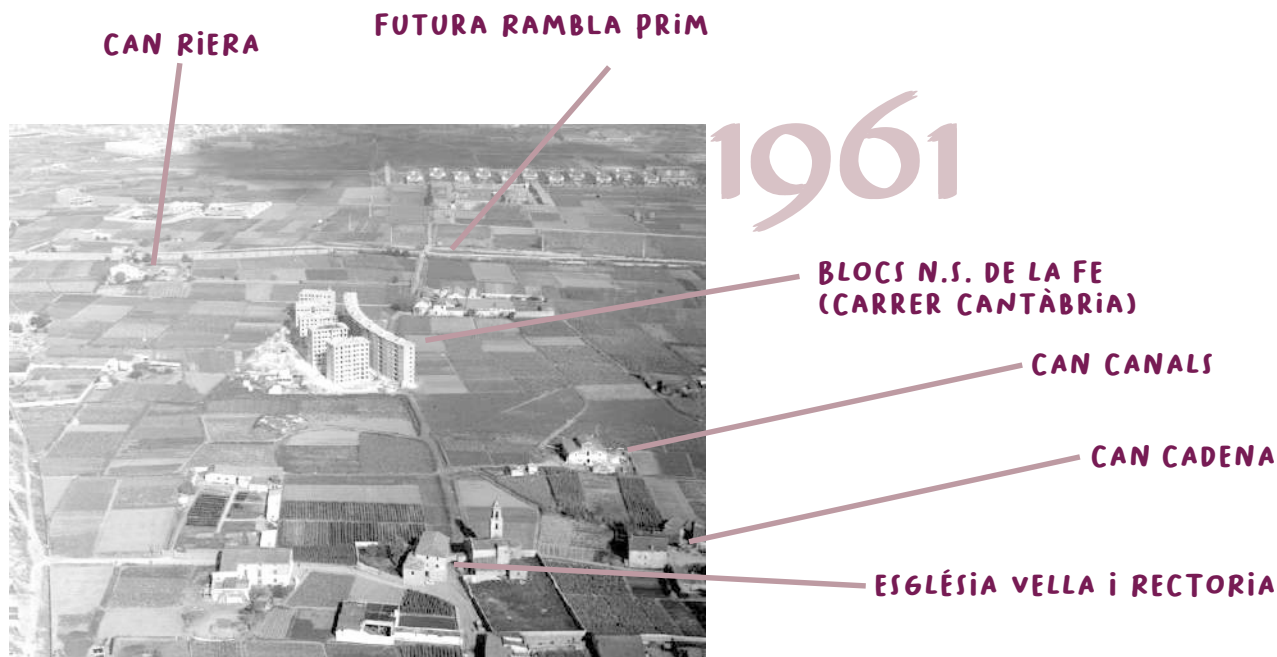
No.	Objectes	Autor/a	Època
1.	CUSTÒDIA	ANÒNIM	S. XVIII
2.	CONJUNT 6 CANDELES	TALLER: JORS (PUNXONS)	1799
3.	GERRES AMB SAFATA	ANÒNIM	S. XIX
4.	CONJUNT DE DOS SACRES	TALLER: FERRADURA, EPNO, BAR (PUNXONS)	1850-1900
5.	COPÓ	ANÒNIM	S. XVIII
6.	CALZE	TALLER: CASES, MITJALLUNA (PUNXONS)	S. XVIII
7.	MISSAL ROMÀ	ED. CASULLERAS	S. XX
8.	SAFATA CANALELLES	TALLER: CARRERA, PAÓ?	S.XVIII
9.	GERRES AMB SAFATA	ANÒNIM	S.XIX
10.	CALZE	ANÒNIM	S. XX
11.	CALZE I PATENA ANIVERSARI MN. L.G. BROS	TALLER: MASRIERA I CARRERAS	1968
12.	CALZE	ANÒNIM	S. XX
13.	IMATGE BACINA MARE DE DÉU DE LA CISTELLA	ANÒNIM	S.XVIII
14.	IMATGE BACINA SANT ISIDRE	TALLER: BAR, SX (PUNXONS)	S.XVIII
15.	IMATGE BACINA MARE DE DÉU DE LA CISTELLA	ANÒNIM	S. XVIII
16.	IMATGE BACINA SANT ANTONI	TALLER: ROC (PUNXONS)	S.XVIII
17.	IMATGE BACINA SANT PERE	TALLER. MRLED (PUNXONS)	S. XVIII
18.	IMATGE BACINA MARE DE DÉU DE LA CISTELLA	ANÒNIM	S. XVIII
19.	BACINA	ANÒNIM	S. XX
20.	GERRA	ANÒNIM	S. XX
21.	TOVALLOLA DE MANS	MARIA JESÚS GONZÁLEZ	S.XXI
22.	CAMPANES	ANÒNIM	S. XX
23.	PALMATÒRIA	ANÒNIM	S. XX
24.	POT PER BENEIR	ANÒNIM	S. XX
25.	CREU D'ALTAR	TALLER: JORD (PUNXONS)	1799
26.	INCENSER	ANÒNIM	MITJANS S. XX
27.	OMBREL-LA	ANÒNIM	S. XX
28.	BACINA	TALLER: FERRADURA (PUNXONS)	S. XVIII
29.	CONJUNT DE 2 CANDELES	ANÒNIM	1900-1950
30.	CASULLA	ANÒNIM	S. XX
31.	CONJUNT DE 5 CANDELES	ANÒNIM	1900-1950
32.	MISSAL ROMÀ	ANÒNIM	1897
33.	LLIBRE GRADUALE	—	—
34.	CONJUNT DE 5 CANDELES	ANÒNIM	1900-1950
35.	CONJUNT DE 3 RELIQUIARIS DE SANT MARTÍ	FERRADURA I ROCA (PUNXONS)	S. XVIII
36.	CUSTÒDIA	ANÒNIM	1940-1960
37.	CONJUNT DE 2 CANDELES	ANÒNIM	S. XX
38.	CUSTÒDIA	ANÒNIM	1950-1980
39.	CUSTÒDIA	ANÒNIM	1950-1980
40.	HUMERAL	ANÒNIM	S. XX
41.	CONJUNT DE SACRES	ANÒNIM	S. XIX
42.	CREU D'ALTAR	ANÒNIMA	1880-1936
43.	CONJUNT DE SACRES	ANÒNIM	S. XIX
44.	CONJUNT DE 6 CANDELES GRANS I PETIT	ANÒNIM	1850-1900
45.	—	—	—
46.	PILA BAPTISMAL	ANÒNIM	16??

exposicions

LA VERNEDA DE SANT MARTÍ A VOL D'OCELL

La pàgina web de la SELAV acull una sèrie d'exposicions virtuals amb fotografies sobre el barri (altzadiako.wordpress.com/exposicions). Aquí es pot veure una selecció d'imatges de la que porta per títol "La Verneda de Sant Martí a vol d'ocell" (Fotografies de l'Arxiu Nacional de Catalunya)

exposicions

BARRAQUES. LA CIUTAT INFORMAL

El Museu d'Història de Barcelona (MUHBA) va organitzar el 2008-2009 aquesta exposició sobre el fenomen del barraquisme a la ciutat. Va ser comissariada per Xavier Camino, Òscar Casasayas, Pilar Díaz, Max Díaz i Flora Muñoz. El comitè assessor el formaven Cristina Killinger, Joan Roca i Mercè Tatjer. D'ella ha quedat l'exposició virtual que es pot visitar a la web "expobarraques.cat"

El barraquisme, un fenomen urbà de primera magnitud a Barcelona des del principi del segle XX fins gairebé els Jocs Olímpics, creà una vertadera "ciutat informal" al costat dels nuclis antics, de l'Eixample i de les diverses formes de creixement de la perifèria urbana. Aquesta ciutat informal s'estengué per la muntanya de Montjuïc, pel front marítim, per alguns espais intersticials del mateix Eixample i pels turons que envoltaven la ciutat.

Montjuïc, el Somorrostro o el Carmel esdevingueren noms mítics encara vius en l'imaginari de la ciutat per la duresa de les condicions de vida dels seus habitants i també perquè sovint es convertiren, en temps de creixement sense democràcia, en banc de proves de moviments assistencials, socials i veïnals. Uns moviments que en els anys seixanta i setanta es transferiren als grans polígons de l'extraradi, on foren real·lotjats la majoria dels seus habitants, que hagueren de lluitar de nou per aconseguir uns equipaments i uns serveis que no arribaven. En aquest combat durador per la ciutat i per la ciutadania es troba una de les claus del notable pes dels moviments urbans en la transició a la democràcia.

Ben diferent fou l'ambient dels darrers nuclis barraquistes, en els anys vuitanta, de caràcter molt més marginal i amb no poques barraques ocupades per famílies provinents d'altres nuclis ja desallotjats: la gran precarietat social dels seus habitants, i més en temps de crisi econòmica, obligà a una difícil cerca d'altres vies de solució, no sempre satisfactòries.

L'estudi històric del fenomen pren relleu no sols a l'hora d'abordar la trajectòria del segle XX a Barcelona i fer-ne balanç, sinó també a l'hora d'estudiar els processos històrics de creixement urbà informal arreu del món. Ambdós aspectes seran tractats a bastament en el programa de conferències i debats lligats a l'exposició, a partir del mes d'octubre.

PRIMER BARRAQUISME. ANYS 20 i 30

La Barcelona industrial havia atret grans quantitats de treballadors durant el primer terç del segle XX. L'escassa atenció al problema de l'habitatge, la manca de recursos públics, la minsa industrialització del sector de la construcció

i la congelació de rendes, que provocà un menor interès dels propietaris per llogar els habitatges, agreujaren la manca d'habitatge popular.

Tot això provocà un augment dels rellogats i el creixement dels barris de barraques que es triplicaren entre 1914 i 1922, de prop de 1.200 a ser-ne 3.600.

Les autoritats municipals només actuaven quan calia eradicar de certs nuclis, com succeí amb les barraques al voltant del recinte de l'Exposició Internacional de 1929. Però el problema era estructural i el barraquisme es reproduïa en altres parts de la ciutat. Quan l'Exposició obrí les portes, ja hi havia prop de 6.000 barraques a Barcelona.

Els primers assentaments de barraques eren construccions disseminades i aixecades per segments de la població que, degut a les seves necessitats laborals o recreatives, requerien d'un aixopluc temporal on viure.

La població de Barcelona augmentava amb l'arribada d'immigrants i creixia la preocupació per la proliferació de barris de barraques, sense cap infraestructura higiènica. Les manifestacions de la pobresa i dels riscos sanitaris posaven en relleu la injustícia social que es vivia a Barcelona.

Les iniciatives de l'Administració per fer front a la crisi de l'habitatge no van tenir l'impacte desitjat: Museu Social (1909); Primera Ley de Casas Baratas (1911); Institut d'Habitació Popular (1915).

La posició de l'Ajuntament es caracteritzà per la impotència i la manca de resultats a l'hora de solucionar el fenomen del barraquisme. El 1923, al setmanari Justicia Social, Emili Mira, encunyava el terme barracòpolis:

«A Barracòpolis es desconeixen les comunes i gairebé l'aigua. Els malalts abundants conviuen, sovint en un mateix jaç, amb els seus familiars. Espais incapaços per un sol home, serveixen de vegades per set o vuit i àdhuc dotze. Gent vestida de pedaços, sovint quasi nua. Cares pàl·lides i demacrades»

En el marc de la segona Ley de Casas Baratas (1921), l'Ajuntament creà el Patronato Municipal de la Habitación de Barcelona que encarregà al Fomento de la Vivienda Popular

Família de picapedrers a les pedreres de Montjuïc. Cap a 1915 (Foto: Josep M. Sagarra)

S.A. quatre grups de cases barates destinats a real·lotjar part dels barraquistes del recinte de l'Exposició Universal de 1929. Les mesures proposades durant la República, com la Casa Bloc, el sanejament de Ciutat Vella i dels nuclis de barraques, així com la municipalització de la propietat urbana el 1937, gairebé no van arribar a posar-se en pràctica per l'esclat de la Guerra Civil.

LA CONSOLIDACIÓ. ANYS 40 I 60

Els nuclis barraquistes passaren a la dura situació de la postguerra. La misèria i la repressió expulsaven a milers de persones del món rural, que cercaven la supervivència a Barcelona. El ràpid augment de població suposà l'auge de les tradicionals formes d'infrahabitació. Creixien els nuclis de barraques ja existents i n'apareixien de nous, com els del Carmel i la Perona.

El barraquisme creà una "ciutat informal", part substancial de la "normalitat barcelonina". Un paisatge urbà que les autoritats del règim miraven d'ocultar. Però malgrat la repressió política s'escoltaven veus crítiques des d'alguns col·lectius professionals i sectors de l'església catòlica. A la Setmana del Suburbio, organitzada per l'Església el 1957, es calculà en 10.352 el nombre de barraques a Barcelona, que a l'entrada la dècada dels seixanta n'eren ja prop de 20.000.

Barraquisme en temps de repressió i racionament

El 1949 es creà el Servicio de Erradicación del Barraquismo i l'Ajuntament mirà de frenar l'extensió del barraquisme mitjançant el cens de barraques, el control i la repressió de noves construccions i els intents perquè els immigrants "il·legals" retornessin als seus llocs d'origen. El 1953 s'instaurà el Centro de Clasificación de Indigentes al Palau de les Missions de Montjuïc, destí de molts immigrants i de molts barraquistes desallotjats.

La celebració del XXXV Congrés Eucarístic va moure els barraquistes a barris precaris i distants com la Verneda i Can Clos, dos barris deprimits fins avui mateix. La repressió política havia deixat l'Església com a única institució amb veu pública sobre el barraquisme. Amb un caràcter paternalista, es duïen a terme accions d'assistència social. Salut i escola foren els serveis que s'intentà suplir.

El sorgiment d'un fràgil teixit social

Després de l'extrema precarietat dels anys de la postguerra i el racionament, algunes de les concentracions de barraques es convertiren en veritables barris amb identitat pròpia i amb una història diferenciada. La lluita per viure dignament en barris mancats de serveis i infraestructures bàsiques i l'ús del carrer com extensió de l'habitatge van

constituir estretes relacions de veïnatge. La vida dels seus habitants va transcórrer entre la solidaritat i les tensions a l'interior d'uns barris que eren ignorats per la resta de la ciutat.

S'hi bastiren xarxes polítiques de lluita per millorar les condicions de vida i per un futur no barraquista, en els quals tingueren un paper important els assistents socials i les organitzacions en contacte amb els barraquistes. El risc que el real·lotjament pogués comportar la dissolució de relacions humanes valuoses fou també tema de debat, tant entre barraquistes com en diferents àmbits professionals.

Les barraques dels diferents nuclis responien a diverses tipologies adaptades als camins preexistents, a la topografia dels terrenys i a l'organització interna del conjunt. Sorgien poblacions amb un cert caire del sud de la Mediterrània als turons, i amb aspecte més mariner, fins i tot amb alguns palafits als nuclis d'arran de mar.

Les barraques s'aixecaren en terrenys comprats, cedits i de titularitat pública. Unes estaven bastides amb materials portants prou sòlids: maó i teula, d'altres eren més precaris i estaven construïdes amb material de rebuig o reciclat: fusta, cartró i uralita. Les dimensions eren mínimes i variaven en funció dels serveis i de l'equipament de la llar: cuines, latrines, safareig. Sovint el seu espai intern es dividia en dos àmbits, un per estar-s'hi i l'altre per al descans, separats per cortines. Amb el temps, les barraques i els nuclis barraquistes milloren tant la condició constructiva com l'equipament, amb la incorporació d'aparells elèctrics i electrodomèstics.

El combat per la incorporació a la ciutat

La dècada dels seixanta suposà un canvi per a la realitat social dels nuclis de barraques. A mesura que es deixava enrere la postguerra i que les oportunitats laborals augmentaven, els barris de barraques adquiriren una altra fesomia. En els anys del *desarrollo*, Barcelona incorporà els nuclis barraquistes a les aspiracions de millora que creixien en relació a les qüestions urbanes.

Els real·lotjaments massius en polígons d'habitatge social obriren una nova perspectiva i, alhora, un nou temor: per la situació d'il·legalitat dels barraquistes i les dificultats per aconseguir nous habitatges, especialment en aquells casos en què en una barraca vivia més d'un nucli familiar.

L'Església de postguerra s'havia apropiat als barris de barraques des de la beneficència. La incorporació a les institucions eclesials de joves que hi buscaven una via de compromís personal i els aires renovadors del concili Vaticà II (1962), propiciaren un canvi significatiu.

Càritas Diocesana, alguns ordes religiosos i els treballadors socials vinculats a aquestes institucions eclesials van replantejar els models teòrics d'atenció social, optant per la professionalització del seu treball en el conjunt dels suburbis obrers. Es començaren a dur a terme projectes de promoció social als nuclis de barraques: escoles, guarderies, centres socials i equipaments per a una població desatesa pels poders públics. Aquest desenvolupament comunitari propicià el sorgiment d'unes entitats veïnals, procés el qual també contribuïren persones compromeses amb els partits i moviments que operaven des de la clan-destinitat.

Les organitzacions dels nuclis barraquistes treballaren en la demanda de millores per al barri i per incidir tant com fos possible en els projectes d'eradicació del barraquisme.

A mitjan anys seixanta, l'inici dels grans reallotjaments va provocar que en els barris de barraques es respirés un ambient d'incertesa. Els seus veïns s'organitzaren per tal d'incidir en el procés, difonent les seves reivindicacions a través de l'opinió pública, o generant projectes de cooperatives d'habitatge alternatius als municipals.

El reallotjament de famílies barraquistes es feia de forma precipitada i sense tenir un projecte social definit. Molts dels nous polígons estaven en construcció, sense els serveis socials i urbanístics necessaris. S'havien aconseguit pisos, però les mancances dels nous barris feien que els nous veïns continuessin lluitant per poder viure-hi dignament. Algunes de les organitzacions veïnals dels nuclis de barraques es convertiren en l'embrió de les futures associacions de veïns dels nous polígons d'habitatge.

Als nuclis sense previsió de reallotjament immediat, l'Ajuntament va instal·lar-hi unes infraestructures bàsiques per tal d'apaivagar la pressió de l'opinió pública, i millorar la qualitat de vida dels habitants mentre no s'arribés a una solució definitiva.

Montjuïc. De la barraca als grans polígons

Montjuïc havia esdevingut el gran nucli de la Barcelona informal sobre horts, terrenys privats i públics. Als anys seixanta, la construcció del parc d'atraccions al nucli de Maricel, la ubicació dels estudis de TVE i les declaracions de Franco sobre les eradicacions en una visita al castell l'any 1963, iniciaren el procés de reallotjament dels barraquistes de Montjuïc en diferents polígons d'habitatge protegit.

"Un pis per família" fou l'èxit del moviment veïnal de

Jocs i espectacles infantils al barri de La Perona. 1984 (Foto: Àngel Marzo)

Montjuïc que aconseguí canviar els mètodes de l'Ajuntament, que sols oferia un pis per barraca, encara que hi visqués més d'una família. Aquest moviment posà les bases per a l'organització de les associacions veïnals als nous polígons d'habitatge, van continuar la lluita per la dignitat, davant les mancances urbanístiques dels nous barris.

Can Tunis. Una experiència frustrada

La ubicació i pervivència de les barraques de Can Tunis sempre van estar lligades al creixement del port. Els seus veïns crearen una cooperativa d'habitatge, per a finançar en un espai proper al nucli de barraques. Això responia a les necessitats professionals de molts veïns i a la il·lusió de romandre al barri. Aquest projecte no va ser considerat per l'Ajuntament, que executà el reallotjament de Can Tunis al barri de Cinco Rosas de Sant Boi l'any 1968.

Més tard l'Ajuntament féu servir les barraques buides per reubicar població, majoritàriament gitana. L'Ajuntament anà reallotjant les famílies que restaven, al polígon de la Mina i, el 1979, en un petit barri de nova construcció: Can Tunis Nou, a tocar del cementiri, força desatès i amb un alt nivell de marginació fins que fou enderrocat l'any 2003.

El Carmel. Vint anys de combat per ser reallotjats al barri

El nucli barraquista del Carmel fou el més organitzat durant els reallotjaments. Aquest fet retardà el procés, ja que els veïns volien que el reassentament es produís al mateix barri. A final dels seixanta, un grup de veïns i barraquistes van crear el Centro Social del Carmelo per denunciar i donar solució al deteriorament del barri i l'oblit de l'administració pública. El 1972, el Centro Social va passar a anomenar-se Asociación de Vecinos del Carmelo, qui treballà per millorar les condicions de vida a les barraques i aconseguir el reallotjament al barri.

A l'etapa democràtica l'Associació de Veïns del Carmel va assolir la seva fita: l'Ajuntament aprovà la construcció dels pisos de Ramon Casellas al mateix lloc on es trobaven les barraques d'El santo.

El 1984, el Patronat Municipal de l'Habitatge lliurà 161 pisos a repartir entre els veïns dels tres nuclis. La resta de població fou reallotjada el 1990 a la promoció de Can Carreras, al costat de les Cases Barates de Ramón Albó.

Un nou paisatge urbà

A partir del Plan de Urgència Social de 1958, aprovat per l'Estat, es posaren les bases per a la construcció de grans polígons d'habitatge on reubicar a part dels barraquistes. La major part d'aquests polígons, aixecats pels organismes oficials i públics, reassentaren a barraquistes entre 1949 i 1990. S'ubicaven en perifèries distants, dins i fora del municipi de Barcelona, sense contemplar les necessitats laborals ni l'arrelament a la ciutat dels seus habitants. Eren barris sense equipaments i sense cap tipus d'urbanització, d'aquí que s'arribés a parlar de "barraquisme vertical".

EL BARRAQUISME MARGINAL. ANYS 80

Al final de l'etapa dels grans polígons d'habitatge, el barraquisme es reduí a 1.460 barraques, segons el cens del Patronato Municipal de la Vivienda el 1974. Quedava pendent el cas del Carmel, amb una forta cohesió de barri i uns habitants poc disposats al seu trasllat. Altres nuclis barraquistes allotjaven majoritàriament famílies gitanes que no havien accedit als programes de reallotjament. Alguns patien gran degradació i precarietat, amb població desamparada i fluctuant. Les barraques buides serviren de reubicació espontània o propiciada per la pròpia Administració, com ara Can Tunis Nou, per a barraquistes d'altres nuclis ja enderrocats i de població molt desestructurada.

El darrer gran reallotjament, al barri de la Mina a mitjan dècada dels setanta, tingué un caràcter molt diferent. En aquest nou polígon, construït pel Patronat de l'Habitatge dins del terme de Sant Adrià, s'hi reassentaren bona part dels habitants del Camp de la Bota i d'altres nuclis barraquistes com el de Sant Pau. Era una concentració forçada de persones de provenença diversa però que compartien gran precarietat i dependència de suports socials, just quan la crisi econòmica els abocava a un atur massiu.

La Mina ha començat a sortir d'una situació que amb tot rigor es pot considerar com de "barraquisme en vertical" tan sols a principis del segle XXI.

El cas de La Perona

La Perona va ser un dels últims nuclis de barraques on anaven les famílies gitanes que no podien accedir als programes de reallotjament. El Patronat Municipal de l'Habitatge inicià, als anys vuitanta, un pla de reallotjaments amb la construcció d'habitatges unifamiliars prefabricats, primer al polígon Pedrosa i, després, al barri del Maresme.

Enmig d'una forta crisi econòmica i molt alt d'atur, els veïns d'aquests polígons temien una possible degradació del territori si s'incrementava la població precària. Les reaccions veïnals de rebuig, a uns plans de l'Administració proposats

FITXA DE L'EXPOSICIÓ

Organització i coordinació:

Museu d'Història de Barcelona MUHBA

Comitè assessor:

Cristina Larrea Killinger, Joan Roca i Albert, Mercè Tatjer Mir

Comissariat:

Grup Pas a Pas barraques@gmail.com:

Xavier Camino Vallhonrat, Òscar Casasayas Garbí, Pilar Díaz Giner, Max Díaz Molinaro, Flora Muñoz

Creació i disseny de l'exposició:

María de Ros Padrós & Dos Basso, arquitectes, amb la col·laboració de Marianne Verdoux

Imatge gràfica i elements de comunicació:

Borja Martínez / LoSiento.net

Disseny i programació web:

Kobemedia.net

sense negociació suficient amb la ciutadania, produí que s'abandonés el projecte. Davant d'aquesta situació es va optar per l'entrega d'indemnitzacions a les famílies de barraquistes que tornessin al seu lloc d'origen, solució que va ser molt criticada. Una segona opció consistia en la dispersió i el reallotjament de les famílies a pisos de segona mà. El juny de 1989 s'eradiquen les darreres barraques al barri de La Perona.

Els darrers nuclis de barraques

L'any 1980, amb l'Ajuntament democràtic, es creà la Comissió Gestora per l'Eradicació del Barraquisme. A partir d'aquí, els programes d'eradicació inclogueren projectes d'inserció social abans dels reallotjaments definitius en polígons. Per problemes de concepció, coordinació i per manca de recursos resultaren poc efectius.

Malgrat la nova perspectiva, no es van poder evitar que la venda de drogues i la petita delinqüència creessin problemes de convivència amb els veïnats propers i contribuïssin a una estigmatització genèrica i amb tocs racistes de tots els seus habitatges. A excepció del nucli del Carmel, que aprofità el moment de canvi polític per fer sentir les seves reivindicacions i aconseguir millores, la resta eren nuclis sense consistència interna i cap capacitat per negociar el seu futur. El 1981 se celebren les Primeres Jornades Catalanes sobre Població Gitana amb propostes d'actuació per als nuclis barraquistes encara dempeus i per als barris de reallotjament. El barraquisme prenia tot un altre caire: el mer reallotjament no garantia pas una major incorporació a la ciutat.

El cens del 1982 comptabilitzava 1.108 barraques i el juliol de 1989, abans de la celebració dels Jocs Olímpics, l'Ajuntament de Barcelona declarava oficialment l'eradicació definitiva de les barraques i la fi del barraquisme, tot i que amb posterioritat han aparegut petits nuclis amb un caràcter més efímer. ❖❖❖

exposicions

BARCELONA FLASHBACK. KIT D'HISTÒRIA EN 100 OBJECTES

Una exposició permanent que es pot visitar al Museu d'Història de Barcelona (MUHBA). Com diuen els seus promotors, *Barcelona flashback* és "una síntesi experimental radicalment innovadora en les formes de mostrar i situar la trajectòria de Barcelona, amb un mètode de lectura històrica interrogativa d'objectes, arquitectures i paisatges i amb nous programes ciutadans"

Barcelona flashback és, alhora, una proposta educativa, i és també un projecte de recerca internacional sobre el kit mínim de coneixement i consciència urbana que un museu de ciutat del segle XXI ha de proporcionar, en pro de la democràcia i del dret a la ciutat.

Barcelona flashback s'inscriu de ple en els plans del MUHBA com a museu de ciutat del segle XXI, en l'horitzó de la reforma de la Casa Padellàs com a Casa de la Història de Barcelona, nucli de la xarxa d'espais patrimonials del Museu per tota la ciutat.

Barcelona: colònia romana, seu episcopal, plaça forta de frontera, capital comtal i d'una monarquia mediterrània, metròpoli fabril... ciutat global. Interrogar-se amb una sèrie d'objectes sobre les seves elits i majories, del temps de Barcino al segle XXI, no crea una història de la ciutat, però incentiva noves preguntes

Barcelona: colònia romana, seu episcopal, plaça forta de frontera, capital comtal i d'una monarquia mediterrània, metròpoli fabril... ciutat global. Interrogar-se amb una sèrie d'objectes sobre les seves elits i majories, del temps de Barcino al segle XXI, no crea una història de la ciutat, però incentiva noves preguntes. Barcelona ha estat l'única ciutat que ha dut a terme la revolució mercantil medieval i les fases successives de la revolució industrial moderna, amb un segle XX molt creatiu i socialment convuls. Abordar

històricament la resiliència i els canvis en la societat urbana ens interpel·la també sobre el nostre temps i els nostres desitjos de futur.

Històric és tot el que ha succeït. En la seva plenitud, la història és inabastable. Per això ens cal seleccionar la informació i estructurar-la en relats explicatius —forçosament parcials—, segons els interessos i necessitats. Barcelona va ser colònia romana, seu episcopal, plaça forta de frontera, capital comtal i d'una monarquia mediterrània, i una de les moltes ciutats virreïnals d'un immens imperi. Interrogar-se sobre la multitud d'aspectes que englobaren aquelles realitats és l'inici per generar nous relats i suscitar alhora més preguntes, un estimulant cercle creatiu que no té límits.

TEMPS ANTICS

Quan es va estendre el cristianisme?
Com s'assegurava la provisió d'aliments?
Com s'arribà a la guerra civil catalana dels anys 1462-1472?
Quan neix Barcelona?
Quin aspecte tenia el temple d'August?
Quan i per què es va reforçar la muralla?
Quina estructura urbana reflectien les metròpolis?
Quin poder exercien els bisbes en temps dels visigots?
Quin paper tenia el municipi en les obres públiques?
Quan i per què es va reforçar la muralla?
Com era el call dels jueus?
Per què era decisiu el comerç marítim a l'Edat Mitjana?
El municipi podia regular l'economia?
Com anunciaren els francs la conquesta de Barcinona?
Com era la societat urbana de la baixa edat mitjana?
En què van contribuir els apotecaris a la ciència moderna?
Per què van proliferar els convents al Raval?
Quins monuments urbans es van idear al segle XVII?
Com es mantingué la influència barcelonina al Mediterrani?

El moviment veïnal, iniciat als antics barris fabrils —el primer, el del Poblenou— i als nous barris de la perifèria, va tenir en les dones un puntal decisiu per a l'organització i l'acció urbana. Quant a la reivindicació d'igualtat, les vocalies de dones van ser determinants

TEMPS MODERNS

Com es va imposar l'absolutisme després del 1714?
 Quan fou Barcelona capital reial de Carles d'Àustria?
 Era Barcelona una ciutat colonial?
 Com va transformar l'electrificació el territori i la ciutat?
 Quins efectes tenien les bombes a l'Edat Moderna?
 Qui visitava els primers grans magatzems?
 Com representava les dones l'escola nacionalcatòlica?
 Què era el modernisme?
 Quan van expandir-se els polígons d'habitatge?
 Per què la SEAT va venir a Barcelona?
 Com es conquerí la jornada laboral de 8 hores el 1919?
 Per què fou decisiu el Pla General Metropolità del 1976?
 Con es podia revifar la ciutat grisa del franquisme?
 Quin impacte va tenir la vaga de tramvies del 1951?

Com es va unificar en 1897 el Pla de Barcelona?
 Quin efecte va causar la diada nacional del 1977?
 Com es va estendre la "societat de consum"?
 En què va influir la contracultura durant el franquisme?
 Què relaciona Hitler, l'Olimpiada i la guerra civil el 1936?
 Qui impulsava el moviment veïnal?
 Quant va durar el racionament i l'estraperlo?
 Quina missió tenia el més petit de tots?
 Contra qui es revoltaven els obrers?
 Què van propiciar els Jocs Olímpics del 1992?
 Quan tornava a haver-hi un govern de Catalunya a Barcelona?
 Com es van incorporar més d'un milió d'immigrants a la metròpoli?
 Com entra Barcelona en el segle XXI?

FITXA DE L'EXPOSICIÓ

ORGANITZACIÓ I PRODUCCIÓ
 MUHBA-Museu d'Història de Barcelona

Comissariat i direcció:
 Joan Roca i Albert

Coordinació general:
 Mònica Martínez Bajo (Viureart)

Museografia i disseny gràfic:
 Andrea Manenti

Recerca i documentació:
 Cristina Bobillo García

Selecció d'objectes i documents:
 Cristina Bobillo i Núria Miró

Peces de la col·lecció i arxiu arqueològic:
 Daniel Alcubierre, Josep Bracons, Núria Miró, Emili Revilla

Fotografia d'objectes:
 Pep Parer i Jordi Puig

Il·lustracions i cartografia:
 Andrea Manenti

Retrats de paisatges:
 Anna Oswald Cruz

Cronologia i línies del museu:
 Cristina Bobillo, Joan Roca i Albert, Xavier Tarraubella

en línia

Enric H. March

EL-REC-COMTAL.BLOGSPOT.COM

Aquest blog vol ser una guia del Rec Comtal que permeti seguir el seu traçat actual, a peu, des del seu origen a Montcada i Reixac fins la seva desembocadura a les platges de la Barceloneta, a Barcelona, recollint informació que es troba actualment molt dispersa.

Les obres efectuades a Sant Andreu en enderrocar la fàbrica de la Inoxcrom, les obres de l'AVE a la Sagrera, les de l'estació de l'Arc de Triomf estan destapant restes arqueològiques que caldria preservar. Quan l'any passat vam identificar un tram de la llera del Rec entre dues fileres de cases en el barri del Clot, vam ser conscients que encara es podia fer molta cosa per convertir en material allò que ja comença a estar només en el record. I ara que el Museu d'Història de Barcelona ha posat en marxa el Laboratori MUHBA: col·leccionem la ciutat, que vol preservar el passat més recent de la ciutat, el Rec Comtal hauria de formar part d'aquesta col·lecció per dret propi.

Vol ser una guia del Rec Comtal que permeti seguir el seu traçat actual, a peu, des del seu origen a Montcada i Reixac fins la seva desembocadura a les platges de la Barceloneta, a Barcelona, recollint informació que es troba actualment molt dispersa

No és una història del Rec, però sí que se'n fan breus aproximacions que permetin situar les restes i els vestigis que ens podem trobar pel camí. No només aproximacions a la història oficial, sinó també a la memòria de qui ha viscut el Rec Comtal de prop. Això vol dir que en aquest espai hi ha de tenir cabuda la literatura i el record personal i, sempre que sigui possible, material fotogràfic que il·lustri els nostres records. En aquest sentit, la pàgina dedicada a La Sèquia Comtal i El Clot n'és un exemple. És la nostra mirada personal i la que hem pogut documentar, amb la col·laboració del Taller d'Història del Clot-Camp de l'Arpa i dels veïns del barri, i que volem convertir en el Jardí del Rec al Clot. És important, també, tota la feina que fa el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias -gràcies a l'esforç del qual s'ha posat en marxa la creació del Parc del Rec Comtal- i l'Arxiu Municipal del

Districte de Sant Andreu de Palomar, que custòdia el fons documental del Rec. També està previst recuperar el tram de 400 metres del Rec que travessava la plaça de les Glòries, dins el projecte del nou parc de la plaça.

Però cal fer el mateix treball sobre la resta del recorregut, recuperant, monumentalitzant o interpretant el recorregut fòssil que ha deixat empremta en la toponímia o en l'urbanisme. I com que aquesta guia vol alimentar-se de la memòria personal, caldrà la vostra col·laboració amb dades del vostre record, dels records familiars, del barri o de la literatura.

Esteu tots convidats a afegir els vostres comentaris. Podeu aportar bibliografia, fotos que il·lustren el traçat descrit, dades, corregir els errors. Són benvingudes totes les aportacions que ens ajudin a confeccionar un mapa actual del Rec Comtal.

Autoria, propietat i normes d'ús

Tots els textos d'aquest blog són propietat d'Enric H. March, excepte quan s'expressa el contrari, com és el cas de les citacions, en què s'indica d'on han estat extretes la referència i qui n'és l'autor. Els drets d'autor estan sota la protecció de Creative Commons, que permeten l'ús i la còpia sempre i quan se citi la procedència i l'autoria.

antic municipi

Josep Moran i Ocerinjauregui

NOTES DE TOPONÍMIA ANTIGA DEL PLA DE BARCELONA

L'autor estudia diferents topònims de la ciutat, entre els quals l'origen del de Provençals. Reproduïm el capítol 11 del llibre "Estudis d'onomàstica catalana", editat el 1995 per Publicacions de l'Abadia de Montserrat

D'antuvi pot semblar estrany que hom pugui afirmar que la toponímia antiga, i àdhuc la moderna, del Pla de Barcelona hagi estat poc i mal estudiada, però malgrat l'abundosa documentació conservada i publicada d'aquest territori, pràcticament no s'ha fet res si no és repetir, sense revisió crítica, les opinions d'autors anteriors al desenvolupament de la lingüística moderna.

En aquestes notes no entraré a considerar l'onomàstica de la ciutat antiga, encara que hi ha noms ben interessants que no han estat estudiats a fons, com Avinyó, (1) sinó que em limitaré a l'entorn de la ciutat, és a dir, al territori anomenat Hort i Vinyet de Barcelona, que correspon aproximadament al terme dels municipis agregats a Barcelona, excepte el de Vallvidrera i els lots que del d'Olorda pervingueren a Barcelona per mitjà de Sarrià, ja que considero que geogràficament i històrica aquests darrers corresponen més aviat al Baix Llobregat. (2)

Balari i Jovany (3) publicà i estudià alguns d'aquests noms però sense considerar-los territorialment dins un conjunt sistemàtic. En general es limità a la d'interpretació més fàcil: *Petras Albas*, *puig d'Ossa*, *Riera de Merdança*, *Sant Genís dels Agudells*, *Bogatell*, *Coll d'Enforcats*, *Coll de Finestrelles*, *Cucullus (cogoll)*, *Cerola* (o *Serola*), però tot i això no podem prendre les consideracions de Balari sense anàlisi crítica. Així mentre que Balari afirma que *Clot* és una variant de *Cros* basant-se en la identificació documental entre *crosso que dicun cemel* (a. 1008) i *clotum melis* (a. 1409), *clot de mel* (a. 1097), (4) el GMLC diu que «*crossum* es palabra distinta de *clotum*, pero de significado afín», (5) de manera que *clotum* prové del gàl·lic *klotton (occ. ant., fr. ant. *clot*),

mentre que el mot *crossus*, *cross* és igualment d'origen celta però a partir de la forma *Krosu. (6)

Balari (7) creu que els topònims que contenen la forma *Orsaria*, *Ursaria* es refereixen al conreu de l'ordi més que no pas a l'existència d'òssos. A continuació estudia la *serra d'Orsa* (1038), que correspon a la muntanya anomenada actualment Sant Pere Màrtir; Balari no gosa relacionar automàticament les formes *Ursa* i *Ursaria* segurament perquè a la primera li manca el sufix *-aria* que ell creu més propi de

Francesc de Bofarull i Sans al·legà que el nom de Provençals ja apareix l'any 989, és a dir, molt abans de Ramon Berenguer III; segons ell «demostrada la opinió errònea de esta tradición nos resta indagar el fundamento de la palabra *Provincial* que creemos deriva de la voz *provincia*. Sabido es que los romanos en sus colonias tenían unos oficiales llamados *divisores agrorum* que eran los encargados de fijar las posiciones de bosques y pastos que debían recibir cada villa

Josep Moran i Ocerinjauregui és professor emèrit del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona i director de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans

compostos de noms vegetals que no pas d'animals. De fet la forma *Ursaria* es troba en la documentació relacionada amb aquesta muntanya: hi ha un document referent a Provençana que diu: *affrontat quippe ea omnia de parte circii in monte que vocant orsera sive in ipsos montes de Olorda vel de Verzis*

et de Serriano (1049), (8) en el nom *Orsera* es refereix sens dubte al puig de Sant Pere Màrtir, però no veig clar que pugui tenir relació amb l'ordi (*hordeum*). Primerament ens trobem amb la *u* inicial de molts documents, *Ursa*, *Ursaria*; segonament, la forma no sufixada *Ursa* no podria ésser interpretada sinó en forma neutra plural (*hordia*). Quant el sufix *-aria*, contràriament al que diu Balari, també pot ésser aplicat a noms d'origen animal; recordem els topònims Llobera, Conillera, i els noms comuns canera, gatera, etc. Tampoc no és gens fàcil d'explicar el pas fonètic d'ORDIA a URSA; ultra la *u* inicial esmentada, hem de tenir en compte que en català DY dóna *j* i no *s*. Hem de creure, doncs, que el puig d'Orsa o Óssa prové d'una forma URSA, sense sufix, d'origen animal. Crec que no es pot excloure la possibilitat que en els boscos del vessant nord de la serra de Collserola hi hagués óssos en època remota. Tinguem en compte que segons la resposta de Josep Bernadà, rector de Vallvidrera, feta el 31 d'agost de 1789, al qüestionari de Francisco de Zamora, a Vallvidrera «antiguamente se criaban javalines por ser los bosques más viejos, altos y espezos, esto es, que no se cortaran de tan pocos años, como ahora. De nuestro tiempo también hemos visto en ellos un par de daynas, y yo he comido de una que mataron con bala al Invierno próximo». (9) Tampoc no es podria descartar la possibilitat d'un antropònim URSA, (10) però en aquest cas no seria ben comprensible la forma *orsera* amb sufix ARIA>era.

Un altre topònim del qual cal revisar la interpretació tradicional és Provençals. A propòsit d'aquest nom Carreras i Candi ens explica que «quan la Diputació de Barcelona manà als pobles fer nous segells (7-XII-1854) en consonança amb llur història, l'Ajuntament de Sant Martí [de Provençals] declarà que son escut "no está en verdadera armonía con la denominación de Provensals, la cual indica, y la historia lo confirma que debe su nombre á la familia de los Provenzas de Francia, á quien el Conde de Barcelona Berenguer 3.º cedió las tierras que hoy día constituyen esta jurisdicción y por lo que este pueblo debe, en su concepto, tener el libre uso de otro símbolo ó escudo de armas y no el de su patrono"»; segons Carreras i Candi «en 1857, Víctor Balaguer, parlant de la torra del Fang, torna a retreure la intervenció de provençals en temps de Dolça de Carlat-Provença (Guía itinerario del ferrocarril)». (11) Contra aquesta interpretació Francesc de Bofarull i Sans al·legà que el nom de Provençals ja apareix l'any 989, és a dir, molt abans de Ramon Berenguer III; segons ell «demostrada la opinió errònea de esta tradición nos resta indagar el fundamento de la palabra *Provincial* que creemos deriva de la voz *provincia*. Sabido es que los romanos en sus colonias tenían unos oficiales llamados *divisores agrorum* que eran los encargados de fijar las posiciones de bosques y pastos que debían recibir cada villa y á ello se

refiere san Isidoro en sus "Orígenes" cuando dice "las praderas públicas son aquellas que tienen cada ciudad para utilidad de sus habitantes". A estos campos que concedía Roma alrededor de las colonias se llamó *ager publicus* y también *ager provincialis* ó sea campo provincial cuyo nombre debió quedar al llano de Barcelona. Posteriormente la iglesia á la reunión de la Diócesis le llamó *Metrópoli* y también *Provincia* y á semejanza de esto es fácil que la Sede de Barcelona á contar del siglo IX llamase *Provincia* y *Provinciales* á los habitantes del llano, concretándose luego á los del término de Provensals». (12) Aquesta interpretació ha fet fortuna, ja

Enlloc no he pogut documentar l'existència dels *ager provincialis*, i si tenim en compte el caràcter més aviat judicial de la província romana se'ns fa difícil admetre l'existència d'aquest tipus de camps. Crec que el denominatiu *provençals* s'ha de referir a la provenença dels repobladors d'aquestes terres que no necessàriament havien d'ésser els suposats acompanyants de la comtessa Dolça

que ha estat recollida i acceptada, sense revisió crítica, per Duran i Sanpere, (13) Moreu-Rey (14) i Max Cahner. (15) Però enlloc no he pogut documentar l'existència dels *ager provincialis*, (16) i si tenim en compte el caràcter més aviat judicial de la província romana se'ns fa difícil admetre l'existència d'aquest tipus de camps. Crec que el denominatiu *provençals* s'ha de referir a la provenença dels repobladors d'aquestes terres que no necessàriament havien d'ésser els suposats acompanyants de la comtessa Dolça; més aviat haurem de pensar en els repobladors dels segles IX i X, part dels quals podrien provenir de Provença, entenent aquest terme en el sentit primitiu que comprenia quasi totes les terres occitanes. (17) No té això res d'estrany si tenim en compte els lligams estrets que sempre han tingut les terres catalanes amb les veïnes occitanes, particularment en l'època carolíngia. (18) Tenim per exemple un document del 1389 que fa referència a «la quadra o lloc anomenat dels Gassons del terme de Sitges, conegut abans pel mas dels Provençals (el mas de Santa Bàrbara actual)», (19) que també havia de fer referència als

pobladors primitius. Pierre Bonnassie, que estudia el procés d'una família de Provençals als voltants de l'any 1000, no fa referència al seu origen, però no exclou cap provenença. **(20)**

Passant a les terres de ponent del Pla de Barcelona, a les Corts, **(20bis)** hi trobem un altre topònim interessant. Es tracta de Bederrida, que apareix documentat ja l'any 978: «ad ipsas Splugas sive in Bederrida». **(21)** Poc després, l'any 988, un altre document ens en dona els límits precisos: a llevant el torrent que procedeix de Pedralbes i que pel trull comtal va fins al mar (la riera Blanca); a migdia la Travessera; a ponent el torrent que procedeix del puig d'Orsa i que per la vall de Quart va fins al mar, que es tracta del torrent Gornal, que hi ha a ponent de la torre Melina (límit tradicional de les Corts i encara límit de Barcelona amb Esplugues i l'Hospitalet), i al nord el puig d'Òssa, que és una fita referencial. **(22)** La documentació posterior de Bederrida, dins el terme de les Corts, és molt nombrosa, i el nom encara era viu a principis del segle actual, ja que Carreras i Candi diu que «Bederrida, [és] un nom que encara subsisteix a la part alta de les Corts, tocant a l'actual cementiri». **(23)** El nom s'anà perdent posteriorment, segurament a causa del fet que a la nova residència reial li fou donat el nom de *Palau de Pedralbes* impròpiament, puix que és situat dins el terme de les Corts i no al lloc de Pedralbes, que pertany a Sarrià; però encara he vist escriptures notariales modernes relacionades amb terrenys corresponents a l'actual avinguda de Xile que es refereixen a la partida de Bederrida dins el terme de les Corts. **(24)** Es tracta d'un nom no llatí, però crec que no es pot atribuir d'entrada al nostre substrat lingüístic pre-romà, ja que costa de creure que en un territori tan romanitzat com fou el Pla de Barcelona s'hi hagi pogut conservar un topònim anterior, sobretot si tenim en compte que es tracta d'un lloc que sempre ha estat rural i molt poc poblat. Com a nom paral·lel tenim Bédarrides, població vora Avinyó, a la Provença, que apareix sota la forma Biderrida (apud Biderridam) en un document de l'any 881. **(25)** Coromines enloc de la seva obra fins ara publicada no fa referència al topònim cortsenc, i respecte al seu homònim provençal, aquest autor no sembla massa partidari d'atribuir-li una etimologia gal·la, **(26)** ni el relaciona amb els bascoïdes Beders (Baixa Cerdanya) i Besiers (*Biterris*). **(27)** Independentment de la seva etimologia ens decantaríem per considerar que el nostre Bederrida té un origen occità en relació també amb una presumpta aportació provençal que correspondria com a mínim al repoblament del territori subsegüent a la conquesta de Barcelona el 801 per les tropes de Lluís el Piadós, com en el cas de Provençals.

En relació amb els límits de Bederrida hem trobat la vall de Quart, ja dins el terme de Provençana. **(28)** Aquest topònim, que aviat desapareix en les cites documentals, certament correspon a la vall del torrent Gornal, **(29)** i ha

estat interpretat com *ad Quartum*, és a dir a quatre milles aproximadament de la ciutat. **(30)**

Provençana ha estat interpretat per P. Aebischer **(31)** com a provinent de **Proventius*, mot format sobre PROVIUS. Ara bé, d'entrada és difícil que la forma hipotètica *PROVENTIANA hagi donat Provinciana, que és com es documenta en l'època medieval, ja que la vocal *e* no podia evolucionar en *i* ni tenint en compte el grup CY subsegüent, que no inflexiona la vocal anterior. Sens dubte la pronunciació medieval ja era Provençana, però la forma escrita en llatí d'una manera o altra sembla relacionar-se amb el mot Provincia, ni que sigui en la interpretació culta dels escriptors medievals.

Tornant al Pla de Barcelona, i sense moure'ns de les Corts, tenim també documentat el topònim Ardenya o Ardenya en relació amb Mogòria, és a dir, en la part oriental del terme

Sens dubte la pronunciació medieval ja era Provençana, però la forma escrita en llatí d'una manera o altra sembla relacionar-se amb el mot Provincia, ni que sigui en la interpretació culta dels escriptors medievals

de les Corts. **(32)** Aquest nom es ve a afegir a la llista que en dona Coromines, el qual considero que «quatre indrets anomenats *Ardenya* (en el Baix Llobregat, prop de Tossa, a l'Alt Empordà i en el Baix Gaià), [són] germans evidents del francès *Ardennes*, gal *arduenna*, que no solament viu en la zona Valònia-Champagne-Lorena, sinó que apareix en la toponímia menor de Cantal, de l'Aude i altres departaments del Migdia: que el nom català és autòcton no solament ho prova el tractament de la NN sinó el fet que tres dels quatre noms catalans designin precisament indrets situats en una altiplanície, que és el sentit del gal *arduenna*». Quant a l'Ardenya del Gaià (Tarragonès), considera que puix que es troba en zona repoblada per la Reconquesta, no és originari. **(33)** Penso, com Coromines, que el nom català és autòcton, però crec que s'ha de replantejar l'antiguitat del seu origen com a topònim. Ja hem vist com s'atribueix una etimologia cèltica als mots *clot* i *clos*, però ningú no s'atreveria a dir que com a topònims són d'origen pre-romà, essent com són encara vius com a noms comuns. Hi ha altres noms pre-romans que han caigut en desús però que es conserven en la toponímia sense que hom pugui afirmar que com a topònims siguin, ni molt menys, pre-romans; per exemple *quer*, que ha donat formes compostes

amb altres elements romànics com Queralt o Querforadat. Aquest és prou documentat i sabem del seu ús com a nom comú, però d'altres, tot just van romandre fossilitzats com a topònims abans que fossin recollits com a noms comuns en la documentació més antiga de què disposem. És també aquest el cas, per exemple, de Llanera referit al Prat de Llobregat que Balari feia venir del baix llatí **lannaria*, contracció de *lacunaria*; ell mateix recull els exemples medievals *lannaria*, *lanaria* i *lanera* que forneix la documentació antiga, (34) però es deixa la forma «ipsas lannas fenosas». (35) Com diu Coromines, (36) es tracta de la forma cèltica *landa* «garriga», però el col·lectiu *llanera*, amb derivació romànica, ens indica que el mot *llana* fou viu, és a dir, sentit com a comú en època romànica quan donà origen al topònim.

Aquest, crec, pot ésser el cas d'Ardenya; aquest nom encara devia ésser viu en l'època carolíngia i comtal, i això explica que s'estengués per la Catalunya nova i en la toponímia menor. Possiblement aquest mot antic, en concurrència amb altres sinònims com el llatí *area* (37) preferits pels escriptors, deixà d'usar-se sense que fos registrat documentalment com a nom comú. Coromines en el seu recull de topònims preromans cita Ardenya al costat d'Olesa de Montserrat, en la comarca del Baix Llobregat, (38) però en l'acta de consagració i delimitació de la parròquia de Cervelló (que fins al segle passat comprenia Vallirana), de l'any 1231, el lloc del Coll de la Creu d'Ardenya és anomenat coll de Sarerola de Begues, (39) ço que fa dubtar que Ardenya es tracti estrictament d'un topònim pre-romà. L'Ardenya de Vallirana es tracta, en rigor, del Pla de Ca n'Ardenya. Aquest mas, avui en runes, és prop del mas de les Fonts, en el camí vell de Vallirana a Begues. No dispo de documentació d'aquest mas, però fa suposar que prengué el nom del lloc on fou bastit.

Per a l'Ardenya de les Corts, com en el cas de Bederrida, crec molt poc probable que es tracti d'un topònim pre-romà, ja que es tractava igualment d'un lloc molt poc poblat dins un terme tan romanitzat com és el Pla de Barcelona. (40)

Per últim, en aquesta miscel·lània toponímica, farem referència a un topònim antic que ja ha sortit citat anteriorment: *Mogoria*, pronunciat actualment Magòria. Ultra la citació de l'any 1002, (41) n'hi ha dues més que ens interessin per precisar la seva situació primitiva: es tracta d'un lloc a les Corts prop de la via Francisca (actual Travessera). (42) De fet, el record del topònim a les Corts no s'ha perdut mai, ja que encara és viu el record de la riera de Magòria que, davallant de Sarrià, entrava a les Corts prop de Can Balasc, creuava la carretera nova de Sarrià per Can Ràbia i la Travessera per on hi ha ara el carrer d'Entença i seguia fins al camí vell de les Corts a Barcelona. (43) A partir d'aquest punt, feia un tomb cap a la dreta vers Sants i Hostafrancs, on feia de límit entre els municipis de Sants i Barcelona, (44) i es dirigia vers el

Port a ponent de Montjuïc. (45) De fet, segons alguns geògrafs, la riera fou desviada antigament, però en origen tenia un curs molt més rectilini, de manera que, a partir de la cruïlla amb el camí vell de les Corts, es dirigia vers l'antic convent de Valldonzella i moria al Gagalell. (46) Així, doncs, el primitiu lloc de Magòria era la partida de les Corts anomenada posteriorment el Camp de la Creu (de Magòria). (47)

Malgrat la raresa, l'antiguitat documental i l'aire suggestiu d'aquest topònim, no he trobat que hagi merescut l'atenció de cap lingüista. La forma antiga *Mogoria* és prou documentada, i sense vacil·lacions, perquè la considerem segura. Així, la *a* pretònica de la forma moderna Magòria s'explicaria per una dissimilació amb la vocal tònica. Més difícil d'explicar fonèticament és la forma final *-ria*. De bon principi hom pensa en el sufix *-ARIA* llatí, ben corrent, l'evolució popular del qual, però, és *-era*, encara que també hi ha en català la forma *-ària* usada per a formar noms abstractes derivats d'adjectius de dimensió: *altària*, *amplària*, etc., que Moll interpreta com a cultismes. (48) També es podria pensar en una forma semblant a la que Coromines dedueix per a Bòria, és a dir, amb desplaçament d'accent a partir de la terminació paroxítona *-oria*. (49) Però, per a una interpretació romànica del topònim, topem amb la forma inicial *Mogo-* (>*Mago-*) de la qual no he sabut trobar cap precedent llatí.

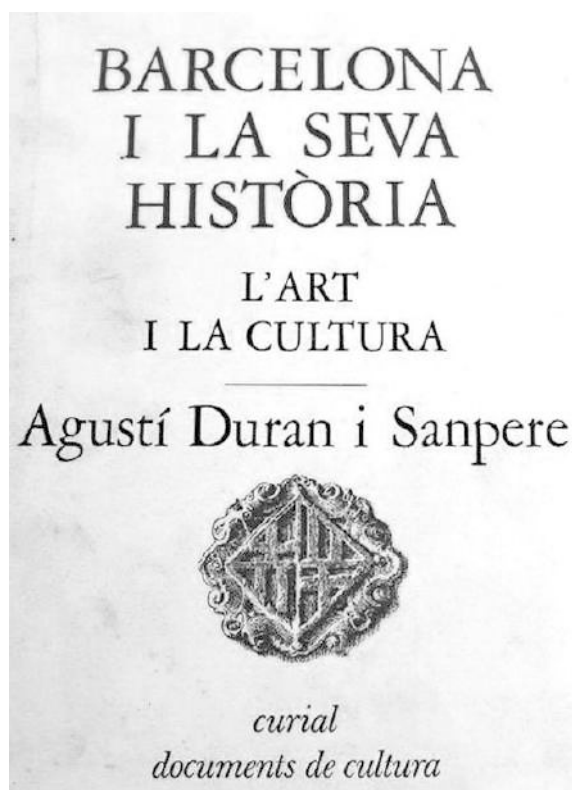
Caldrà, doncs, segons en sembla, cercar altres possi-

bilitats interpretatives a aquest topònim, tot remarcant la semblança inicial amb Mogoda, al Vallès. Potser serà més oportú de considerar una base germànica, de nom personal, sobre un radical del tipus Magus (50) (recordeu la ciutat germànica *Mogontia*, actual Mayence, Mainz), i un element final com ara *-(w)ario*. (51) Més difícil sembla de veure una relació entre Mogoria i *mogobells* cat. ant. «interès», «rèdit», de l'àrab *mokabala*. (52)

A punt d'enviar aquest llibre a la impremta ha aparegut el volum II de *l'Onomasticon Cataloniae* (Barcelona 1994) de Joan Coromines, on es refereix a alguns dels topònims que tracten aquí. Pel que fa a Ardenya, confirma bàsicament el que havia afirmat anteriorment però afegeix que podria ésser més aviat precelta (sorotàptic en la seva terminologia) que no pas celta, sempre, però, dins una procedència indoeuropea. No especifica tanmateix si considera aquest mot pre-romà com a topònim o simplement com a apel·latiu. S'hi refereix explícitament al Pla d'Ardenya del Baix Llobregat, però per a documentar-ne l'antiguitat li atribueix erròniament un document que es refereix clarament a l'Ardenya barceloní (que no esmenta), puix que es troba en relació amb la Granada i Magòria (pàgs. 225-226). Quant al Bederrida de les Corts, no considera que es tracti d'un nom pre-romà autòcton sinó importat del Bedarrides occità (pàg. 388).

NOTES

1. CARRERAS CANDI, *La ciutat*, 342. Hi cita un doc. del 1388: «in vico nominato de avinyó». No ofereix dificultats l'etimologia, sinó més aviat la provenença del nom; veg. els comentaris que fem en aquest treball a propòsit de Bederrida i Provençals. Sobre el topònim Basea (<BASILIA), Veg. «El carrer de Basea», dins J. MORAN, *Treballs de lingüística històrica catalana* (Montserrat 1994), 43-53.
2. En les relacions de municipis agregats a Barcelona, sovint, crec que impròpiament, s'omet Vallvidrera i Olorda, pel fet que prèviament havien estat integrats a Sarrià. Vallvidrera i Olorda pertanyien al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat i no al de Barcelona.
3. BALARI, *Orígens*. Les citacions en aquest treball corresponen a la 2ª edició.
4. BALARI, *Orígens*, 139.
5. GMLC, V, 522-523.
6. GMLC, VI, 711.
7. BALARI, *Orígens*, 229.
8. Lantiq. IV, f. 19, d. 27. Citat per CARRERAS CANDI, *La ciutat*, 290-291.
9. LI. SALLENT, *Història documentada del poble i parròquia de Vallvidrera* (Barcelona, 1916), 13; veg. també *El Baix Llobregat el 1789* (Montserrat 1992).
10. Apareix citat un *Ursio* en l'acta de consagració de la

parròquia de la Quar, al Berguedà, l'any 899 (C. BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, «Urgellia» I (1978).

11. CARRERAS CANDI, *La ciutat*, 1020.
12. F. de BOFARULL I SANS, *Orígenes del pueblo de San Martín de Provensals*, «Memoria leída en la sesión ordinaria celebrada en la Real Academia de Buenas Letras» (Barcelona 1985), 21.
13. A. DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, I (Barcelona 1972), 134.
14. E. MOREU-REY, *Els noms de lloc* (Barcelona 1965), 77.
15. M. CAHNER, *Sant Martí de Provençals*, GEC, XIII, 270.
16. Ni al GML ni al ThLL ni a cap dels altres diccionaris consultats no he trobat referència dels suposats *ager provincialis*. Sí, en canvi, hi ha documentació de *ager publicus*. CICERÓ, *De lege agraria*, 2.56.
17. CHABANEAU, *Histoire générale de Languedoc*, X (París 1885), 170.
18. R. d'ABADAL, *Dels visigots als catalans* (Barcelona 1969); veg. especialment els capítols «El domini carolingi a la Marca Hispànica (segles IX i X)», 139-152, i «Del domini franc a la Catalunya independent», 153-172.
19. P. PUIG I ROIG, *Apunts d'història de Sant Pere de Ribes* (Vilafranca del Penedès 1978), 66; i també Ignasi M. MUNTANER I PASCUAL, *Els noms de lloc del terme de Sitges* (Sitges 1986), 100.
20. P. BONNASSIE, *Une famille de la campagne barcelonaise*

et ses activités économiques aux alentours de l'An Mil, «Annales du Midi», LXXVI (1964), 261-303.

20 Bis. L'etimologia d'aquest topònim no presenta dubtes: *cort* volia dir antigament «domini rural»; veg. AEBISCHER, *o. c.* nota 31, pàg. 7.

21. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X* (Barcelona 1951), doc. 182, pàg. 360.

22. L'Antiq. IV, doc. 53, foli 17: «in comitatu barchinonense in terminio de Bederrida vel Terrarios Albos. Que affrontat hec omnia de parte circi in monte que vocitaur Ursa. De aquilonis in torrente que precedit de Petras Albas et vadit per ipso trulio comitale usque in ipsa mar. De meridie in ipsa strada que graditur de Provintiana et vadit ubique. De occiduo in torrente que procedit de monte Ursa et graditur per Quarto in ipsa mare».

23. CARRERAS CANDI, *La ciutat*, 318-319.

24. Agraieixo al senyor Joaquim Martí i Barceló que m'hagi facilitat la consulta d'aquests documents. M'he estès en la descripció de Bederrida perquè no s'ha fet constar exactament ni a la GEC, III, 362, ni en el llibre de P. J. BASSEGODA MUSTÉ, *Huerto y viñedo de Barcelona* (Barcelona 1971), 109 i mapa final; recomano d'anar molt amb compte en l'ús d'aquest llibre, puix que recull, sense citar-les, dades de mossèn Mas i de F. Carreras i Candi, sense massa rigor en les transcripcions ni en les localitzacions.

25. M. ROVIRA I SOLÀ, *Un diploma desconegut de Carloman per a Teodosi bisbe de Girona*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», XXII (1974-1975), 211-217.

26. J. COROMINAS, *Tópica Hespérica*, I (Madrid 1972), 115, Ernest Nègre, en la seva obra *Toponymie general de la France* (Genève 1990) al § 1130 afirma que es tracta d'un topònim precèltic; però al § 3092 diu que és cèltic, potser de *petor* = quatre + *ó + rita*, pl. de *ritum*, «gual». De fet, Bédarrides és a la confluència de l'Ouvèze, de la Mède, de dues branques de la Sorgue i de l'Auzon. Aquesta proposta etimològica confirmaria que el topònim cortsenc és importat, puix que no s'hi troba pas en una confluència semblant; encara que hi havia diverses torrenteres que confluen a la riera Blanca, només aquesta presentava algun corrent continu en temps de pluges.

27. COROMINES, *Toponímia catalana*, 1, 86.

28. CSCugat, II, doc. 687 pàg. 348, a. 1076 «et in parrochia s. Eulalia de Provinciana vel in locum quem vocant Quartum».

29. Segons notícia facilitada pel doctor Jaume Codina, en un procés de l'any 1672 entre el sagristà major de la seu de Barcelona contra Joan Bta. Delane, existent a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, apareix citada l'antiga vall de Quart en relació amb el torrent Gornal.

30. F. PALLARÈS, *La topografia i els orígens de la Barcelona romana*, «Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad» XVI (1975), 20. No correspon, doncs, com afirma l'autora, a

Esplugues de Llobregat. En fer el càlcul de les quatre milles, crec que s'hauria de tenir en compte, no solament la via de la Creu Coberta, sinó també el vell camí que del portal de Tallers conflueix a les Corts amb la Travessera (via Francisca), aproximadament entre els carrers actuals de Galileu i Joan Güell; continuant per la Travessera, encara es pot seguir l'itinerari que per darrera el cementiri de Sants duu fins al torrent Gornal (vall de Quart) i que després remunta cap a Esplugues pel raval de Sant Mateu i segueix fins a Sant Just. A aquesta ruta podria correspondre el tros de via romana que es conserva a la plaça de la Vila de Madrid a Barcelona.

31. P. AEBISCHER, *Études de toponymie catalane*, «Memòries de l'Institut d'Estudis Catalans (Secció Filològica)», I (1928), 125.

32. CSCugat II, doc. 378 pàg. 26 i doc. 379 pàg. 27. Tots dos documents porten la mateixa data: 1002, XI, 18, i en fan una descripció semblant: «in comitatu barchinonense prope ipsa civitate in terminio de Mogoria sive de Ardena vel ipsa Granada».

33. COROMINES, *Toponímia catalana*, I, 80-81 i 220 (Ardena, al Conflent). La forma *Ardena* correspon a la reducció NN>n que juntament amb la solució corrent NN>ny no és estranya al català (veg. BADIA, *Gramática*, 124-125; MOLL, *Gramática*, 188 i J. COROMINES, *Entre dos llenguatges*, II (Barcelona 1976), 46-47. A la relació de topònims Ardenya, encara s'ha d'afegir la riera d'Ardenya a Vallromanes (Vallès Oriental), GEC, II, 395.

34. BALARI, *Orígens*, 176.

35. CSCugat, pàg. 64, doc. 76 any 965.

36. COROMINES, *Toponímia catalana*, 1, 18.

37. GMLC, I, 144. En l'acc. 3 diu: «como topográfico extensión de terreno alto y raso».

38. COROMINES, *Toponímia catalana*, 226. L'inclou dins el terme de Begues, però més pròpiament és dins el terme de Vallirana, on hi ha les restes de Ca n'Ardenya, el pla de Ca n'Ardenya i el coll de la creu d'Ardenya, limítrof amb Begues.

39. D'aquest document només dispenso d'una còpia de la traducció catalana feta per mossèn Josep Mas sobre una còpia del 1533 de l'original. La versió de mossèn Mas fou publicada a «El Correo Catalán» els dies 25 i 27 de desembre de 1916. Segons ell el document del 1533 «té alguna paraula difícil d'entendre, degut a què ja ho era a l'original, o a haver-se-li donat altra interpretació»; en el nostre cas, en lloc de Sarerola potser podria tractar-se de Serola, però en cap cas d'Ardenya. Per altra banda, la localització del lloc no ofereix dubtes; la traducció diu que el límit «puja al Puig de Pareds [actual marge i penya del Moro] que es vers ponent sobre els masos de Fonts [actual mas de les Fonts, prop de les restes de Can Ardenya], i després procedeix lo terme oriental fins al coll de Sarerola de Begues...». Es tracta del límit

actual dels termes de Cervelló i Vallirana per un cantó i de Torrelles de Llobregat i de Begues per un altre. Recordem que Begues era dins el terme del castell d'Eramprunyà (ant. Eraprunyà): *in castrum Erepugnanum vel in Era Ventuosa* (CSCugat, II, doc. 436 pàg. 81 a. 1011). Per a la interpretació d'aquest topònim a partir de *area*, veg. J. DITLEVSEN, *Eramprunyà et autres toponymes catalans terminés en -anum et en -acum*, BRABLB, XXII (1949), 63-64; i Joseph M. PIEL, *Kleine Beiträge zur katalanisches Toponomastik*, ER, XXIII (1963-1968), 239-240.

40. De passada voldria assenyalar el fet que a bastants dels noms que casualment són citats en aquest treball: *cross*, *clot*, *llanera*, *ardenya*, se'ls atribueix una procedència cèltica, o almenys indoeuropea no llatina, cosa que no deixa d'ésser interessant per a l'estudi dels elements constitutius del català, sobretot pel que es refereix al substrat, sense excloure la possibilitat que puguin ésser d'introducció més moderna a partir de la Gàl·lia veïna.

41. Veg. nota 32.

42. L'Antiq. I, doc. 410, foli 156, any 1002: «in territorio barchinonense in terminio de Mogoria [una terra afrontava] de parte circi in ipso arenio qui discurrat vel in ipsa via francisca», CSCugat, II, doc. 645 pàg. 31, any 1066: «in territorio Barch. ad ipsas Cortes, in loco qui vocatur Mogoria». Hi ha també una citació interessant de Mogoria en un document hebreu de l'any 1073 (J. RIERA I SANS i F. UDINA I MARTORELL, *Els documents en hebreu conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, «Miscellania Barcinonensia» XLIX (1978), 24).*

43. Molts d'aquests llocs, que l'actual nomenclàtor urbà de Barcelona no ha tingut ni té cura de conservar, ja no diuen res als actuals habitants, però penso que encara seran ben suggestius per al senyor Josep M. de Casacuberta, bon barceloní, a qui homenatgem. Per a la situació exacta en el plànol actual, veg. J. M. CASASÚS i GURÍ, *Les Corts: un poble perdut, un barri introvable* (Barcelona 1976), 24-25. Fins fa poc es conservava un bocí de l'antiga riera de Magòria sota el carrer de Gelabert.

44. C. CARRERAS I VERDAGUER, *Hostafrancs. Un barri de Barcelona* (Barcelona 1974), 37.

45. L'any 1912, en inaugurar-se l'estació dels Ferrocarrils Catalans li fou donada el nom de Magòria, pel fet que era al costat de la riera. Encara que l'estació és ara en desús, ha pres modernament el nom de Magòria la zona baixa de Sants, al peu de Montjuïc, vers el Port. Adverteixo d'aquest desplaçament del topònim perquè no hi hagi confusions en la localització.

46. P. VILA i L. CASASSAS, *Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps* (Barcelona 1974), 23.

47. J. M. CASASÚS, *op. cit.*, 110; i Imma NAVARRO I MOLLEVÍ, *Masies de les Corts* (Barcelona 1993), 467-496.

48. MOLL, *Gramática*, 272.

49. J. COROMINES, *Notes etimològiques*, BDC, XIX (1931) 19-42; i Resposta: *Alre, Bòria, Borja* BDC, XXII (1934), 249, 251.

50. D. KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien*, I, ER, XIV (1969), 176.

51. *Ibid.*, II, ER, XV (1972), 50-51.

52. DCVB, VII, 483; i DECC, VII, 247.

SIGLES:

BADIA, *Gramática* = Antoni M. BADIA MARGARIT, *Gramática històrica catalana* (Barcelona 1951).

BALARI, *Orígens* = J. BALARI I JOVANY, *Orígenes històrics de Catalunya* (Barcelona 1899). Les citacions corresponen a la 2.ª edició (Sant Cugat del Vallès 1964).

BRABLB = «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.»

CARRERAS CANDI, *La ciutat* = Francesc CARRERAS I CANDI, *La ciutat de Barcelona*, dins «Geografia General de Catalunya» (Barcelona), sense data, però publicat entre principis del segle actual i l'any 1918.

CSCugat = J. RIUS SERRA, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*, I-III (Barcelona 1945-1947). Se cita pel número de document i pàgina.

COROMINES, *Toponímia catalana* = Joan COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, I-II (Barcelona 1965-1970).

GEC = *Gran Enciclopèdia Catalana* (1.ª ed.)

GMIL = C. DU FRESNE DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*.

GMLC = *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*.

L'Antiq. = *Libri Antiquitatum* (Cartulari de la seu de Barcelona), Arxiu de la Catedral de Barcelona.

MOLL, *Gramática* = Francesc de B. MOLL, *Gramática històrica catalana* (Madrid 1952).

ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae* (Lipsiae 1900).

DCVB = *Diccionari català-valencià-balear*.

DECC = Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

antic municipi

Josep Freixa i Giralt

EL SEGELL DE SANT MARTÍ

L'autor es basa en la informació que l'obra de Carreras i Candi "Geografia General de Catalunya" conté sobre l'antic segell de l'ajuntament de Sant Martí de Provençals. Descriu la seva evolució des del moment del naixement del municipi independent de Barcelona pel Decret de Nova Planta, el 1716, fins a la seva agregació a Barcelona, el vint d'abril de 1897, quan ja era la població més industrial de tot l'Estat

Mitjans del s. XVIII

Dal 1796 a 1807

Usat en 1812

En 1819 y 1830

Usat del 1833 al 1842

Usat en 1842

Usat en 1845

Usat en 1848

Del 1855 al 1897

Pel Desembre del 1854 la Diputació va manar a tots els pobles que fessin nous segells en consonància amb la seva història.

L'Ajuntament de Sant Martí va treure del reu d'armes Bruno Rigalt en el 26 de Gener del 1855 que l'escut nostre havia de ser:

"Partido en faja: en la parte superior, campo de azur con el lambel de Provenza y en la parte inferior campo de plata con la cruz de San Jorge de gules. El todo cimado con una corona antigua".

Tot aquest redactat està inspirat en que el qualificatiu "Provençals" pot devallar de Provença encara que sabem que era "Provincialis" molt abans de noces de Berenguer amb na Dolça de Provença, malgrat que Víctor Balaguer, que en moltes de les coses que escriví té més de novel·lista que d'historiador, escrigué que som "Provençals" gràcies al dit matrimoni amb na Dolça de Carlat de Provença.

El més apropòsit sigui, potser, el que usava el municipi, anteriorment al segle XVIII duent la imatge del sant cavaller partint la capa amb el pobre.

Del 1833 al 42 va usar-ne un circular amb la imatge del bisbe de Tours amb bàcul i mitra i el canvia per altre amb un llibre (la Constitució) i dessota palmes encreuades.

En el 1848 altre amb els atributs de Sant Martí bisbe i cavaller: mitra, espasa, bàcul i vàina.

Sembla que el que expressava millor la idea del poble de Sant Martí és el 1848 i al seu costat les barres i la creu del segell de Barcelona sostingut per unes palmes i corona.

Donadiu diu que: "lambel", pesa que afecta una forma de E o bé una faixa amb tres caigudes i que es posa ordinàriament horitzontal, senyala que són les armes del fill segon i no de l'hereu.

Josep Freixa i Giralt va ser l'autor de "Recull de dades per a una història de Sant Martí de Provençals", editat pel Foment Martinenc el 1982

TEXTS bàsics

Francisco de Bofarull y Sans

ORÍGENES DEL PUEBLO DE SAN MARTÍN DE PROVENÇALS

"MEMORIA leída en la sesión ordinaria celebrada por la Real Academia de Buenas Letras el día 19 de febrero de 1889"

Antes de examinar los orígenes del término y villa de San Martín de Provincials, vulgo Provensals, objeto de este estudio, haremos una breve descripción de la ciudad de Barcelona y su llano, á fin de que el lector parta de una segura base, y pueda hacerse cargo del radio topográfico que presentaba el burgo y subburgo, de Barcelona en la gloriosa época de los Condes.

La forma del área de Barcelona en tiempos de sus Condes ocupaba á corta diferencia el espacio de las épocas anteriores ó sea de la dominación Romana, Goda y Árabe; los males de la guerra y las consiguientes ruinas impidieron que la ciudad progresara. Su primera forma o recinto abarcaba unas ciento cuarenta y nueve mil ochocientas cuarenta varas

Cuadradas de superficie dentro del perímetro que describían las bajadas de la Cárcel, Llet, Cazadors, Viladecols, calle del Regomir, bajada de los Leones, Palau, Ecehomo, San Miguel, calle de Fernando VII y Call, bajada de Santa Eulalia, calle del Obispo, escaleras de la Seo y bajada de la Canonja (1).

El exterior de Barcelona entonces estaba completamente despoblado á excepción de las tierras de los monasterios de San Pablo del Campo y de San Pedro de las Puellas que estaban fuera del radio descrito. Las religiosas de este último monasterio eran propietarias asimismo de las tierras yermas que ocupaban el espacio de los muros de la ciudad á los del convento: así se hallaba Barcelona cuándo la toma y saqueo de Almanzor.

La antigua ciudad de Barcelona ocupaba la colina llamada monte Taber ó montaña del Milagro, su dirección era hacia el mar y presentaba la forma de un cabo. El Mediterráneo la rodeaba por tres de sus lados y el otro estaba unido al resto de la llanura. En el espacio intermedio de la ciudad y Montjuich introducíanse las aguas y formaban una ensenada invadiendo las huertas de San Beltran, Rambla de Atarazanas (arrabal occidental), Escudillers y Regomir, llegando las olas

hasta lo que constituía entonces el pie del Monte Taber, cuyo límite era la bajada de los Leones y de Viladecols.

Al levante ó Mediodía las aguas ocupaban el arrabal oriental, la huerta de la Puerta Nueva y parte de los términos del Clot y San Martín de Provensals hasta los campos que se extendían desde San Andrés de Palomar á Santa Coloma de Gramanet.

A poniente el terreno se hallaba también inundado por el Prat y Hospitalet, hallándose luego las tierras del término de Santa Eulalia de Proensana (Provensana) cuya iglesia fue consagrada en el reinado de Ramón Berenguer III, año 1101.

El camino para dirigirse á Barcelona era entonces por la villa de Martorell, en cuyo punto se atravesaba el río por su famoso puente y arco romano desde donde se dirigía el camino hacia el Vallés, Moncada y Barcelona. La ciudad tenía entonces cuatro puertas situadas á los cuatro puntos cardinales; la del E: estaba en la Plaza del Ángel extremo de la bajada de la Cárcel, y se llamaba puerta del mar; la del S. en el Arco del Regomir; la del O. en la mitad de la calle del Call, y la del N. en la Plaza Nueva á la entrada de la calle del Obispo cuyas torres aun se conservan: de la puerta de mar dirijase el viajero hacia los Molinos Reales dejando su derecha el Monasterio de las Puellas con dirección al camino inmediato al Rech Condal que en tiempo del último Conde ya existía, según veremos en los documentos que se acompañan en el apéndice y cuyo camino pasaba por el término de Provincials (2).

ORÍGENES DEL TÉRMINO DE PROVINCIALS

La palabra *Provincials* deriva seguramente de Provincia y no de Provenza como hasta ahora se ha dicho en la tradición y descuidando el estudio de los documentos que son los únicos que pueden demostrarnos su significado. A este fin comenzaremos descifrando los documentos que acompañamos subrayando en las copias las palabras que determinan los orígenes del término de *Provincials* (3).

No se halla rastro alguno del término de *Provincials* hasta la época de Borrell II (954 á 992) en cuyo año 989 la Abadesa del Monasterio de San Pedro de las Puellas Bonafilia por

Francisco de Bofarull y Sans (1843-1938)
fou historiador, arxiver de la Corona
d'Aragó i membre de la Reial Acadèmia de
les Bones Lletres de Barcelona

otro nombre Adalech junto con otras cuatro religiosas que componían la comunidad de aquel Monasterio permutan unas tierras que poseían en el término de Provencals Condado de Barcelona y lugar llamado la *Calvera* muy inmediato á la ciudad por una viña junto al Cucullo de la misma que les dió Vimara y treinta sueldos más que recibieron y necesitaban para restaurar la Iglesia de su Monasterio que había sido arruinada por los Sarracenos cuando la destrucción de Barcelona.

Este documento fué otorgado en Barcelona á tres de los Idus de Marzo del año dos del reinado de Hugo el Grande y fué autorizado con el consentimiento del Obispo Vivano ó Vivas y consejo de los canónigos de la Sede de Santa Cruz. Esta escritura á mas de darnos á conocer la antigüedad del término de *Provincials* expresa quiénes fueron sus habitantes entre los cuales se hallan Vimara, Ermengarda hija de Recocinda, Ricari hijo de Ossolio y Auricia hija de Girgas.

En 990 vemos a formación de las primeras casas labriegas ó mansos como nos lo demuestra la escritura en la cual aparece como vendedora Laurencia y en calidad de compradores los esposos Vivas y Ermovigia, quienes debieron quedar habitando la casa y demás pertenencias.

En otro documento del mismo año leemos ya, que en el término de Provencals había el lugar llamado Calvera y cuyo sitio estaba cerca de las islas del Besós. Venden las tierras que expresa el documento los esposos Suniefredo y Letgarda, siendo el comprador el archilevita Lupeto. Los lindes de la primera pieza de tierra son con las de Vivas, Ugoberto Levita; Adalberto Vizconde (*filium varone*) y Dulcia, y los de la segunda con las de Ennego ó Bonafilia, Paulo, Ubitardo, Utimaras, Vivas é Insegarda.

En 992 consta el lugar de Calvera en el término de Provencals y vemos á Dulcia con el carácter de vendedora y con el de compradores á los esposos Vivas y Ermovigia. Los lindes del predio son: por cierzo con tierras de Ugoberto, por Oriente con los compradores, por Mediodía con el camino público, y por Occidente con el nombrado Ugoberto Levita.

Estos son los primeros datos que se hallan en el Archivo de la Corona de Aragón con referencia al término de Provincials y que nos hace suponer la derivación de Provincia pues en la época de Borrell II el Condado de Provenza no consta que tuviera influencia alguna con el de Barcelona.

RAMÓN BORRELL III (de 992 á 1018)

El primer documento del tiempo de este conde que habla del término de Provencals, pertenece al año de 994 y se refiere á la venta de varias tierras sitas en el suburbio de Barcelona, en los términos de Auro-invento... de Cucullo de San Andrés y del término de Provencals.

Los vendedores de estas tierras fueron los esposos Marcucio y Eimena y los compradores Vivas y Ermovigia.

Al siguiente año 995 hallamos que en la isla del Besós y término de Provencals *oppido* (✚) los esposos Pablo Fabus y Sunla venden una pieza de tierra á Vivas hijo de Lorenzo; y en el mismo año Ugoberto vende á Vivas una pieza de tierra en el término de Provencals y lugar llamado Calvera. En este documento hallamos el Provincialis usado al igual que Provencals. Sigue á este el pergamino núm. 19 del gobierno de este Conde que no transcribimos por ser semejante á los anteriores, así como el núm. 22 que se refiere á la población

No se halla rastro alguno del término de *Provincials* hasta la época de Borrell II (954 á 992) en cuyo año 989 la Abadesa del Monasterio de San Pedro de las Puellas Bonafilia por otro nombre Adalech junto con otras cuatro religiosas que componían la comunidad de aquel Monasterio permutan unas tierras que poseían en el término de Provencals Condado de Barcelona y lugar llamado la *Calvera* muy inmediato á la ciudad

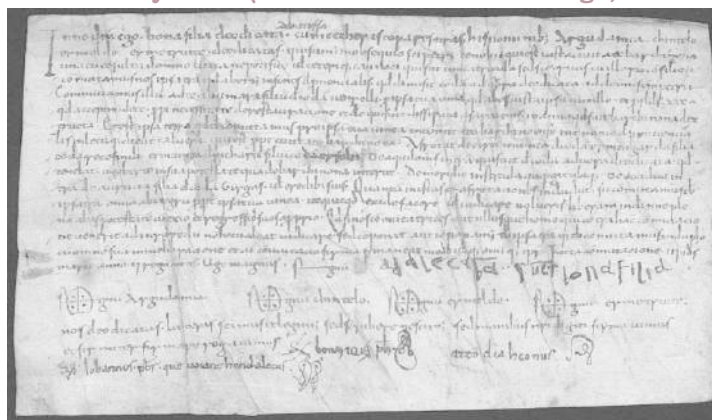
de San Andrés apóstol.

A estos sigue el núm. 8 del apéndice y que se refiere á la venta de una pieza de tierra y viñas sita en el lugar de Calvera en Provincials cuyo contrato otorga Ugoberto á favor de su hermano Vivas; linda el predio por Occidente con tierras de Guimará y sus herederos, y por Mediodía con la orilla del mar.

En 998 Vivas hijo de Lorenzo adquiere nuevas tierras en las islas del Besós y término de Provincials que se las transfieren Amaltrudes, su hijo Guillermo Vizconde de Ampurias, y los hermanos de la madre últimamente nombrada, Bliгерio y Suniario, quienes recibieron la cantidad de dos onzas de oro cocido valor de las dos mojasdas.

En este mismo año hallarnos por primera vez una localidad (cacerío) llamado Torre blanca en el término de Provincials, en cuya escritura de empeño Richillis da á su acreedor Sanzo una pieza de tierra que lindaba por cierzo con el camino y tierras de Oruza por aquilón el mismo Oruza por el Mediodía con Torre blanca y por Occidente el camino público.

Document on apareix el terme "Provençals".
Any 989 (Arxiu de la Corona d'Aragó, anvers)

A este documento sigue otro del mismo año (998) en el que se expresa que Ermengarda por otro nombre Bonafilia vende á Ugoberto una pieza de tierra plantada de viña sita en el condado de Barcelona, en el término de Provincials, en el punto llamado *parietes delgadas*. Los lindes de dicha viña eran por Cierzo y Aquilon con tierras de la vendedora, á Mediodía con el camino público y por Occidente con tierras de Longobardo Presbítero.

Los once documentos del siglo X que acabamos de enumerar nos dan á conocer los orígenes del término de Provincials, la clase de cultivo, los habitantes que fueron estableciéndose y los distintos mansos y fincas que muy pronto habían de formar la pequeña villa de Provinciales.

Los documentos del siglo XI ya nos dan á conocer en su

En 1009 Fedelinda, Abadesa del Monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona y las Religiosas de su Congregación, con consejo y aprobación del Obispo de dicha ciudad llamado Aesio y por mandato del Conde Ramón Borrell y de su Esposa la Condesa Ermesinda, permutan con Guimarà un alodio que poseían en el lugar llamado Provincials

primer año (1001) una nueva localidad ó campo llamado de la Mula en cuyo punto estaba situada una viña que Ugoberto Levita vende á su hermano Vivas.

Villa. En 1004 hallamos por vez primera el calificativo de Villa de Provincials en un documento concerniente á tierra que Ugoberto Levita otorga á la venta de una pieza de su hermano Vivano.

Dicha pieza de tierra lindaba por cierzo y aquilon con el comprador, al Mediodía con la casa y tierras de Guimarà y con tierras de Bonushomo y por Occidente con el camino comunal.

Poco después el mencionado Ugoberto vende á su hermano Vivas una casa situada dentro la silla de Provincials; así lo expresa un documento cuyo párrafo transcribimos.

Durante este año 1004 vemos evidentemente confirmada: la denominación de villa de Provincials y en la misma escritura el Presbítero Hendaletus y Vivas; herederos de Bonushomo venden á Pablo Faber una casa y dependencias y

demás derechos anexos, situada dentro la villa y lindante con el referido Vivas y con otras de Guimarà, y por Occidente con la Acequia que muy pronto toma el nombre de Condal, conocida en esta escritura como el de Rego y más, adelante como veremos con el de Rego Comitale, Acequia Condal.

El siguiente documento es del mismo año, expresa que Ugoberto Levita y su esposa Guisla venden á Vivas un patio con dos palomares, un pozo y una trilladora.

En 1005 Vivas adquiere otra casa que le vende Ermesinda y que lindaba por Cierzo y Oriente con otras del comprador, por Mediodía con el camino comunal y huerto de Guimarà y por Occidente con un torrente. De todos estos documentos se desprende que Vivas fué el primer propietario de la Villa.

En 1009 Fedelinda, Abadesa del Monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona y las Religiosas de su Congregación, con consejo y aprobación del Obispo de dicha ciudad llamado Aesio y por mandato del Conde Ramón Borrell y de su Esposa la Condesa Ermesinda, permutan con Guimarà un alodio que poseían en el lugar llamado Provincials por unas viñas once mancusos de oro y once exarachellos de plata que habían invertido para la restauración del expresado monasterio.

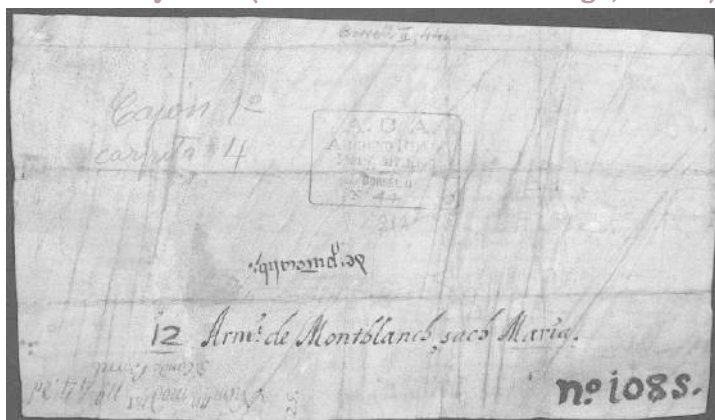
BERENGUER RAMÓN I (de 1018 á 1035)

La Villa de Provincials sigue en la época de este Conde á corta diferencia con los mismos cambios de dominio, notándose en ellos los mismos nombres ya expresados. En 1018 Vivas y su esposa Gisla venden al repetidó Guimarà una viña que poseen en aquel término.

En 1030 suena por primera vez el término y parroquia de San Andrés como incluida en el término de Provincials, y así consta en la escritura de venta otorgada por Bonadona á favor de Borrell (descendiente de Guimarà) y su esposa Gisla de una pieza de tierra que lindaba por Oriente con tierras de Bonafilia, por Mediodía con tierras de Geriberto y por Occidente y Cierzo, con tierras de los compradores.

En otra escritura de este mismo año, otorgada por los esposos Bovet y Aigani á favor de los hermanos Bonucio y Bonafilia, consta que la casa y huerta en Torre blanca, tenía

Document on apareix el terme "Provençals".
Any 989 (Arxiu de la Corona d'Aragó, revers)

un camino que se dirigía á las casas de Provincials del mismo vendedor.

Poco después un tal Guillermo vende á los hermanos Bonucio y Bonafilia una pieza de tierra en el lugar de Provincials que lindaba por Cierzo con tierras de los compradores, por Aquilon con la Acequia que bajaba en época de lluvias, por Mediodía con tierras de Fructilla y por Occidente con otras de los compradores.

En 1032 los esposos Bonucio y Guisla venden á los hermanos Bonafilia Levita y Bonucio un alodio, sito en Provincials en la Perrella. Sus lindes eran por Cierzo con el camino público, por Aquilón con tierras de Suniario Borrell y viñas de la Canónica de Santa Cruz, por Mediodía con tierras de los compradores, de Bonafilia, de Geriberto y de Bonadona y por Occidente con tierras de Ermemiro Ruso.

En igual año Gomballo y su mujer Bonafilia, venden a Bonucio y á Bonafilio Levita una mojada de tierra de labor que dicen estaba situada en el término de Provencals cerca el mismo pueblecillo (Villarenc). Lindaba por Oriente con Geriberto, Bonadona y vendedores, por Mediodía con los mismos y por Occidente y Cierzo con los compradores.

Poco después Guisla, Viuda de Borrell, vende a los hermanos antes mencionados Bonucio y Bonafilio Levita, unas casas palomares, etc., sitios en el lugar de Provencals. Estas casas lindaban por Cierzo con la Acequia que solía llevar agua á Barcelona, y con otras tierras de su difunto esposo; por Aquilón con otras de Geriberto y Bonadona, hermanos de aule; por Mediodía con la misma vendedora y el camino público, y por Occidente con Ermemiro Ruso.

Por último debemos mencionar un párrafo del testamento del Conde de Barcelona Berenguer Ramón I, otorgado en 1033 cuyo contexto parece demostrar que el término de Provincials debió pertenecer, si no todo, en su mayor parte, á la Sede de Barcelona, así lo confirman las siguientes palabras: «In primis concedo ad domum Sanctae Crucis sedis Barchinonensis ipsum alodium quod habeo et retineo in territorio Barchinone, in loco vocitato provincialibus vel quod habeo prope amnem Bissocium quod fuit et debet esse paredictae Sedis»; el testamento lleva la data: «Actum est hoc tercio

Kalendas Novembris, anno II, Regni Henrici Regis» y que corresponde al año antes mencionado. (5)

RAMÓN BERENGUER I (de 1035 á 1076)

Durante el gobierno de este Conde vemos por primera vez citada la iglesia de San Martín de *Provincials* desde cuya época comenzó así á denominarse el pueblo. Confírmalo la escritura de convenio efectuada en 1052 entre Guisberto obispo de Barcelona y los canónigos de la iglesia de Santa Cruz y Santa Eulalia y Pedro Bonucio y Bonofilio hijo de Vivano, con referencia á la iglesia de San Martín de *Provincials* dependiente y sufragánea de Santa María (del mar.)

Si notable es el documento anterior por darnos á conocer el origen de la iglesia de San Martín, lo es el que le sigue en el cual a mas de confirmarnos el nombre de la iglesia nos da á conocer la fortuna del mencionado Vivas designada en esta referida escritura de testamento otorgada en 1054. En ella el testador al disponer de sus bienes nombra en calidad

La iglesia de San Martín de Provincials, en el período de 1052 á 1084 hubo de sufrir algun quebranto ocasionado tal vez por incendio ó destrucción

de albaceas á sus hermanos Bonucio, Vivano y Bonofilio, á su esposa Gila, y á su hijo Bonofilio. Lega á la iglesia de San Martín de *Provincials* la viña que había plantado Bonucio y su hermano Durando, el campo de Bonofilio y la viña que había comprado á Guitardo. En sufragio de su alma lega á la iglesia una *cuarterada* de tierra para cementerio. Lega también la casa que en otro tiempo había comprado á Guimará y que servía de habitación al presbítero de la mencionada iglesia favorecida con dicho legado.

RAMÓN BERENGUER II (de 1076 á 1096)

En este período sigue la familia de Vivano ó Vivas disfrutando de los cuantiosos bienes que aquel había adquirido. En 1080 Ermengarda hija del nombrado Pedro Vivano dona á su tío Bonucio Vivano para toda su vida la casa que habitaba con todas sus peretenencias y útiles de labranza y también otras casas y tierras que poseía en la villa de *Provincials*.

En 1084 la iglesia de San Martín sufre una notable modificación á causa sin duda de la falta de protección de Pedro Vivano. Confírmalo la escritura del último año mencionado en la cual Raimundo Azemar y Raimundo Geriberto, donan para durante su vida á su tío Bonucio Jovani la mitad de la iglesia de San Martín de *Provincials*, cum ipsa sacra

SAGRERA (6) con todos sus anexos. Dónale asimismo la pieza de tierra de la Calvera. Expresan los donantes que todo lo mencionado se hallaba en el territorio de Barcelona con los lindes ya indicados en escrituras anteriores.

Lo que acabamos de mencionar demuestra que la iglesia de San Martín de *Provincials*, en el período de 1052 á 1084 hubo de sufrir algun quebranto ocasionado tal vez por incendio ó destrucción pues de otra manera no se explica que un edificio que treinta y dos años antes se hallaba en su apogeo en tan corto espacio de tiempo tuviera que dividirse el edificio como hemos visto en la cláusula de la escritura que acabamos de indicar.

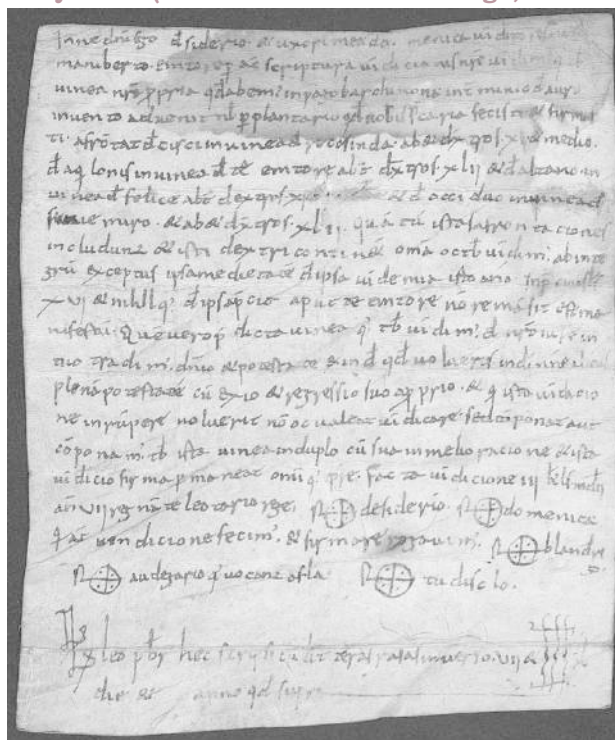
Al comenzar el siglo XIII, el pueblo de San Martín de *Provincials*, queda estacionado, poco ó nada se halla en los documentos que merezca mencionarse. Su importancia fué meramente agrícola como lo restante del llano de Barcelona y las casas que se fabricaron todas tuvieron el carácter de fincas rústicas

RAMÓN BERENGUER III (de 1096 á 1131)

Durante la época de este Conde en el año 1097 los esposos Bernardo Guillermo y Teresa otorgan á los esposos Ricardo Guillermo y Ermesinda una pieza de tierra que había pertenecido á Bonucio Vivano situada en *Provincials* y que terminaba en la fortaleza construída hacia el márgen oriental de la mencionada pieza de tierra, que lindaba por Mediodía con el campo público de Barcelona, por cierto con él alodio que había sido de Bonucio y por Occidente con la mencionada fortaleza. Añaden los donantes que dan en feudo a los dichos, esposos Ricardo Guillermo y. Ermesinda la mencionada fortaleza de *Provincials*.

Hemos llegado ya al siglo XII y es preciso concretarnos y terminar este análisis de todo punto necesario para probar los hechos que acabamos de enumerar. En el espacio de dos siglos hemos demostrado la formación del término de *Provincials*, el de la villa y por último hemos visto la existencia de la Parroquia como sufragánea de la de Santa María del Mar. Estos mismos documentos nos sirven también para demostrar el error tradicional del supuesto que el derivativo pro-

Document on apareix el terme "auro invento". Any 961 (Arxiu de la Corona d'Aragó, anvers)

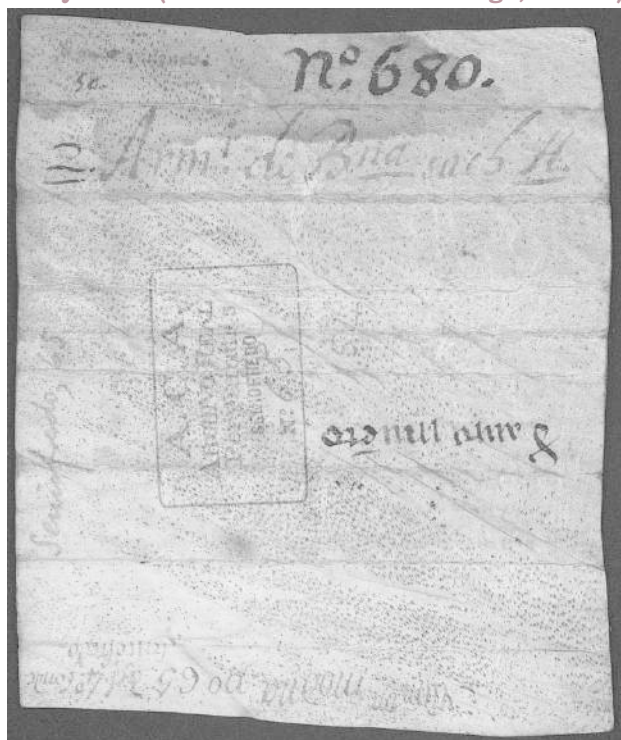

vensals proviene del año 1113 en cuya fecha se atribuye la venida de algunos provenzales que acompañaron á la Condesa Dulcia de Provenza esposa del Conde Ramón Berenguer III.

Dejando á parte los historiadores antiguos trasladaremos el párrafo del único contemporáneo que lo relata si bien lo hace con alguna reserva y cuyo párrafo dice lo siguiente. «Junto á Barcelona existe un pueblo que se llama San Martín de *Provensals*, y cuyo origen remonta la tradición á este siglo (XII) y á la circunstancia siguiente. Después de efectuado el enlace de Ramón Berenguer III con Dulce de Provenza, el conde quiso mostrarse hospitalario y galante con los Señores Provenzales que habían venido á estas fiestas acompañando á su esposa. A este efecto les concedió algunas tierras de los alrededores de Barcelona, señalándoles y dándoles las que estaban junto á una capilla ó ermita consagrada a San Martín de *Provensals*, ó sea San Martín de los provenzales. Ignoro lo que puede tener de cierto esta tradición pero es muy valdadera y aceptable.»

Demostrada la opinión errónea de esta tradición nos resta indagar el fundamento de la palabra *Provincial* que creemos derivar de la voz *provincia*. Sabido es que los romanos en sus colonias tenían unos oficiales llamados *divisores agrorum* que eran los encargados de fijar las posiciones de bosques y pastos que debía recibir cada villa y á ello se refiere San Isidoro en sus «Orígenes» cuando dice «las praderas públicas son aquellas que tiene cada ciudad para utilidad sus habitantes» (7). A estos campos que concedía Roma alrededor de las colonias se llamó *ager publicus* y también *ager provincialis* ó sea campo provincial cuyo nombre debió

Document on apareix el terme "auro invento".
Any 961 (Arxiu de la Corona d'Aragó, revers)

quedar al llano de Barcelona. Posteriormente la iglesia á la reuni3n de Di3cesis le llam3 *Metrópoli* y también *Provincia* y á semejanza de esto es fácil que la Sede de Barcelona á contar del siglo IX. Llámase Provincia y Provinciales á los habitantes del llano, concretándose luego á los del término de Provensals.

Al estudiar la época de Ramón Berenguer IV, último de nuestros antiguos Condes, una consideración se nos ocurre sobre la denominación *Provincials*, pues parece que de haberse establecido los Provenzales en tiempo del conde anterior, Ramón Berenguer III, las escrituras mencionaran la palabra *provincialis* y *provincialibus* en lugar de *provincialis* y *provincialibus*, como leemos en dos documentos, otorgados el primero en 1132 y el segundo en 1144.

El segundo de estos documentos es importantísimo, hállase en él por primera vez la acequia con el calificativo de Acequia Condal *Regum Comitatem*. Esta escritura es el testamento de Arnaldo, Obispo de Barcelona, quien lega á la Canónica de la misma iglesia el Manso de Provincials que estaba junto á la Acequia Condal y sobre el camino de Barcelona, y, en otro legado concede al altar de Santa Eulalia el alodio que poseía en *Orta* y *Romaneto*, y á la Iglesia de Santa Cruz y Santa Eulalia, su Biblioteca, muebles, etc., etc.

Demostrado el origen del pueblo de San Martín de Provincials, que forma la primera parte de esta Memoria, pasaremos ahora á estudiar las vicisitudes y cambios porque pasó la villa.

Al comenzar el siglo XIII, el pueblo de San Martín de Provincials, queda estacionado, poco ó nada se halla en los documentos que merezca mencionarse. Su importancia fué

meramente agrícola como lo restante del llano de Barcelona y las casas que se fabricaron todas tuvieron el carácter de fincas rústicas, absorbiendo San Andrés del Palomar la importancia que antes tuvo el pueblo de San Martín. La carencia de datos y los que se hallan que se refieren á San Andrés de Palomar, así nos lo demuestran. Una de las causas que explican la decadencia del pueblo de San Martín de Provensals, fué debida á la insalubridad de sus cercanías, cuyos pantanos causaban gran mortandad á los moradores de sus inmediaciones. El Padre Villanueva nos relata que las Monjas que habitaban el Monasterio de Santa Eulalia de Mérida, inmediato á los Molinos Reales en 1210, tuvieron que abandonarlo por esta causa (8). Posteriormente los documentos y los autores lo confirman.

Hemos sentado ya que la agricultura inició el desarrollo de la propiedad rural en todo el llano de Barcelona, y en su consecuencia el término de San Martín de Provensals; y á medida que iban roturándose las tierras y secados los pantanos

La industria en San Martín de Provincials comenzó en el primer tercio del siglo actual; la proximidad á la ciudad de Barcelona, la facilidad y abundancia de agua en la acequia Condal, la baratura de los alimentos y habitación y la de los terrenos para edificar dieron un gran impulso á la fabricación eligiendo el llano de dicha ciudad para establecer sus industrias

los predios rústicos fueron mejorando alcanzando mayor valor las propiedades, cuyo complemento se debió al desarrollo del contrato enfiteútico y con la consiguiente partición de predios y subdivisión de la propiedad en general. El distinguido jurisconsulto D. Manuel Durán y Bas, hablando de la propiedad enfiteútica, con relación á Cataluña, dice: «si, dejando á un lado la propiedad rural, nos fijamos en una que pudiera llamarse *mixta* bastaría tender los ojos por el llano de Barcelona colocados en alguna de las colinas inmediatas; para contemplar desde allí un caserío inmenso que forma una poblaci3n de cerca de medio millón de habitantes. Pues bien, Gracia, que hoy tiene mas de 36.000, por los años del 25 al 30 era un territorio apenas poblado; y Sans, San Andrés de

Palomar, San Martín de Provensals y demás poblaciones inmediatas á la capital han crecido considerablemente de cuarenta años acá, y aun menos. Dos cosas han contribuido á ello: de una parte el desarrollo de la industria manufacturera y la natural tendencia de llevarla fuera de Barcelona, y de otra la afición de un pueblo laborioso á buscar esparcimiento al ánimo en los días festivos por medio de los goces del campo. Pero sin el contrato enfiteútico, ni aquella tendencia se hubiera podido tan fácilmente realizar, ni este legítimo deseo se hubiera podido lograr de una manera tan general. ¡Cuán inmensos capitales no representa la simple propiedad del terreno! Adquirido este á censo, sólo se han necesitado los que exige el coste de la edificación; y la riqueza territorial ha

El antiguo término de San Martín de Provensals dejó de ser agrícola en su mayor parte y adelantó tanto en la industria durante la segunda mitad de siglo que su contribución industrial en 1821 satisfacía al Tesoro 3.000 reales

tenido un crecimiento que de otra suerte hubiera sido imposible alcanzar, etcétera.» El párrafo que acabamos de transcribir resume la idea que teníamos formada de la base del progreso del término de San Martín y las investigaciones practicadas han confirmado hasta cierto punto este hecho evidentemente probado.

La industria en San Martín de *Provincials* comenzó en el primer tercio del siglo actual; la proximidad á la ciudad de Barcelona, la facilidad y abundancia de agua en la acequia Condal, la baratura de los alimentos y habitación y la de los terrenos para edificar dieron un gran impulso á la fabricación eligiendo el llano de dicha ciudad para establecer sus industrias. Distinguióse en particular el pueblo de San Martín en los ramos de blanqueo, estampados y tintorería. De los tres enumerados el primero fué el más antiguo. Estos establecimientos que á últimos del siglo XVIII se hallaban en Barcelona se trasladaron á aquel pueblo á principios del siglo actual siguiendo en el segundo tercio los estampados que comenzaron del año 1836 al 1840. En una guía de Barcelona de 1842 se hallan los nombres de los fabricantes de estampados Don José Prats, Don Jacinto Sala y Vidal y Compañía, y expresa que el principal producto de estas fábricas consistió en las piezas llamadas Prados del color encarnado Adrinópolis. El género de estampados que había iniciado la casa Serra de Barcelona fué mejorando posteriormente á

impulso de los fabricantes Bonaplata, Jaumandreu, Lucena, Casas, Pol, Juncadella, etc. A estas industrias se agregaron luego sus auxiliares para la construcción, reparación de máquinas y calderería; y otras fábricas de jabón, sosa, abonos artificiales, de pulverización, etc.

Las fábricas de jarcias comenzaron en el período, de 1830 al 35 en cuyo espacio se estableció la de los Sres. Calvell que fué la primera y que existe aun.

En el ramo de hilados y torcidos de algodón según la guía de Barcelona del año de 1842 se distinguieron los fabricantes Juan Carabeu y Bernardo Pujató, el último tenía su establecimiento en la Carretera núm. 155 y en el de tejidos de puro algodón los fabricantes Cardona, Serra y Roca, Teresa Font que más tarde se asoció con estos dos últimos.

La fabricación de hilados es hoy día escasa. Esta industria que antes podía sostenerse en Barcelona su llano ha sido trasladada á distintos puntos de la provincia y en la de Gerona en busca de fuerza motriz jornales y terrenos baratos.

Las industrias que acabamos de indicar han constituido el elemento fabril del pueblo de San Martín habiéndose agregado otras especiales. En estampados que es el artículo en que más se ha distinguido se enumeran hoy las fábricas de Casas y Jover, José Ferrer y Vidal, Juncadella, Lucena y Compañía, Monteys, Ponsa é hijos, Ricart y Compañía, Saladrigas, Torelló, y Vidal y Rius, Juan Framis; en lana y mezclas Claudio Arañó; en yute lino y cáñamo Bartolomé Godó. Y finalmente, otras industrias modernas que no enumeramos.

Lo indicado basta para demostrar que San Martín de Provensals es el primer centro fabril de España. El antiguo término de San Martín de Provensals cuyos orígenes conocemos dejó de ser agrícola en su mayor parte y adelantó tanto en la industria durante la segunda mitad de siglo que su contribución industrial que en 1821 satisfacía al Tesoro 3.000 reales, en 1885 satisfacía 253.569 pesetas en calidad de cuota directa que con los recargos municipales asciende la cuota total en concepto industrial á la importante cantidad de 325.227,75.

El distinguido fabricante y escritor D. Luis Gonzaga Ferrer, está hoy día publicando en la «Revista España Regional» un precioso estudio para la historia del trabajo industrial en Cataluña: las condiciones especiales en que se encuentra, dados los conocimientos diversos que posee en este ramo, y las páginas que dedica al movimiento fabril de San Martín de Provensals, me obligan á dar por terminado esta segunda parte de este resumen, cuyo carácter dista mucho de las aficiones y trabajos habituales del autor de estas líneas.

A fin de completar esta sucinta relación respecto al pueblo de San Martín en la época que comenzó á tomar incremento, añadiremos algunas noticias sacadas del Diccionario

Geográfico del Sr. Madoz, publicado en 1849, cuya fecha forma época en el curso progresivo de este pueblo. En su término contábanse entonces unas 900 casas repartidas entre los barrios, La Sagrera, Taulat, Clot y Montaña. Tenía una escuela de instrucción primaria dotada con 1.600 reales anuales; la Iglesia Parroquial era regida por un cura de segundo ascenso de provisión Real y del Arcedianato de la parroquia de Santa María el Mar. El partido de La Sagrera que está al E. del término, comprendía la Iglesia parroquial, Curato y Casa Consistorial con un grupo de casas donde se hallaba la carnicería, Cárcel y otras dependencias y las casas llamadas de Boada y Clariana. El Taulat que es una gran parte del terreno llano, lo ocupaban plantaciones de maíz, legumbres, etc. En la misma partida y restante del término, se hallaban los establecimientos fabriles dependientes de la industria de Barcelona y en la orilla del mar el Cementerio general de esta Ciudad, la Casa cuarentena y el vedado de la Capitanía General, denominado el Juncar. El Clot que empieza también en los confines de Barcelona y forma una larga calle extendida

1849: en su término contábanse entonces unas 900 casas repartidas entre los barrios, La Sagrera, Taulat, Clot y Montaña. Tenía una escuela de instrucción primaria dotada con 1.600 reales anuales; la Iglesia Parroquial era regida por un cura de segundo ascenso de provisión Real y del Arcedianato de la parroquia de Santa María el Mar

de S.S.O. á N.N.E. sobre la carretera que de la capital se dirige al Vallés por San Andrés de Palomar; sobre este camino había un mesón también de la fábrica de la iglesia llamado del Clot, y casi enfrente de este edificio una capilla; á espaldas de esta calle por el lado izquierdo viniendo de Barcelona hay otra que sigue la misma dirección denominada el camp del Arpa y varias de campo sobre el camino del Mitg y que va de San Andrés á Barcelona. El partido de la Montaña se extiende desde el camino de Barcelona á Horta, que atraviesa, y está mas al O. del Clot hasta los confines E. del barrio de Gracia, siguiendo parte de la falda S. de un estribo de la cordillera del llano que la cierra el barrio de Vallcarca del término de Horta, en el que se comprendían varias casas de labranza y de recreo de propiedad de particulares de la capital

Portada de la publicació "El Martinense"

con deliciosos, jardines y hermosas vistas, entre las cuales se contaban, trece oratorios públicos, una calle denominada del Hospicio, otra de San José y el grupo de casas de la Farga del Aram, en cuyo punto había una gabela. El término confina N. San Andrés de Palomar; E. San Adrián de Besós y el Mediterráneo; S. el mismo; S.O. Barcelona y O. el barrio de Gracia. El terreno es de buena calidad, le fertiliza la Acequia Condal cuyas aguas riegan mucha parte de él y dan gran impulso á varios establecimientos; y casi todo el Taulat se riega por medio de norias por tener en todo el distrito el agua dulce tan alta que ordinariamente se encuentra á dos varas y aun menos de excavación. Produce trigo, habas, arbejas, mijo, cáñamo, patatas, etc., etc. *Industria*, fábricas de indianas, tenerías de finos tafletes de colores, una fábrica de productos químicos en que se elaboran los ácidos sulfúrico y nítrico, sulfato de hierro, albayalde, etc., una de almidón de patatas, otra de cordage ó jarcias para los buques, tres tintes de color rojo de algodón en hilo; cinco molinos harineros, dos ladrilleras. *Comercio*. Exportación de frutos sobrantes y productos de la industria, é importación de efectos coloniales y otros artículos que faltan. *Población*: 594 vecinos, 2.144 almas. Capital productivo 20.473.007. Imp. 516.961.

Según el Nomenclator General de 1863, San Martín de Provencals contaba 9.333 habitantes. Edificios, viviendas, albergues habitados constatemente 1.359. Temporalmente inhabitados 141. Total de viviendas incluyendo las del Clot, que son 459. En la guía de Barcelona publicada en 1884, San Martín de Provencals en el año anterior contaba 24.829 habitantes, cuya suma desde entonces acá ha ido aumentando.

El pueblo de San Martín á mas de la parroquia antigua que en otro lugar hemos descrito, cuenta hoy con otra recientemente construída llamada Iglesia del Clot bajo la dirección del arquitecto Sr. Falqués. Es su arquitectura ojival; en su fachada hay una puerta que la forman varios arcos en degradación; sobre la puerta un gran ventanal tripartido y en la parte superior de la fachada una torre de planta cuadrangular. El interior consta de una sola nave decorada con ventanales provistos de hermosas vidrieras, pequeñas columnas y un bordón que las enlaza. La casa Consistorial acabada de construir es bastante capaz, tiene á mas de un patio porticado un hermoso salón de sesiones. Las calles principales con las

Trolebus de dos pisos al seu pas per la carretera de Ribas, creuant amb el carrer Espronceda. Barcelona 1940-1950 (Fotògrafs Brangulí)

de San Juan y San Pedro, la Mayor del Taulat y la de Wad-Rás que se prolonga hasta la capital.

En el Clot hay una espaciosa plaza mercado, otra en la plaza de la Unión del Pueblo Nuevo y otro mercado en la plaza del Coll de la Sagrera.

La iglesia que hoy existe está asentada sobre los cimientos de la anterior cuyos antecedentes ya conocemos. Se ignora la época de su construcción así como el día en que fué consagrada; la desaparición durante la guerra de la Independencia de su Archivo parroquial; y el incendio ocurrido en la iglesia de Santa María del Mar en el siglo XIV explican la carencia de noticias. Este monumento ha sido visitado repetidas veces por los individuos de las distintas asociaciones de «Excursiones científicas y la de Excursionistas,» la primera de estas en la excursión verificada en Marzo de 1879, relata lo siguiente:

Dicha iglesia se comenzó á últimos del siglo XV y fué terminada en la peor época del renacimiento. Son apreciables las agujas ó pináculos que se levantan al costado de la ojiva y que constituye la parte central de la fachada como también son curiosos unos losanjes en los que campean pequeñas figuras representando pasajes bíblicos. El relieve de la portada es notable por su composición pero no por su dibujo que es algo descuidado. Las estatuas de San Pedro y San Pablo que están en los costados de la puerta son de escaso mérito y una de ellas lleva la fecha de 1688.

Hace poco visité esta Iglesia que parece fue construida en el siglo XV, sin embargo al examinar la fachada observé algunos detalles que parecen anteriores y guardan alguna semejanza con la puerta actual de la iglesia de San Pedro de Barcelona que tal vez dió idea al constructor de aquella.

La cruz que está sentada sobre el arco es parecida á la de San Pedro y en el ángulo del arco llevan ambas el busto del Padre Eterno.

Las figuras que adornan el marco representan á San Martín á caballo entregando la mitad de su capa á un mendigo. A ambos lados de estas figuras hay otras dos represen-

tando un hombre y una religiosa en ademán de orar, la puerta está claveteada de herraduras cuya costumbre tal vez representó la protección del santo á los caballeros; debajo de las estatuitas de San Pedro y San Pablo observamos unos escudos que representa una gineta. El interior del templo se compone de una sola nave de regulares proporciones con capillas laterales y llama sólo la atención el retablo de su altar mayor, especialmente el cuadro que representa la coronación de San Agustín. En uno de los frontales del altar mayor está bordada una cesta cuyo dibujo se halla también en una de las cruces parroquiales lo que significa la costumbre de la almoína ó limosna. Entre los objetos sagrados conserva dos cruces procesionales de plata dorada de escaso mérito una, y la otra de relativo, mérito perteneciente al siglo XVI.

TORRE DEL FANCH. Este edificio llamado también palacio de la Condesa, está situado al N. del Clot y carretera de Barcelona á Ribas. Sus ventanales góticos pertenecen, unos al siglo XIV y su mayor parte al XV y siguientes. Durante la guerra de la Independencia sirvió de cuartel general del ejército invasor. Hallándose én aquella época el general francés Duhesme en una de las habitaciones de la casa, durante la noche se vió obligado á cerrar las ventanas á causa de los frecuentes disparos que le dirigían desde el Manso Guinardó.

A poco trecho y al ángulo que forma el camino en el término de la Sagrera, se halla una cruz de las llamadas de término en cuyo pie lleva el año de su construcción en 1589 y de reedificación en los años de 1768, 1875 y 1835.

El pueblo de San Martín de Provensals es de los del llano de Barcelona el que más se ha distinguido por su patriotismo, cariño y afición á las glorias de la patria catalana.

NOTAS

1. PI I ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna*
2. El mencionado D. Avelino Pi en su obra ya citada pone de manifiesto dos planos del recinto de la ciudad de Barcelona.
3. Esta memoria fue premiada en el certamen celebrado en el pueblo de San Martín de Provensals, en 1887; leída posteriormente en sesión ordinaria de esta Real Academia se acordó su impresión.
4. Villa pequeña.
5. El traslado de este testamento procedente del Archivo de la iglesia de Vich lo publicó el Sr. Ripoll en 1821 y D. Próspero de Bofarull en 1836, en los Condes de Barcelona cindicados, T. I, pág. 213.
6. Por lugar sagrado.
7. BECHARD FERDINAND. *Droit Municipal au Moyen Age*. Tomo I.
8. *Viage literario á las iglesias de España* por D. Jaime de Villanueva. T. XVIII, página 142 y apéndice idem Documento núm. VIII. ❖❖❖

AVANÇ sumari numero 02

❖
*Nova intervenció
arqueològica a vil·la del
Pont del Treball*

Daniel Alcubierre, Jordi
Ardiaca, Pere Lluís Artigues,
Sílvia Llobet

❖
*La Verneda i Sant Martí
de Provençals a la Gran
Enciclopèdia Catalana,*
Max Cahner

❖
*La Perona, Xavier Camino
i Pilar Díaz Giner*

❖
*Geografia General de
Catalunya. Ciutat de
Barcelona, Francesch
Carreras i Candi*

❖
*Fulles històriques de
Sant Andreu de Palomar,*
Joan Clapés

❖
*La Verneda de Sant Martí,
l'horta de la ciutat,* Josep
Maria Huertas Claveria

❖
*Sant Martí, mil anys
d'història,* Antoni Nicolau
i Carles Vicente

❖
*El futur de les perifèries
urbanes,* Joan Roca

❖
*Guia de San Martín de
Provencals,* José Suñol

❖
*Masies i fàbriques a
La Verneda de Sant Martí*
❖

EDITA

SOCIETAT D'ESTVDIS DE
LA VERNEDA DE SANT MARTÍ
(SELAV)

WEB

altzadiako.wordpress.com

CORREU ELECTRÒNIC

lavernedadesantmartiSE@gmail.com

CONSELL EDITORIAL

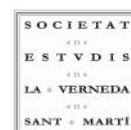
José Ángel Borlán
César Aguado
Ester Riera
Roser Borralló
Ramón Vicente
Joan Gispert
Maxi Martos
Josep Manera
Marc Genestar

CONTACTE auro invento

auroinvento@hotmail.com

EDICIÓ DIGITAL

**auro invento no s'identifica
necessàriament amb les opinions
expressades en els articles
publicats i respecta la llibertat
d'expressió dels qui els escriuen.
La publicació és
totalment gratuïta.**

**Inscrita al Registre d'Associacions
amb el número 5.005**

**Membre de la Coordinadora de
Centres d'Estudis de Parla Catalana**

la verneda desapareguda

1

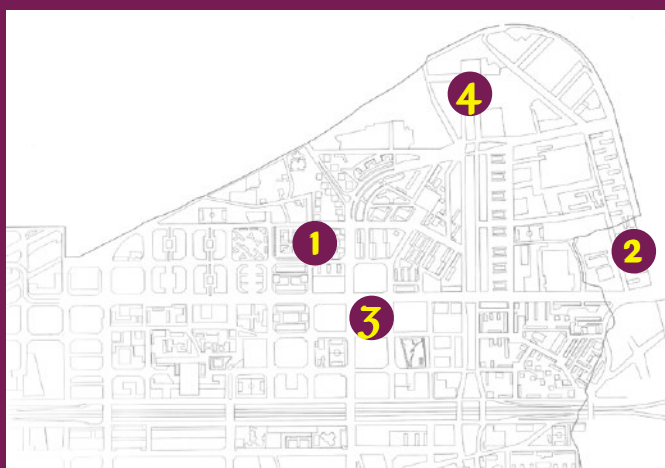

**CAN PUJADES. 1957. MASIA DESAPAREGUDA.
CARRER AGRICULTURA/HUELVA-MENORCA**
Autor desconegut

**POLÍGON D'HABITATGES DE VIA TRAJANA. 1953
A LA PART BAIXA S'ENDEVINA
EL FUTUR CARRER GUIPUSCOA**
Arxiu Nacional de Catalunya

2

**MASIA CAN NYAU. 1981
RAMBLA PRIM AMB RONDA DE SANT MARTÍ.
ENDERROCADA EL 1992**
Ester Riera

4

3

**PASSATGE DE PREVISIÓ I HOGAR. 1981
AL FONTS, LA ANTIGA FÀBRICA SF VILA**
Ester Riera

Per publicar fotografies antigues del barri al butlletí *auro invento*, enviar a:
auroinvento@hotmail.com